

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA

1933

TARTALOM.

I. Ülési előadások és felolvasások.

Lapszám

A Szent István Akadémiának XVII. rendes ünnepi-ülése. 1933. évi december 17-én.	
I. Serédi Jusztinián bíbornok hercegprímás elnök elnöki székfoglalója	1
II. Apponyi Albert szellemi nagysága. Túri Béla rendes tagtól...	6
III. Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király (1533—1586) emlékezete. Lukinich Imre rendes tagtól	14

A Szent István Akadémia emlék- és ünnepelő-ülései.

Első együttes-ülés 1933. évi február hó 3-án. Megemlékezés Sajó Sándor oszt. elnök és Négyesy László v. másodelnök és oszt. elnökről. Mihályfi Ákos elnökhelyettestől	35
Rendkívüli együttes-ülés 1933. évi február hó 9-én. Emlékbeszéd gr. Apponyi Albert elnökről. Mihályfi Ákos elnökhelyettestől	36
Harmadik együttes-ülés 1933. évi április hó 28-án. Megemlékezés Concha Győző volt másodelnök, osztályelnök, tiszteleti tagról. Wolkenberg Alajos elnökhelyettestől	39
Negyedik együttes-ülés 1933. évi október hó 27-én. Megemlékezés Herczeg Ferenc születésének 70. évfordulója alkalmából. Viszota Gyula elnökhelyettestől	40

A hittudományi-, bölcséleti osztály felolvasásaiból.

Magyarország vallási indifferentizmusa a napoleoni háborúk után. Meszlényi Antal r. tagtól	42
---	----

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból.

Bosznia és Hercegovina vallási viszonyai. Bajza József rendes tagtól	47
---	----

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból.

Új pórfelvétel. Kincs István rendes tagtól	50
---	----

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.

Végtelen tér a relativitástanban. Vörös Cyrill rendes tagtól	57
A tetraéder térfogata a Bolyai-féle geometriában. Vörös Cyrill rendes tagtól	60

II. A Szent István Akadémia tagjai 70

III. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia ülései.

Első együttes-ülés. 1933. évi február hó 3-án	74
Ezt az ülést követi a II. osztály első felolvasó-ülése	74
Rendkívüli együttes-ülés 1933. évi február hó 10-én	75
A III. osztály első felolvasó-ülése 1933. évi február hó 17-én	75
A III. osztálynak elnökválasztó-ülése. 1933. évi február hó 24-én	75
Ezt követi a második rendes együttes-ülés	76

Az I. osztálynak első felolvasó-ülése. 1933. évi március hó 3-án	77
Az I. osztálynak elnökválasztó-ülése. 1933. évi március hó 10-én	77
A II. osztálynak második felolvasó-ülése. 1933. évi március hó 17-én	77
A III. osztálynak második felolvasó-ülése. 1933. évi március hó 31-én	77
A IV. osztály első felolvasó-ülése. 1933. évi április hó 7-én	77
Harmadik együttes-ülés. 1933. évi április hó 28-án	78
Az I. osztálynak második felolvasó-ülése. 1933. évi május hó 5-én	80
A II. osztálynak harmadik felolvasó-ülése. 1933. évi május hó 13-án	80
A III. osztálynak harmadik felolvasó-ülése. 1933. évi október hó 6-án	81
A IV. osztály második felolvasó-ülése. 1933. évi október hó 20-án	82
Negyedik együttes-ülés. 1933. évi október hó 27-én	82
A I. osztály harmadik felolvasó-ülése. 1933. évi november hó 10-én	83
A II. osztálynak zárt-ülése. 1933. évi november hó 17-én	83
Ezt követi a II. osztálynak negyedik felolvasó-ülése	83
A III. osztálynak negyedik felolvasó-ülése. 1933. évi nov. hó 24-én	83
Ötödik együttes-ülés. 1933. évi december hó 15-én	83
Ezt követi a IV. osztály harmadik felolvasó-ülése	84

IV. Beszéddek és méltatások.

A Szent István Akadémia elnökét megválasztása alkalmából üdvözlő küldöttség tisztelgése. Mihályfi Ákos elnökhelyettes üdvözlő szavai. 1933. évi március hó 8-án	84
Wolkenberg Alajos osztályelnök beszéde, megválasztása alkalmából 1933. évi március hó 10-én	85
Divald Kornél síremlékének leleplezése alkalmából Viszota Gyula osztályelnök beszéde. 1933. évi június hó 18-án	87
Várdai Béla osztálytitkár beszéde Sajó Sándor osztályelnök emléktáblájának leleplezése alkalmából. 1933. évi október hó 7-én	89

V. Halálozások.

Búcsúbeszéddek.

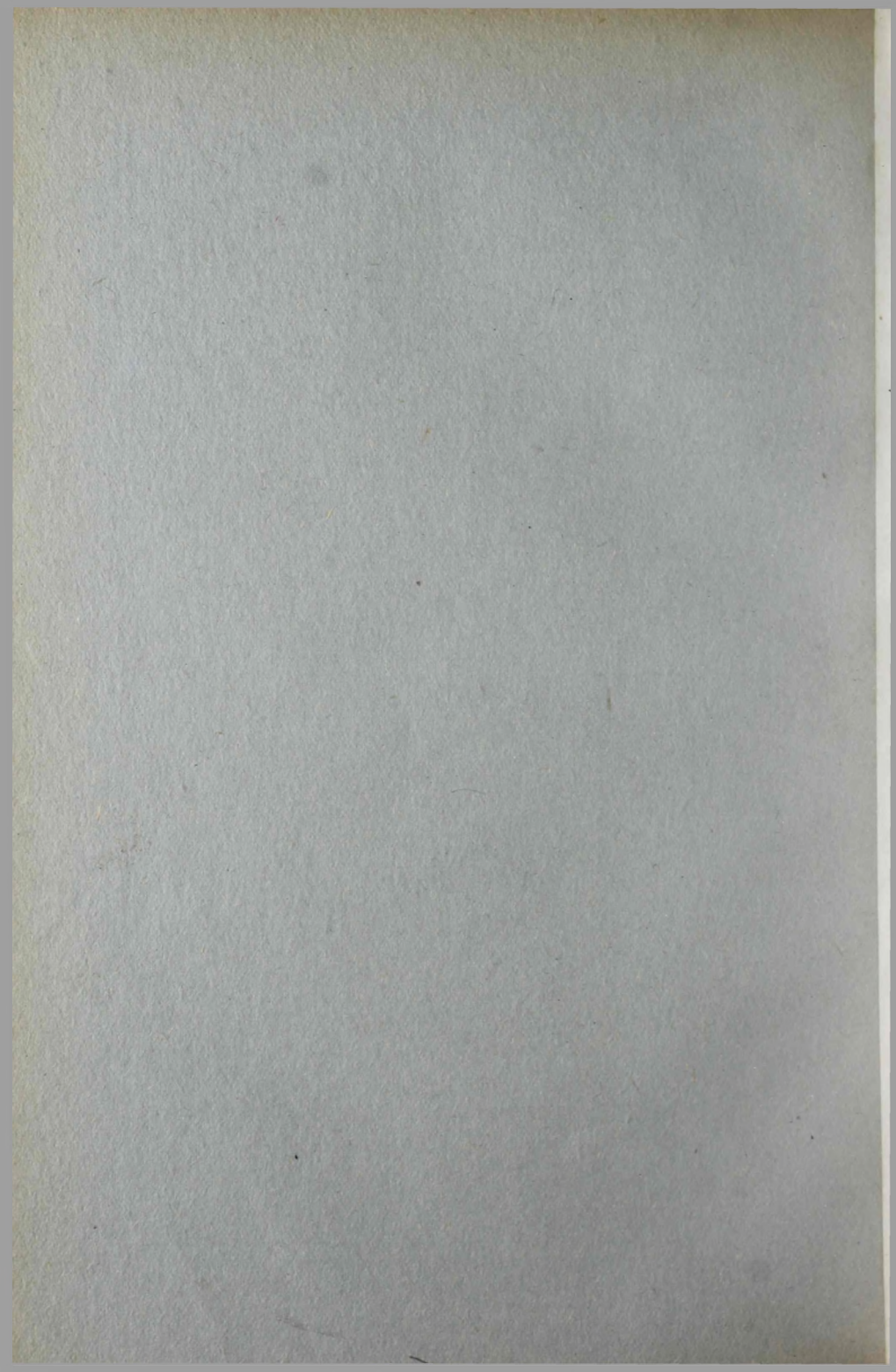
Sajó Sándor osztályelnök 1933. évi január hó 10-én mondott beszéde Négyesy László v. másodelnök ravatalánál	90
Brisits Frigyes rendes tag beszéde Sajó Sándor osztályelnök koporsójánál 1933. évi február hó 4-én	90
Concha Győző búcsúztatása 1933. évi április 13-án a Tudományos Akadémia csarnokában. Wolkenberg Alajos osztályelnöktől	91
Reiner János főtitkár beszéde Kollányi Ferenc osztályelnök ravatalánál 1933. évi május hó 3-án	91

VI. Függelék.

Az Értesítő cikkeinek, részben a cikkek kivonatainak fordításai.

1. Discorso inaugurale dell'Eŕno Giustiniano Cardinale Serédi quale Presidente dell'Academia di S. Stefano sul vero scienziato cattolico	94
2. La grandeur d'esprit d'Albert Apponyi. Court resumé du discours d'Adalbert Turi	95
3. Prof. Emeric Lukinich: Etienne Báthory, Prince de Transylvanie et roi de Pologne. (1533—1586)	97

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIÁNAK

XVII. RENDES ÜNNEPI-ÜLÉSE 1933. DECEMBER 17-ÉN.

I.

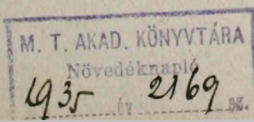
SERÉDI JUSZTINIÁN BIBORNOK HERCEGPRIMÁS ELNÖK
ELNÖKI SZÉKFOGLALÓJA.

A katolikus tudós.

Mikor a nagy Apponyi Albert gróf örökébe lépve elnöki minőségben először jelenek meg a Szent István Akadémia ünnepi ülésén, bizonyára helyesen cselekszem, hogyha a tudományok művelése terén sokfelé tapasztalható felületességgel, akaratlan tévedésekkel, szándékos ferdítésekkel és nem egyszer szinte provokáló istentelenséggel szemben a tudományoknak ebben a katolikus csarnokában néhány vonással iparkodom a katolikus tudós helyes képét megrajzolni, hogy Akadémiánk barátai s általában a tudományok művelői lássák, milyennek akarunk lenni.

Az úgynevezett modernistákkal szemben, akik azt tartják, hogy az igazság nem változatlan, hanem, hogy magával az emberrel fejlődik¹: a katolikus tudós egész tudományos munkásságát a változatlan igazság alapjára helyezi. Ezt a változatlan igazságot keresi, ezt műveli, ezt terjeszti a Teremtőre és a teremtményekre vonatkozóan egyaránt, úgy hogy tudománya valóságos istenkeresés, istenismerés és istenismertetés a Teremtőben önmagában és műveiben. Minthogy pedig az Istenre és műveire vonatkozó változatlan igazságokhoz részben természetes ésszel, részben pedig csak természetfeletti, isteni kinyilatkoztatás útján juthat el az ember, a katolikus tudós a változatlan igazság keresésében, művelésében és terjesztésében nem függetlenítheti, nem is függetleníti magát a természetfeletti isteni kinyilatkoztatástól, sem pedig a kinyilatkoztatott igazságoknak Istentől rendelt örétől, hiteles magyarázójától és hivatásos terjesztőjétől, Krisztus

¹ S. C. S. Off., decr. Lamentabili, 4 iul. 1907, prop. 58, damn.

Egyházától. Világosan kifejtik ezt az elvet XVI. Gergely¹ és IX. Pius² pápák, mikor az előbbi De Lamennais,³ az utóbbi Frohschammer⁴ ellenkező tanítását kárhoztatja, vagy mikor IX. Pius híres Syllabusában formálisan elítéli a következő tételeket: 3. «Az emberi ész Istenre való minden tekintet nélkül maga ítéli meg az igazat és hamisat, a jót és rosszat; maga magának a törvénye.» 4. «A vallás minden igazsága az emberi ész veleszületett erejével levezethető; ezért az ész az a legfőbb szabály, melynek alapján az ember mindennemű igazságok ismeretét megszerezheti és kell is megszereznie.»

A katolikus tudós nem függetlenítheti magát Istentől és Krisztus. Egyházától azért, mert mind a természetes ésszel, mind pedig a természetfeletti kinyilatkoztatás útján megismerhető változatlan igazságok közös forrása ugyanaz az Isten, aki, mint a vatikáni szent zsinat mondja,⁵ a természetes eszt is alkotta s aki a természetfeletti kinyilatkoztatás útján közölt igazságokra vonatkozóan hitet, vagyis a kinyilatkoztató Isten tekintélye alapján észszerű engedelmességet kíván az embertől,⁶ mert végtelen bölcseségénél fogva Ő maga nem tévedhet, végtelen szentségénél fogva pedig kinyilatkoztatásaival Egyházát és rajta keresztül az emberiséget tévedésbe nem ejtheti. Azért az emberi ész és az isteni hit között — tekintve, hogy mindkettőnek közös forrása ugyanaz az Isten — igazi ellentmondás nincs, nem is lehet soha. Látszólagos ellenmondás is csupán akkor van, mikor valamely kinyilatkoztatott igazságot nem úgy értünk, ahogy Isten mondotta és a kinyilatkoztatott igazságoknak Istentől rendelt őre és hiteles magyarázója, az Egyház tanítja, vagy mikor biztos igazságnak tartjuk azt, ami csak tudományos vélekedés, egyszerű hipotézis. Az igazi tudomány tehát nem lehet Istentől és az Egyháztól független, vagyis teljesen szabad. Ezért a vatikáni szent zsinat⁷ méltán elítéli a következő hamis tételt: «Az emberi tudományokat olyan szabadsággal kell kezelni, hogy azok kijelentéseit, még ha a kinyilatkoztatott tanokkal ellenkeznének is, igazságként kell elfogadni s azokat az Egyház nem ítélheti el». X. Pius pápa⁸ pedig a következő tételt kárhoztatja: «Mivel a hit csupán a kinyilatkoztatott igazságokra vonatkozik, semmiféle vonatkozásban nem tartozik az Egyházra az emberi tudományokról ítéletet mondani».

A pozitív hittel, vagyis a kinyilatkoztató Istent megillető ész-

¹ Encycl. Singulari, 25 iun. 1834.

² Ep. Gravissimas intra, 11 dec. 1862.

³ «Paroles d'un croyant.»

⁴ «Introductio in philosophiam»; «De libertate scientiae»; «Athenaeum».

⁵ Sess. III, cap. 3.

⁶ Sess. III, can. 1.

⁷ Sess. III, can. 2.

⁸ S. C. S. Off., decr. Lamentabili, 4 iul. 1907.

szerű engedelmességgel szemben a katolikus tudósnak azzal a kibúvóval sem szabad élnie, hogy különválasztja magában a tudományt a tudóstól, a tudóst pedig a hívőtől s amit igaznak tart, mint hívő, ugyanazt tagadja, mint tudós. Már IX. Pius pápa említett Syllabusában elítéli ezt a tételt : 10. «Mivel más a filozófus és más a filozófia, amannak joga és kötelessége alávetni magát annak a tekintélynek, amelyet ő maga igaznak talál ; ellenben a filozófiának sem nem kell, sem nem szabad alávetnie magát semmiféle tekintélynek.» X. Pius pápa¹ pedig, miután a modernisták tanait és tévedéseit rendszeresen összefoglalja és megállapítja, hogy a modernisták szerint a tudománynak és a történelemnek ateusnak, istenmentesnek, Istentől függetlennek kell lennie, továbbá, hogy a hitet a tudománytól külön kell választani, mert a hit tárgya csak az, amit a tudomány el nem ér, a tudomány tárgya pedig az, amire a hit nem vonatkozik, az antimodernista esküformulába² a következő szavakat iktatja : «Ugyancsak én (t. i. aki az esküt teszi) helytelenítem azok tévedését, akik azt állítják, hogy az Egyháztól hirdetett hit ellenkezik a történelemmel . . . Elítélem és elvetem azok véleményét is, akik azt mondják, hogy a tudós katolikus emberben két személy különböztethető meg : a hívő és a historikus személye ; mintha bizony szabad volna a historikusnak olyasmit elfogadnia, ami a hívőnek hitével ellenkezik, avagy olyan praemissákat felállítania, melyekből az következne, hogy a hittételek hamisak vagy kétségesek, ha egyébként az illető ezeket egyenesen tagadásba nem veszi».

A katolikus tudós azért, mert tudományos munkásságában Istentől és Krisztus Egyházától nem függetleníti magát, nemcsak semmi kárt nem szenved, hanem ellenkezőleg igen nagy előnyökhöz jut, mert másokénál sokkal biztosabb és szélesebbkörű ismeretekre tehet szert.

Amíg az ember a paradicsomban Istentől függő viszonyban maradva kereste az ismereteket, nem tévedt ; mikor azonban Tőle függetlenül kezdte őket keresni, legott elbukott. Elbukott nemcsak erkölcsi, hanem szellemi tekintetben is, mert a bűn miatt kiesvén a természetfeletti rendből, értelme elhomályosodott, úgyhogy nemcsak a kinyilatkoztatás útján, hanem a természetes ésszel megismerhető igazságokra vonatkozóan is csúfosan eltévedt. És a természetfeletti rendnek Krisztustól történt visszaállítása után is eltévedhet, sokszor el is téved, mert Krisztus tisztán tudományos téren senkinek tévedésméntességet nem ígért, nem adott. Tehát tisztán tudományos téren még a legnagyobb tudósok is tévedhetnek és közülök sokan, főképpen azok, akik Istentől és Egyházától függetleníteni iparkodtak magukat,

¹ Encycl. Pascendi, 8 sept. 1907.

² Motu propr. Sacrorum antistitum, 1 sept. 1910.

valóban tévedtek is, mint ezt a történelemből tudjuk és magunk is tapasztaljuk. Ezért a tudománynak Istentől való függetlenítését, teljes szabadságát a pápák¹ Szent Ágoston nyomán méltán nevezik *libertas erroris-nak*, avagy *libertas perditionis-nak*.

Ellenben az Istentől és Egyházától függő tudós a természetfeletti, isteni kinyilatkoztatás útján megismerhető igazságok tekintetében nem tévedhet, míg az Egyház tanításához ragaszkodik, mert e tekintetben Krisztus Urunk ígérete szerint az Egyház és legfőbb tanítóhivatala (pápák, egyetemes zsinatok) biztosan nem téved. Sőt az ilyen tudós magukat a természetes ésszel felismerhető igazságokat is (pl. Isten létét, természetét, a teremtet világhoz való viszonyát; az ember természetét, a test és lélek egymáshoz való viszonyát, a lélek hallhatatlanságát, értelmét, szabadakaratát, továbbá azt, hogy a lélek a test formája stb.) biztosabban megismerheti és a történelem, továbbá a mindennapi tapasztalat szerint valóban meg is ismeri. Jól mondja IX. Pius pápa² és a vatikáni szent zsinat,³ hogy az Istentől származó hit és az emberi ész kölcsönösen támogatják egymást: «... *recta ratio fidei veritatem demonstrat, tuetur, defendit; fides vero rationem ab omnibus erroribus liberat, confirmat atque perficit*». X. Pius pápa⁴ pedig azt mondja: «*Philosophiae munus est praecipuum in perspicuo ponere fidei nostrae rationabile obsequium*». Sőt az Istentől és Egyháztól függő tudós ismeretköre nagyban ki is tágul, mert a függő viszonyból kifolyólag nemcsak a kinyilatkoztatott igazságokat ismeri meg, hanem ezeknek és a természetes ésszel is megismerhető igazságoknak összevetéséből a logika szabályainak alkalmazásával olyan konklúziókat vonhat le, melyek az ember előtt addig ismeretlen igazságokat tárnak fel. (Pl. hogy lehetséges, hogy az *accidens* a neki megfelelő *substantia* nélkül is megmaradhat stb.)

A katolikus tudós alázatos, szerény és őszinte. Alázatos Istennel szemben, mert tudományos munkássága során is egyre jobban megismeri Isten nagyságát, fenségét, hatalmát stb. és ezzel szemben látja a maga semmiségét; de látja azt is, hogy minden tudományát, minden tehetőségét, egész valóját Istennek köszönheti. Azért, mikor az istentelen tudósok Istentől függő tudományát ócsárolják, azt kiáltja feléjük, amit egykor Tertullian⁵ a hitetlen pogány rómaiaknak mondott: «*Apud vos quodvis colere ius est praeter Deum verum*». Ti bármely tudós ember-

¹ Pius IX, alloc. Singulari, 9 dec. 1854; breve Eximiam, 15 iun. 1857; Leo XIII, ep. encycl. Immortale Dei, 1 nov. 1885.

² Ep. encycl. Qui pluribus, 9 nov. 1846.

³ Sess. III, cap. 4.

⁴ Ep. encycl. communium rerum, 21 apr. 1909.

Apol., c. 24.

nek hisztek, csak az igaz Istennek nem! Sőt az istentelenek ellenvetéseit is saját tudományának tökéletesítésére használja fel, mert tudja, hogy ellenséges támadások alatt, mint Szent Ágoston¹ mondja, igazságaink «et considerantur diligentius, et intelliguntur clarius, et instantius praedicantur». A katolikus tudós szerény az emberekkel szemben, mert másokban sok olyan képességet tapasztal, amelyekben ő maga szűkölködik, és mert lépten-nyomon érzi saját gyarlóságát, mikor szinte rajtakapja magát, hogy nem tudja vagy biztosan nem tudja, amit valamikor tudott, vagy mikor a tudományokban elmélyedve látja, mennyit nem tud abból, amit pedig természetes ésszel is megtudhatna, hát még abból, amit kinyilatkoztatás nélkül nem is tudhatna meg soha. Jól mondja Kempis Tamás²: «Ha nem érted s nem fogod meg, amik alattad vannak, hogyan érthetnéd fel ésszel azokat, amik fölötted vannak?» A katolikus tudós továbbá őszinte. Jelmondata az, hogy «in ore simplex veritas; in corde regnet caritas». Nem állítja sem azt, aminek az ellenkezőjéről van meggyőződve, sem azt, amit nem tud, vagy biztosan nem tud; nem állítja biztos igazságnak, tézisnek a pusztá tudományos vélekedést, a hipotézist, mert azt vallja, hogy aki eltér az igazságtól, eltér az Istentől; viszont aki Istenre támaszkodik, az a tudományokban is gyarapodik, mert Szent Ágoston³ szerint: «Qui Scientem cuncta sciunt, quid nescire nequeunt?»

Végül a katolikus tudós nem kapkodó, nem felületes, hanem alapos, lelkiismeretes és szorgalmas, aki nem azért tanul, hogy tudjon, nem is azért, hogy tudományát fitogtassa vagy vele üzérkedjék, hanem, hogy építsen és ő maga is épüljön és tudományos munkássága nyomán a tökéletesség útján embertársaival együtt egyre jobban előrehaladjon.

Ime, tekintetes Akadémia, főbb vonásokban ilyeneknek képzelem én a katolikus tudósokat. Engedje Isten, hogy Akadémiánk menél több ilyen tudóst adjon Egyházunknak, hazánknek és az egész emberiségnek!

¹ De Civitate Dei, XVII, 2.

² «Krisztus követése», IV, 18, 2.

³ Meditationes, c. 25.

II.

APPONYI ALBERT SZELLEMI NAGYSÁGA.

Túri Béla rendes tagtól.

Tekintetes Akadémia !

Fájó emlékezetünkben is fenséges az a kép, hogy gróf Apponyi Albert genfi ravatala mellett egész Európa gyászolt. Antik nagyságot illető gyászpompa és meghódolás kísérte a nagy Halott útját országon keresztül Budapestig, hol tetemét a nemzet a királyok sírboltjába helyezte. De a történetíráshoz adalékot szolgáltató krónikásnak nemcsak ezt a képet kell megörökítenie, mint amely önmagában hirdeti Apponyi Albert nagyságát. Jó lesz feljegyezni, hogy el ne vesszen, azokat az építáfiumokat is, melyeket a nemzetek képviselői írtak Apponyi sírkövére. *Herriot*, a franciák kivételes szellemű államférfia, egyébként Apponyi politikájának sokban hatalmas ellenlábasa, Apponyit «a fáradhatatlan zarándoknak, a hazája ügyében soha el nem lankadó ügyvédnek, tüneményes apostolnak nevezte». A nagy magyar hazafit látta benne, kiből «testet öltött Magyarország lelke, azé a Magyarországé, amelynek már a neve említése is annyi fényt varázsol lelki szemeink elé». Egy finomlelkű európai híró író az mondotta, hogy «szemében Apponyi Albert megelevenedett, élő székesegyház volt» és mennyi fenséges igazságot, mennyi rejtett belső értéket fejezett ki ezzel Apponyiról. *Titulescu*, a nem is mindig egyenlően nobilis ellenfél «tökéletes hazafinak és fenkölt szellemű férfi megtestesítőjének monddta Apponyit, akinek lovagiassága mindenkiből megbecsülést és szeretetet váltott ki iránta». *Kayserling*, a nagy filozófus, úgy nyilatkozott, hogy «a felületes áramlatoktól ide-oda rángatott emberek közepette Apponyi gróf tántoríthatatlanul harcolt mindenért, ami örökérvényű: az emberi jogokért, a népek becsületéért, igazságért és emberiségért. Ami mindig és újból olyan nagy hatást gyakorolt rám — mondja Kayserling — s amiért mindig megcsodáltam, az keresztény katolikus hite volt, az a sziklaszilárd és oly igazi hit, hogy nemcsak a halál nem volt számára félelmes, de a szenvedés sem». Egy más világban élő, az indiai légkörből jövő ember, Kapurtala maharadzsa, legőszintébb bámulatát pedig így fejezte ki: «Ilyesmire — ami Apponyi volt — csak ezer év kultúrája képes».

De tek. Akadémia, miért idézem a külföldi nagyságok Apponyit jellemző és dicsőítő szavait, mikor nekem a mi fájdalunkról kellene szólnom s nekem kellene Apponyit méltatnom? Azért, mert azt tartom, hogy az tünteti fel legjobban Apponyi igazi nagyságát, hogy azok is így nyilatkoztak és ily markáns képet hordoztak lelkükben róla, kik mindössze órákat vagy napokat tölthettek vele. A nagy emberekkel úgy vagyunk, mint a nagy hegyekkel. A távlatokban ismerszik fel valódi nagyságuk. Akik messze tájakról, talán történeti távlatban látják, azok előtt mindig látszik a mindenki fölé emelkedő nagyságuk. Az Etna csúcsán is felragyog a hó és napsugárban játszik akkor is, mikor az oldalán felhők gomolyognak s a lábánál lakók a felhőktől a csúcsot nem is láthatják. A külföldiek és a távolállóbbak nyilatkozatának transparensén át mutatkozik meg Apponyi igazi nagysága, sőt nagyságának *titka* is. Mert hiába állapították meg irántunk való jóindulattal az angol lapok, hogy «Apponyit a békeszerződések ellen folytatott harca a legnépszerűbb hőssé tette Európában», nem hitegethetjük magunkat azzal, hogy a magyar igazság elismerése készítette ki a meghódolást Apponyi iránt. Maga a hősiarc és feddhetetlen bátorság az elismerést ugyan ki tudja váltani az ellenfélből is, de a szellemek meghódolása, a szeretetig menő csodálat, a feltétlen megbecsülés — ami Apponyi személyével szemben megnyilvánult — az az erkölcsi nagyságon felül a szellem nagyságának és fenkölttségének elismeréséből ered, abban gyökeredzik. Apponyi kivételes nagy és fenséges szelleme nyűgözte tehát le Genfét, Európát és India maharadszája személyében egy más világot is. Amiért harcolt és síkraszállt, az elsősorban azért ragadta meg és magával az embereket, mert szava mind formában, mind tartalomban egy hatalmas szellem megnyilatkozása volt — s legtöbbször a nemzeti géniusz revelációja. Ez a nagy szellem tudta a maga kohójának tűzében a nemzeti és nemzetközi, a faji és általános emberi igényeket és célokat is úgy egybeolvasztani, hogy a legnagyobb magyar egyúttal a grand européen is volt. Ezt a nagyságát fejezik ki és érzékeltetik a külföldiek ajkán elhangzott, kegyeletet leróvó szavak.

Akadémiánk kegyeletének kifejezésekor talán stilszerűbb is, ha ilymódon Apponyi nagy szellemét állítottam szemeink elé és nem a magyar politika fáradhatatlan zarándokának és hősének pályájáról, érdemeiről, célkitűzéseiről szólok. Ha ezt tenném, akkor e rövidre szabott megemlékezés amúgy is nagyon szűk keret — mondhatnám Prokrusztész-ágy — volna Apponyi nagyságához és munkásságának méreteihez. Bár megvallom, hogy szellemi nagyságát se bonthatom e megemlékezés spektrokópjával a szivárvány összes színeire és egy-

másbaszövődő árnyalataira, Apponyi értelmi munkásságának széles területeit bejárni, szellemi életének nagy magaslataira felszállni és lelki tulajdonainak kincsesbányáiba leszállni — mert ez mind nagy szellemének országához tartozik — ennyi idő alatt és egyszerre lehetetlen.

Kivételes nagy szellemének láttára tehát különösen egy kérdés vetődik fel és vár feleletre : hogy az Istenadta tehetség hogyan alakulhat ki és mikép nőhetett meg annyira, mint Apponyi szellemi világában, hogy mindent képes volt befogadni és mindenkinek csodálatává lőn. Ehhez a titokhoz ma közelebb férkőzhetünk, mert nemcsak Apponyi hosszú és fényes életpályáját ismerjük, de tudjuk, hogy mikép és minő felszereléssel indult el ezen és hogy mikép tudta felszerelését állandóan gyarapítani és gazdagítani. Ezt *Élmények és Emlékek* címen élete utolsó éveiben írt és most rokonlelkű özvegye által kiadott műve fedi fel előttünk. Ez adja kezünkbe a kulcsot, hogy feltárhassuk Apponyi szellemi fejlődésének és életének a nyilvánosság előtt lezárt kapuit. Kétségtelen, hogy semmi sem befolyásolja hatékonyabban és marandóbban a nagy emberek szellemi fejlődését, mint azok a körülmények, melyek közt felnőttek és ez áll különösen a gyermek- és ifjúkorra. Apponyi gyermek- és ifjúkora csupa bőséges alkalom volt, hogy magába szívjon olyan benyomásokat, melyek szellemét tágitják, nemesítik és az eszmékért való harcra nevelik és képesítik.

Apponyi lelkébe a harmóniát, mely egész életén át boldoggá és mindig optimistává tette, nagyműveltségű atyjának és finomlelkű, mélységesen vallásos anyjának harmonikus együttélése plántálta bele. Alig kezdi meg gimnáziumi tanulmányait, kora legjelesebb férfiúi társalgását van alkalma hallani. A tízéves fiút édesatyja nem távolítja el, mikor a család badeni tuskulánumát felkeresik br. *Jósika* Samu, a kiváló szellemű utolsó erdélyi udvari kancellár, *Dessewffy* Emil gróf, a konzervatívek első tekintélye, gróf *Széchen* Antal, br. *Sennyey* Pál, mindketten ritka felkészültségű férfiak. Reájuk Apponyi nemcsak híven emlékezik, de ezt írja : «ezek az urak irántam mindig jóakaratot tanusítottak és nem ütköztek meg azon, ha atyámmal folytatott tanácskozásaik alatt ott kucorogtam a szobasarkában, mohón magamba szíva minden szavukat». (21. oldal.) A hazája történelmét már főbb eseményeiben ismerő ifjú lélek határozott képet kezd kialakítani hazája akkori állapotáról: az abszolutizmus törekvéseiről és a kiegyezési kísérletekről. Kalksburgban a jezsuitarend legjelesebbjei nevelik az ifjakat és Apponyi sorra elmondja, hogy kik milyen hatással voltak szellemi fejlődésére. 18 éves korában, mikor egyetemi tanulmányait megkezdí, id. *Andrássy* Gyula, *Deák* Ferenc, br. *Eötvös* József közelébe kerül. Eötvös József, kinek szellemi műveltsége a legnagyobb volt,

szinte barátságába fogadja. Apponyi számára atyjának neve és szava olyan belépő volt mindenhová, hol a nagyok a haza sorsáról tanácskoztak, hogy fiatalsága sem képezett akadályt, sőt mikor már ismeretes volt nyelvtudásáról, tolmácsnak is felhasználják, például a horvátokkal és dalmátokkal való politikai tárgyalásokon. Gróf Andrássy reggelenként, mint lovaglótársa, tőle informálódik a fiatalságnak hangulatáról a kiegyezést illetően s közben a politika e nagymestere a tudásravágyó ifjúnak a politika pszichológiai elveit magyarázza. Eötvöstől a filozófiai gondolkozást sajátítja el s talán ez magyarázza, hogy 22 éves korában elvégezvén a jogot, egy teljes esztendőtt bölcseleti tanulmányoknak szentel. Majd közgazdasági tanulmányokkal foglalkozik behatóan, mert politikus akar lenni, de úgy véli, hogy akkor előbb közgazdasági tudással kell rendelkeznie. Így készül Apponyi a közéleti szereplésre és szinte az élet tréfájának mondható, hogy jóformán egész politikai pályája közjogi kérdések körül játszódik le és alkotmányos harcokban merül ki. Tanulmányaival készen Apponyi az utazást tekinti a második iskolának, hol szellemi horizontja szélesülhet és tapasztalatokkal bővítheti tudását. Ekkor a 23 éves ifjú életének tartalmát a folytonos következetességgel folytatott szellemi munka és az utazás adják meg. *Párisi útja* ama kamarai választások idejére esik, melyek az abszolutisztikus császárság bukásához vezettek. De talán még ennél is jobban érdekli Apponyit *Montalembert* személyisége, kihez és általában mindenhová atyjának levele époly belépő volt, mint akár odahaza. Egyszerre a legfelsőbb szellemi és társadalmi körökben fordul meg, Montalembertnél órákat tölt és hallgatja egyházpolitikai, világnézeti eszméit. Ekkor éppen erősen állt a liberalizmusra hajló Montalembert és a híres katolikus publicista, Louis Veuillot közt a harc, melyben Apponyi már csak Montalembert iránt való csodálata folytán, az ő pártján állott. A következő évben *Rómában* találjuk Apponyit, ahol ép a vatikáni zsinat tart. S így Apponyi nemcsak az örök városról kap nagy benyomásokat, de a 24 éves ifjú Dupanloup, Ketteler püspökök, Manning híres westminszteri bíboros közelébe kerül. Dupanloup komoly megbeszéléseket folytat vele a világegyházról, Ketteler mainzi püspök szociális gondolkozást csepegtet bele. Legerősebb benyomást Ketteler tesz rá és vele beszél meg minden kérdést, mely homályos előtte. IX. Pius pápa audiencián fogadja és Apponyi el van bűvölve a pápa egyéniségéből kiáradó varázstól. Személyes élményként viszi haza lelkében a pápai csalatkozhatatlanság kihirdetését, s mindez Apponyinak amúgy is hívő lelkét mindenkorra bensősegesen eljegyezte az egyházzal akkor is, mikor a divatját élő szabadelvűség az ideális liberalizmust Apponyi szellemébe is belopta.

A római utat megelőzőleg Apponyi *Egyiptomban* járt, résztvett a Szuzei csatorna megnyitásán. Keleten egy másik világ kultúrája érdekelte. 60 év múlva megtette ugyanezt az utat és misem jellemzőbb Apponyi szellemi nagyságára, minthogy a hatvan év utáni viszontlátásról így emlékezik meg: «A viszontlátás mély benyomást tett rám. Még frissen élt bennem a fiataalkori útnak az emléke. Legkevésbé talán magam változtam meg, mert tanulmányaim segítségével már abban az időben is ott tartottam, hogy gondolkozásom iránya nagyjában véglegesen kialakult volt. Már akkor is minden anyagi természetű dolognál — ha magában véve még oly nagyszerű is volt — elsősorban az érdekelt, hogy milyen hatással van az emberiség sorsára — keletkezésének percétől hatása teljes kifejtéséig». Így már fiatal ésszel megállapítja a piramisok világában, hogy lehetetlen a mult még oly ragyogó kultúrájával is belső vonatkozásba jutni, ha az nem ismeri a humanizmus fogalmát. 60 év előtt és 60 év után, mikor Egyiptomból Rómába ment és Théba után a Szent Péter székesegyházát szemléli, látja az óriási különbséget és így állapítja meg: «Ha Egyiptomból évezredek kultúrájának légköréből Rómába jövök, akkor jobban mint bárhol, érzem a kapcsolatot az isteni örökkévalósággal és egy nagy mult emlékei után ott áll előttem az örök jelen megtestesülése». (126. oldal.) Ugyanezt érezte később XIII. Leó és XI. Pius pápáknál tett látogatása alkalmával, melyek kapcsán így elmélkedik: «Az ő vezetésük alatt az egyház nem kullog hátul az emberiség világi fejlődésében természetszerűleg felmerülő problémák terén a többé vissza nem térő multat siratva, hanem elől jár a jövőbe néző haladás útjain. Mély-séges megnyugvással és világnézetemben megerősödve szívtam magamba ezeket a vatikáni benyomásokat. A pápai Róma ma is nagy elgondolásoknak és nagy elhatározásoknak színhelye, egy fénylő reménysugár napjaink nyomasztó sötétségében». (205. oldal.)

A nagy emberek és nagy tapasztalatok hatásain kívül a fiatal Apponyi lelkét formáló tényezők között különös nagy szerepet játszott a zene. A zenét — értve a legmagasabb zenét — tartotta annak a magasságokhoz vezető útnak is, melyet az *ignoramus et ignorabimus* bölcsessége nem tud megtalálni — akiknek számára a világ nem terjed túl a saját szűk látókörök határán. Apponyi a zenét egyenesen az isteni szférába vezető művészetnek érzi és kérdi: «talán véletlen az, hogy ép a zene legnagyobb hőrszai alkotó munkájukban a zeniten azonos végeredményhez jutnak? Így jutott el — mondja — a vidám, a teoretikus töprengésektől ment Mozart a Requiemhez, Beethoven a Missa solemnishez, Wagner a Parsifálhoz». A ki így gondolkozott és érzett a zenéről, az nem csoda, ha fiatal éveiben már Liszt Ferenc, Wagner Richárd benső

barátságába kerül, hol szellemi magasabb régiókban él és egyénisége egyre nemesül. Apponyi azt mondja, hogy még értelmi tehetségére is fokozólag hatott a zene. Parlamenti csatái előtt ez volt számára a alegjobb előkészület, megkönnyítette számára a szétforgácsoltnak látszó tüneteknek egybefogását és áttekintését. Majd megállapítja, hogy a szellemnek ez a magasabb régióba való menekülése sohasem bizonyult könnyebbnek, mint öregkorában. Közlebb érezzük magunkat — írja — az egész mindenséghez s a lelki szálak, melyek hozzá fűznek, mind erősebbé válnak. (235. oldal.)

Politikai pályáján azután Apponyi szellemi nagysága elsősorban mindig megcsodált szónoklataiban nyilvánul meg, Apponyit Kalksburgban jezsuita tanára arra biztatta, hogyha valaha olyan pályára lépne, hol nyilvánosan kell szónokolni, ne Cicerót, hanem a görög szónokot, Demosthenest válassza mintaképül. Apponyi mégis inkább a magyar Cicero lett, mert szónoklataiban a periódusokat szereti. Szelleme, mint a víz bőségtől megdagadt folyam szónoki körmondatokban hömpölyög. Mélyen járó szellemét demostheneszi világos logikája revelálta, sőt még plasztikusabban fejeződött ez ki mindent megvilágító és egyszerűségében is megkapó, ritka kifejezésbeli képességében.

Apponyi szellemi nagyságáról tanuskodott az a csodálatos *szellemi vitalitás, az öregségig megőrzött frissesség*, mondhatni örök ifjúság, mely az állandó szellemi fejlődésre képesítette. 86 éves korában az öregségről szóló mélységes tanulmányában, melyet halálos ágyán doktorának is átnyújtott, saját magán vizsgálja az öregség hatását s ezt írja: «legkevésbé sem éreztem, mintha szellemi befogadóképességem csökkent volna. Mindenféle gondolatokat, még egészen újszerű eszméket is magamba tudok fogadni... majd nem azt mondhatnám, hogy most világosabban látok... a szellemi foglalkozás — bármilyen természetű legyen is — sohasem okoz fáradtságot, sőt fokozza testi jólétemet». (235. o.) *Szellemi evoluáló képességét bizonyította fényesen genfi szereplése is, hol egy új világnak atmoszférájában a great old man fiatalos lélekkel mozgott és dolgozott,* hogy felépítse azt az új világot, melyben a jog győz és a nemzetek igazsága érvényesül. Szellemének rugalmasságára vall az is, hogy aki a liberalizmus korszakában élt és maga is az ideális liberalizmus felé hajlott, legutolsó olasz útja alkalmával objektíve megállapítja az olasz fasizmus értékét és állandóságát, mert azt véli, hogy Mussolini a nép érzelmi világát is átalakítja. «A régi Róma kultuszának felelevenítése, az olasz világjelentőség átérzése, a rend és fegyelem jótékony hatásának átérzése, a vallási és hazafias érzelmi világ harmoniája: ezek oly dolgok — írja Apponyi — melyek milliók lelkén uralkodnak és függetlenek maradnak a személyi kultusztól. Átérti azt is, hogy a háború utáni kor-

ban, a szenvedés és megpróbáltatások idején miért tudnak Mussolini vagy Hitler népük vezéreivé válni. Szellemi képességeiken felül származásukban és életkörülményeikben látja nagy erejüket és hatásuk titkát». «Mit tudunk mi és mit érzünk mi — kérdi Apponyi, — akik az úgynevezett felsőbb tízezrek körében születtünk és neveltünk? Elméletileg tudjuk, hogy vannak szegények, nélkülözésekkel, a megélhetéssel küzdő embertársaink, sajnáljuk is őket, reformeszmékkel is foglalkozunk, de a veséig és velőig mégis csak az átélt dolgok hatnak.» (196.)

Szociális érzésével íme ennyire a realizmus talajára tudott helyezkedni Apponyi, ki voltaképpen mindig eszmékért élt és harcolt. Apponyi szellemi világának napja, mely élettartalmát és életcéljait bevilágította, az eszmények kultusza volt. Az eszmék hősenek nagyságát pedig nem az eredmények, a siker mértékével kell mérni, hanem az eszme magasztosságával. *Apponyit politikai pályáján is, minden fordulatai mellett, mindig látjuk, hogy a nemzeti eszme vezeti. Nemzetközi munkásságának is minden fázisában látnivaló, hogy mindig nagy eszmékért lelkesedik és a munkára az hevíti.* Az ilyen eszmei harcosok azután idővel maguk válnak eszménnyé. Ez lőn Apponyi sorsa itthon hazájában és a nemzetek fórumán is.

Nagyon csonka és tökéletlen volna Apponyi szelleméről a képünk, ha nem jelölnénk meg legalább azt az eszmét, mely Apponyinak, mint magyar politikusnak pályáját ragyogta be. Ez az eszme az alkotmányos magyar királyság volt. Ma és addig a jogfolytonosság eszméje is szervesen hozzátartozik, amíg az alkotmányos királyi hatalom gyakorlása újból helyre nem áll. S a magyar királyságnak alkotmányos eszméje Apponyi politikájában mindig a *magyar nemzeti élet teljességét és az érte vívott harcot jelentette.* S itt is változott a mód, a forma, változott a harctér, de célja változatlanul mindig az volt: *biztosítani a nemzeti élet teljességének feltételeit és attribútumait.* Ez lebegett szeme előtt, mint 67-es politikusnak, de ezért küzdött a 48-as zászló alatt is. Ez vezette, mikor a nemzeti alkotmány kiépítését és mikor a királyi hatalom gyakorlásának visszaállítását tekintette élete céljának. *Királyi hatalom és magyar alkotmány el nem választható fogalmak.* Király nélkül nincs normális alkotmányos élet, — hacsak a kényszerhelyzet ideiglenes alkotmányos állapotot nem teremt. Alkotmány működése nélkül viszont nincs törvényes királyi hatalom — csak önkényuralom. Apponyi elméjét a történelmi valóság erejével hatotta át az alkotmányos királyság ezen eszméje és ezért lőn zászlóvivője az ősi alkotmány szellemében a királyság helyreállításának történelmünk azon szomorú korszakában, mely Trianonnal kezdődik. Apponyi minden szellemi képességét felhasználja, hogy ne engedje nemzetét letérni az alkotmányos királyság történelmi útjáról, mert tudja, hogy akkor folytatni fogja a forradalmak útját és ezeken az örvénybe zuhan.

Apponyi számol a realitásokkal, a békét diktálók hatalmával, botorul nem akar velük szembeszállni, tehát a jog alapjára helyezkedik és a jog erejére támaszkodik. Így lesz a *jogfolytonosság megtestesítője itthon és külföldön*. A nemzetközi fórumokon a nemzetek jogaiért és igazságáért harcolva mindig hirdeti, hogy a joghoz és igazságához tartozik az is, hogy *egy nemzet függetlenül és szabadon dönthessen saját sorsa felett*. Mindenütt azt az igazságot képviseli és hangoztatja, hogy egy nemzet szuverénitását nemcsak az csonkítja meg, ha testéből vágnak le és területeket rabolnak el tőle, de az is, ha nemzeti élete teljességének feltételeit semmibe veszik, ha erkölcsi szabadságának kincseit rabolják meg. Az alkotmányos magyar királyságról és a nemzeti élet teljességéről vallott nézetei tették tehát Apponyit a legitimizmus eszméjének apostolává is.

Ezért fogja a történelem megérteni, hogy miért lett az az Apponyi a jogfolytonosság legfőbb védelmezője és harcosa, aki politikai pályáján jóformán mindig alkotmányos harcban állott a királyi hatalommal szemben, úgyhogy egy osztrák történetíró Magyarország politikai történetét az 1870-es évektől a háborúig úgy jellemezte, hogy az a Habsburg-dinasztia és Apponyi Albert harca, mérkőzése volt a magyar alkotmányos királyság és a nemzeti élet teljességének eszméje körül. Történelmileg valóban páratlan dolog, hogy a politikusban és az államférfiban, az emberben és a hazafiban a nemzethez és királyhoz való hűség ily ki-egyensúlyozottan éljen és találkozzék, mint Apponyiban találkozott. Ez csak ott következhetik be, ahol a hős mindig eszme szolgálatában áll és minden körülmények között, ha változott viszonyok közt is, de eszmének él. Sőt Apponyi halála után is eszmét képvisel, mert végrendeletként hagyta nemzetére a jogfolytonosság eszméjéhez való ragaszkodást, mint hazánk feltámadásának és fennmaradásának egyik biztos zálogát. A nemzet tehát akkor lesz hű nagy fiához, akkor fogja hiven őrizni Apponyi emlékét, ha átveszi az örökséget és megőrzi azt; ha a nemzet prófétáját — kiben Herriot szerint, a történelmi Magyarország lelke öltött testet, nem tagadja meg, hanem követi.

III.

BÁTHORY ISTVÁN ERDÉLYI FEJEDELEM ÉS LENGYEL KIRÁLY (1533—1586.) EMLÉKEZETE.

Születésének négyszázadik évfordulóján. *Lukinich Imre* rendes tagtól.

Szinte közhelyszámba megy már emlegetni Magyarországnak azt a szerepét, melyet a nyugati kereszténység és a nyugati művelődés védelmében századokon át kifejtett. Önérzettel és szívesen szoktunk arra hivatkozni, hogy Magyarország volt a nyugati kultúrközösség legkeletibb határterülete, melyet a magyarság kardjával védelmezett meg a nyugat felé törő alacsonyabb műveltségű népekkel szemben. S ez az önérzet jogos. Mert bár az «*antemurale totius christianitatis*» szerepéből más nemzetek is részt kívánnak magoknak és talán nem is alap nélkül, egészben véve mégsem lehet kétségbe vonnunk, hogy századokon át főként Magyarország volt az a hullámtörő gát, mely felfogta és kivédte a nyugat felé hömpölygő hullámtömegek első rohamait.

A XVI. század magyar államférfiai között senkisé ismerte látni tisztábban és világosabban Magyarországnak ezt a nyugatot mentő, határőrvidekszerű jellegét és szerepét, mint Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király. Senkisé ismerte fel helyesebben, Magyarország ezen szerepéből következőleg, a korabeli magyar állampolitika lehetőségeit és szükségleteit, céljait és eszközeit, mint Báthory István. És senkit sem hatott át annyira faji öntudata, fájának megbecsülése, szeretete és féltése, mint ugyancsak Báthory Istvánt. Bár óvakodunk attól, hogy huszadik századi történet szemléletet vetítsünk vissza a XVI. századba, mégis megállapíthatjuk, hogy Báthory István a XVI. század *egyetlen magyar realpolitikusa*, akiben az államférfiúnál szükséges fantázia mellett meg volt a képesség és készség a valóságok felismerésére s aki ennek következtében politikáját a tényleges erőviszonyokhoz tudta alkalmazni.

Születésének négyszázadik évfordulóján (1533) forduljon tekintetünk a magyar történelem ezen kivételes nagysága felé és mai ünnepi ülésünk keretében szenteljünk néhány percet az ő emlékének is.

I. Báthory István életét a Gondviselés rövidre szabta — mindössze 54 esztendő telt el ebből is csak néhány év esett tulajdonképeni erdélyi fejedelemségére, — mégis őt kell az *erdélyi politika megeremtőjének* tekintenünk. Ez a tény annál meglepőbb, mert Báthory nem származott Erdélyből s Erdélyhez elhalványult családtörténeti emlékeknél egyéb nem kötötte. A magyar királyság ezen része iránt csak attól az időtől fogva kezdett közelebbről érdeklődni, amióta megtörtént Magyarország felosztása (1541) és amióta ez a felosztás sorsközösséget teremtett a tulajdonképeni Erdély és a vele szomszédos magyarországi részek, köztük a Báthoryak birtokát alkotó Szilágyság között. Mégis, az erdélyi fejedelemség szolgálatában eltöltött esztendők elegendők voltak ahhoz, hogy a magyarországi nagyúr erdélyivé alakuljon át s felismerve Erdély helyzeti energiáját s ebből következőleg fejlődésének lehetőségeit, nemkülönben azon szerepét is, melyet a portával fennálló szövetségre támaszkodva, vihet a veszedelemben forgó magyarság megmentésében, magát az öncélú erdélyi fejedelemség gondolatával és eszméjével teljesen azonosítsa. *Tudatos erdélyi politika* tulajdonképpen csak Báthoryval kezdődik s csak Báthory fejedelemségének korától fogva létezik a magyar ideológiában *erdélyi kérdés* is. Ez a ténymegállapítás azonnal érthetővé válik, ha ismerjük a Báthory István erdélyi fejedelemségét közvetlenül megelőző évtizedek politikai mozgalmainak irányait.

Erdély a XVI. század derekán hagyományok nélkül kezdte meg önálló állami életét. Erdély addig inkább földrajzi fogalom volt, mert a középkori erdélyi vajdaság bár élvezett némi önkormányzatot, közigazgatási alakulatnál egyébnek alig volt tekinthető. A történelmi Magyarország keleti feléből Szulejman szultán akarata létesített önálló souverenitást 1541-ben — talán a Maylád István és Balassa Imre erdélyi vajdáknak hasonló irányú kezdeményezésére visszaemlékezve, — anélkül, hogy e tekintetben az államalkotó erdélyi nemzetek (magyar, székely, szász), továbbá az Erdéllyel szomszédos magyarországi részek nemességének hozzájárulását kikérte volna. A szultáni elhatározás Keletmagyarország politikai tényezőit egyszerűen befejezett tények elé állította s tőlük engedelmességet követelt. Természetes, hogy a szultáni akarat ellenmondást nem tűrő megnyilvánulása még korántsem jelentette azt, hogy abban az érdekelt felek kivétel nélkül megnyugszanak. Az oktroj ellen elsősorban a Habsburg-családból származó magyar királyok tiltakoztak, akik kezdettől fogva tagadták Zápolyai János és fia magyar királyokká történt megválasztatásának törvényességét és azt vallották, hogy Keletmagyarország felett egyedül ők vannak feljogosítva felségjogokat gyakorolni. Innen van az, hogy I. Fer-

dinánd és Miksa királyok nemcsak a keletmagyarországi megyékben, hanem magában Erdélyben is megkísérelték gyakorolni a nemesítés, birtokadományozás, birtokelkobzás stb. jogait, legalább is az elv megmentése végett, mert hiszen a királyi felségjogok itt a legtöbb esetben gyakorlati jelentőséggel nem bírtak. A legközvetlenebbül érdekelt politikai nemzetek és társadalmi osztályok vagy tájékozatlanul, vagy pedig ellenséges indulattal állottak az új fejleményekkel szemben. Az erdélyi szászok pl. régi kiváltságaikat és kivételes közjogi helyzetüket féltették az új államalakulattól és ezért nemcsak a német Habsburgok felé huztak, hanem lehetőleg akadályozni is igyekeztek az új állam belső megerősödését. A székelyek szintén ősi kiváltságaik változatlan fenntartását tartották legfontosabbnak és ezért mindig azzal szövetkeztek, akitől leginkább remélhették kiváltságaik védelmét. A mozgékonyabb császári diplomácia épen ezen az alapon tudta magának időnként lekötni a székelységet. Végül a külpolitikailag tájékozatlan erdélyi és tiszántúli magyarság épen tájékozatlansága következtében, évtizedeken keresztül egyszerűen nem tudott dönteni a tekintetben, hogy véglegesen hova csatlakozzék.

Ezt a zűrzavart a *bécsi külpolitika* ingadozása és következetlensége hosszú időre állandósította. Bécs ebben a korban csak függeléke volt V. Károly császár világbirodalmának. Politikáját V. Károly politikája szabta meg s így külpolitikailag csak annyiban volt jelentősége, amennyiben a császár támogatta. V. Károlyt viszont évtizedeken át lekötötték az Itália birtokáért Franciaországgal, majd a politikai hatalommá vált németországi protestánsokkal vívott küzdelmek, melyek során a császárnak nem volt módjában következetesen és céltudatosan foglalkozni az európai veszedelmet jelentő török kérdéssel és ezzel kapcsolatosan a magyarországi helyzettel. Ez volt az oka annak, hogy a császár csak időnként és inkább csak ötletszerűen támogatta I. Ferdinándot; az általa nyújtott politikai vagy katonai segítség azonban egyetlenegy esetben sem volt elegendő ahhoz, hogy Ferdinánd uralmát megszilárdítsa és meggátolja a török hódítást Magyarország területén. A magyar közvélemény, mely V. Károly vállalkozásaihoz minden egyes esetben nagy reményeket fűzött, végeredményben kénytelen volt arra a meggyőződésre jutni, hogy magára van hagyatva és a porta ellen folytatott küzdelmében saját erejére van utalva.

II. *Báthory István ifjúsága* épen ezekre a válságos esztendőkre esett. Mikor olaszországi tanulmányait befejezte s az akkori kor szokásainak megfelelően és mintegy a nevelés befejezéséeként Ferdinánd udvarában Bécsben teljesített apródi szolgálatokat, látnia kellett, hogy Bécs csak Ausztria fővárosa és nem az össznémetségé; hogy az osztrák

és cseh tartományok katonai és pénzügyi ereje korántsem elegendő a világbirodalmat alkotó török nagyhatalommal szemben és végül, hogy V. Károly az ő óriási birodalmával nem tud rendelkezni a vallási, politikai és nemzetiségi indító okokból származó centrifugális törekvések miatt. Ez a ténymegállapítás volt az oka annak, hogy midőn Báthory arról értesült, hogy Ferdinánd kormánya bukóban van Erdélyben, vonakodás nélkül elhagyta az udvari szolgálatot és hazatérve, annak a politikai pártnak lett — fiatal kora ellenére is — egyik vezető tagjává, mely párt a nemzeti öncélúságot vallotta követendő politikai irányelvűül.

Erdély ugyanis, hosszas és többször megszakadt tárgyalások után, 1551-ben I. Ferdinánd joghatósága alá került. Ennek következtében kétségtelennek látszott, hogy Magyarország területi egysége helyreállván, most már lehetővé válik a török hódítás elé korlátokat állítani, sőt talán lehetővé válik a törökök kiszorítása is Magyarország területéről. Azonban kitűnt, hogy az egyesülés óta lefolyt évek alatt Ferdinánd sem Magyarországot, sem Erdélyt nem tudta mentesíteni a török hódítás veszedelmétől. A törökök 1552 óta évről-évre fokozatosan nyomultak előre és a török hatalom ezen előnyomulását Ferdinánd sem a harcmezőn, sem pedig a diplomácia terén nem tudta megakadályozni. A bécsi kormány gyengesége és tehetetlensége ezzel beigazolódott, ami viszont *átalakította* az erdélyi politikai közfelfogást. Közmegegyezéssé vált a különálló Erdély újból való feltámasztásának szüksége, mégpedig *török fenhatóság* alatt, hogy így legalább a statusquot biztosíthassák és meggátolhassák a török hódítás továbbterjedését. Ferdinánd ezt a reá nézve kedvezőtlen politikai közhangulatot a portával való közvetlen megegyezéssel akarta paralizálni, a porta azonban, bár a Ferdinándtól Erdély fejében beküldött adót elfogadta, semmiképen sem volt hajlandó hozzájárulni Magyarország és Erdély egyesítéséhez és a királytól az erdélyi részek haladéktalan visszaadását követelte János Zsigmond számára, arra hivatkozva, hogy annakidején ünnepélyes formák között védelmébe fogadta Zápolyai János király fiát. A porta nyomása, Erdélyben a belső elégedetlenségnek fegyveres forradalommal való erősödése, továbbá azon körülmény, hogy V. Károly lemondása után a német császárrá megválasztott Ferdinánd erejét a német birodalom ügyei is lekötötték, arra birták Ferdinándot, hogy Erdélyről lemondjon, melynek rendjei *1556 elején* János Zsigmond és anyja Izabella visszahívását különben is már kimondták.

János Zsigmondnak Erdélybe való visszatérése mindamellett nem jelentett nyugalmat sem Erdélyben, sem pedig a vele területileg érintkező szomszédos magyarországi megyékben. Ferdinánd ugyanis végső

szükségben csak a tulajdonképeni Erdélyről volt hajlandó lemondani, melynek a határai a középkortól fogva változatlanok voltak, de ragaszkodott a magyarországi részek (*Partium*) birtokához, mert ezek az ő felfogása szerint, de a valóságnak megfelelően is, kezdet óta a magyar királyság tartozékai voltak. Az erdélyi rendek viszont arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a magyarországi részek birtokáról sem politikai, sem gazdasági okokból nem mondhatnak le. Mikor pedig Ferdinánd fegyverrel kísérelte meg igényei elismertetését, Erdély ennek ellenállott és így indult meg 1557 tavaszán a *küzdelem* azon terület birtokáért, melyet a Tokaj, Ungvár, Huszt, Nagybánya, Somlyó, Székelyhid és Szerencs várakat képzeletben összekötő vonalak határolnak.

A küzdelmek a vitás magyarországi részek birtokáért 1567-ig tartottak. A változó szerencsével folyt harcok során *Báthory István* nagy szerepet játszott. Eleinte Szatmár várának volt a kapitánya, később a Tisza-mentét védő erdélyi seregnek volt a parancsnoka, végül pedig elnyerte a váradi főkapitányságot, mely nemcsak a magyarországi részeknek, hanem magának Erdélynek is legfőbb katonai méltósága volt. E harcok folyamán Báthorynak ismételten nyílt alkalma támadó és védő szerepre, továbbá várak védelmére, illetőleg ostromára, nemkülönben a nyílt harctéren való mérkőzésre. Alkalma nyílt a különféle fegyvernemek alkalmazására, valamint annak megállapítására is, hogy minden áll az erdélyi haderő a kor színvonalán és miben van elmaradva; milyen irányban kell azt esetleg fejleszteni és kiegészíteni s hol kell azt konzerválni. Van-e különbség a lakosságot alkotó különféle nemzetek között katonai érték tekintetében; uniformizálni kell-e a haderőt, vagy pedig helyesebb volna a nemzeti sajátságokhoz alkalmazkodva, a hagyományoknak megfelelően fejleszteni az egyes nemzetek katonai szervezetét és kiképzését. Ezek az esztendőik elméletileg és gyakorlatilag valóságos *hadiiskolát* képeztek Báthory számára és kétségtelen, hogy Báthory ezen évek folyamán szerezte meg nemcsak a hadviseléshez szükséges ismereteket és tapasztalatokat, hanem azt a diplomáciai készséget és ügyességet is, mellyel Erdély érdekeit védelmezte.

III. Az *erdélyi diplomácia* ebben a korban gyermekcipőben járt. Az erdélyi fejedelemség új államalakulat lévén, nem tekinthetett vissza hagyományokra, nem ismerte a diplomáciai érintkezések nyelvét és formáit sem és megfelelő külpolitikai tájékozottsága is hiányzott. Ennek tulajdonítható, hogy János Zsigmond fejedelemsége alatt az erdélyi diplomácia legfontosabb ügyeit lengyelek intézték, azon egyszerű oknál fogva, mert János Zsigmond az ő anyja, Izabella királyné révén, aki Zsigmond lengyel királynak és Sforza Bonának volt a gyer-

meke, lengyel nevelésben részesült, lengyel környezetben nőtt fel és a rokon lengyel királyi házban érdekeinek egyedüli őszinte védelmezőjét látta. A fejedelmi udvarban szolgálatot teljesítő lengyel diplomaták mellett nőtt azután fel szinte észrevétlenül az az erdélyi diplomata gárda, mely eleinte a lengyel diplomáciai iskola hagyományainak megfelelően és kissé bátortalanul, utóbb azonban teljesen önálló koncepcióval képviselte az erdélyi érdekeket.

Báthory diplomáciai szereplése az erdélyi diplomácia gyermekkorára esett. Egyénileg ő is végigment a fejlődés fokozatain, míg végül is nemcsak elérte, hanem sok tekintetben meg is haladta a XVI. század fejlett diplomáciai művészetét. Olasz nyelvismerete, melyet Páduában szerzett meg, német nyelvtudása, melyet a Bécsben eltöltött évek alatt sajátított el, legfőképp azonban a latin nyelv tökéletes birtoka, biztosították számára a közvetlen érintkezés lehetőségét és annak minden előnyét. Ez volt az oka annak, hogy János Zsigmond 1561 óta a lengyel diplomaták mellett csaknem kivétel nélkül Báthory István útján érintkezett a bécsi udvarral, illetőleg a bécsi kormány magyarországi megbízottaival és a császári haderő magyarországi vezéreivel. Ezen tárgyalások anyaga változatos volt. Néha fegyverszüneti feltételek megállapítására vonatkozott, néha azonban, mint pl. 1563-ban és 1565-ben nagyjelentőségű és szinte nemzetközi fontosságú kérdések körül forogtak. Ezen tárgyalások folyamán Báthory mindig az adott helyzethez alkalmazkodott, *igazi realpolitikus* volt, aki számolt a lehetőségekkel, anélkül azonban, hogy eredetileg kitűzött célját szeme elől tévesztette volna.

Báthory, aki különben János Zsigmond feltétlen bizalmát bírta és összes diplomáciai megbízatását teljhatalommal intézte, attól a pillanattól fogva, hogy Bécsből hazatérve János Zsigmond szolgálatába állott, *Erdély és a hozzátartozó magyarországi részek politikai különállásának tudatos kiépítésén* fáradozott. Egy belsőleg megszilárdult és kellően megszervezett állam képe lebegett szeme előtt, mely az ő elgondolása szerint hivatva volt konzerválni és továbbfejleszteni a *magyarság ellenálló erejét*, melyet a török hódítás állandó terjeszkedése végső veszedelemmel fenyegetett. Mert nem szabad elfelejteni, hogy a porta és a Habsburgok közt 1526 óta tartó küzdelem Magyarország területén folyt s míg egyfelől számokkal ki sem fejezhető gazdasági és kulturális érték pusztult el a török támadások és a Bécs részéről megkísérelt ellentámadások nyomában, addig másfelől a magyarság ellenálló ereje a nagy vérveszteség következtében fokozatosan felőrlődött.

Egyedül a János Zsigmond joghatósága alá tartozó keletmagyarországi terület maradt nagyjában véve érintetlen, nemcsak azért, mert

Szulejman szultán magát a fiatal fejedelem gyámjának tekintette, hanem azért is, mert 1566 óta ez a terület elismerte a porta fenhatóságát. A magyarság érdekeinek szempontjából tehát politikai szükség volt egyfelől a török *barátság* ápolása, mely az új államalakulatnak védelmet biztosított, másfelől pedig mindazon akadályoknak vagy veszedelmeknek elhárítása, melyek akár a belső békét, akár pedig a határokat fenyegették. Ez a konzervatív politikai koncepció lebegett Báthory István szeme előtt a bécsi kormánnyal vagy annak magyarországi exponenseivel folytatott tárgyalásai közben. Így érthető meg, hogy mikor 1562-ben és 1565-ben katasztrofális vereségek érték az erdélyi haderőt, Báthory, mint János Zsigmond megbízottja, minden nagyobb ellenállás nélkül lemondott az Erdélyen kívül fekvő magyar területekről, hogy ezzel elhárítsa a császári haderőnek a tulajdonképeni Erdélybe való nyomulását, mert ennek jelenléte Erdély területén könnyen belső zavarokat, polgárháborút és a fennálló államrend teljes felbomlását idézte volna elő. Az 1562-ben kitört székely lázadás s az 1564-ben felfedezett Valkai-Forró-féle nagyarányú összeesküvés valóban nyilvánvaló bizonyosságai voltak annak, hogy Erdélyben az államhatalom még annyira ingatag alapon nyugodott, hogy azt egy ellenséges haderőnek pusztta megjelenése is felboríthatta. Az események tehát Báthorynak a fegyverszüneti tárgyalások alkalmával tanúsított magatartását igazolták.

Viszont az is megérthető, hogy mihelyt bent az országban újból helyreállott a rend és a kormány helyzete megerősödött s ezzel egyidejűleg a porta is hajlandónak mutatkozott közbelépni Erdély érdekében, János Zsigmond enyhíteni szeretett volna a fegyverszüneti feltételek szigorúságán és méltányosabb megegyezésre törekedett. 1563-ban tehát a lengyel udvar közvetítésével tárgyalásokat kezdett Miksa főherceggel, aki a német birodalom ügyeivel elfoglalt Ferdinánd császár helyett a magyarországi és általában a keleteurópai ügyeket intézte. A tárgyalásokat Báthory István vezette, kétséggkívül azért, mert János Zsigmond tanácsosai között ő volt az egyetlen, aki a bécsi udvari életet és a birodalmi politika irányító személyiségeit közvetlenül ismerte és aki tökéletesen tájékozott volt a békealkudozások tulajdonképeni tárgyául szolgáló Partium bonyolult földrajzi és területi viszonyaiban, úgyszintén mint váradi főkapitány, úgyszintén mint odavaló nagybirtokos. A tárgyalások azonban, bár Báthory teljhatalommal volt felruházva, s ez alapon súlyos áldozatokra is kész volt egy tartós béke érdekében, a bécsi udvar merevségén megghiúsultak.

Hasonló volt a helyzet az 1565-i bécsi tárgyalások idején is, melyeket Erdély részéről újból Báthory István vezetett. Báthory ez alka-

lommal is nagy engedékenységet tanúsított, de egy bizonyos határon túlmenni egyáltalában nem volt hajlandó. Minthogy pedig a bécsi udvar akként volt tájékoztatva, hogy a beteges és könnyen befolyásolható János Zsigmondban meg volna a hajlandóság a megegyezésre s hogy az erdélyi politikusok között egyedül csak Báthory képviseli a «non possumus» álláspontot, Miksa császár és tanácsosai úgy akarták megoldani a gordiusi csomót, hogy Báthoryt félretolják az útból és az ő személyének kikapcsolásával kezdenek közvetlen tárgyalásokat János Zsigmonddal. Így történt, hogy a császár azzal az indokolással, hogy az annyira óhajtott békés megegyezésnek Báthory a legfőbb akadálya, őt 1565 július 5-én, kétségkívül a nemzetközi jog ellenére, elfogatta és Bécsben, majd Prágában őrizet alatt tartatta.

IV. A *fogságból* csak két év múlva, 1567-ben szabadult meg, dacára annak, hogy nemcsak János Zsigmond, hanem Zsigmond Ágost lengyel király is közbevetették magokat érte. Ekkor is csak úgy nyerte vissza szabadságát, hogy az 1567 nyarán Drinápolyba küldött császári követeknek a budai pasa csak azon feltétel alatt volt hajlandó menedéklevelet adni, hogy ha Báthoryt haladéktalanul szabadon bocsátják. Minthogy pedig a portával való tárgyalások nem türtek halasztást és a követséget nem lehetett elodázní, Miksa császár kénytelen volt Báthoryt szabadon bocsátani.

A két évig tartó fogság *mély nyomokat hagyott* Báthory lelkében. Bőséges alkalmá nyílt ismereteit kiegészítésére — s ez évek alatt valóban szorgalmasan olvasott és tanult — továbbá arra, hogy képzeletben újból végigélje eddigi pályafutását s keresse sikereinek és balsikereinek okait és körülményeit. Volt alkalmá gondolkodni Erdély politikai helyzetén és jövő sorsán is, melyet bizonytalannak látott és volt ideje arra is, hogy elmékedései alapján megkonstruálja az erdélyi politika jövő képét, melyben hite szerint szerepet fog neki juttatni a Gondviselés. Meg volt arról győződve, hogy hazatérve, eddigi tapasztalataiból, tanulmányaiból és elmékedéseiből leszűrt tanulságok alapján nagy szolgálatokat tehet urának és hazájának.

Erdélybe való visszatértekor megváltozott viszonyokat talált. Mindenekelőtt megváltozott a fejedelmi udvarhoz és János Zsigmondhoz való viszonya. Két év előtt ő volt az erdélyi haderő legfőbb parancsnoka és Erdély diplomáciájának irányítója. Most az udvarban új egyéneket talált, akik felhasználva a beteges és könnyen befolyásolható János Zsigmond gyengeségét, közben csaknem korlátlan befolyásra tettek szert és akik Báthoryban látván érvényesülésük legfőbb akadályát, tőle a fejedelem szívét tervszerűen elidegenítették. Ez volt az oka annak, hogy a hazatérő Báthory megtarthatta ugyan a váradi

főkapitányságát, Erdély politikai életében azonban már nem jutott számára szerep Békés Gáspár mellett, aki ebben az időben János Zsigmond korlátlan befolyású első tanácsosa és Erdély egyik leggazdagabb főura volt s aki már ekkor tudatosan készítette elő útját a fejedelemségre. Békés Gáspár volt azon tárgyalások vezetője is, melyek 1570-ben Prágában, illetőleg Speyerben folytak Miksa császár megbizottaival és az ú. n. *speyeri szerződésben* értek véget. Ez a szerződés Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyát és viszonyuk jövőendő jellegét pontosan megállapította ugyan, sőt rendezte az évtizedes küzdelmek okául és színhelyéül szolgált Tiszavidék vitás tulajdonjogi kérdését is, de viszont ellentétben állott Erdély közjogi fejlődésével, mert feláldozta Erdély külön államiségát, amennyiben János Zsigmonddal és utódaival elismertette a mindenkori magyar királyok fenhatóságát és Erdély felett való rendelkezési jogát. A speyeri szerződés tulajdonképen a Habsburg-háznak tett nagy *politikai szolgálat* volt Békés Gáspár részéről, akinek döntő szerepe volt nemcsak a szerződés pontjainak megfogalmazásában, hanem abban is, hogy János Zsigmond azokat a maga részéről is elfogadta. Minthogy Békés ezek után a császári politika készséges eszközének ígérkezett, ő lett a bécsi udvar jelöltje az erdélyi fejedelmi székre is abban az esetben, ha János Zsigmond fiúutódok hátrahagyása nélkül halna el. János Zsigmondnak 1571 március 14-én bekövetkezett halála a speyeri szerződést s a vele kapcsolatos összes politikai, közjogi és személyi kérdéseket váratlanul aktuálissá tette. A gyakorlatnak kellett megmutatnia, hogy mennyit ér a szerződés? Valóban kényszerítő politikai szükség hozta-e létre, vagy pedig csak dinasztikus vagy egyéni érdek?

V. Az erdélyi három nemzetnek (magyar, székely és szász) 1556 március 8-án tartott országgyűlése János Zsigmondot «fejedelmül és királyul» választotta és neki hűséget fogadott. Erdély ezzel közjogilag *választófejedelemséggé* alakult. Tíz évvel később, a Szulejman szultán által kiadott *athname* teljes egészében elismerte az erdélyi rendek fejedelmválasztó jogát és mindössze a megválasztott fejedelem megerősítésének jogát tartotta fenn a szultánoknak. Az 1567-i erdélyi országgyűlés épen ezen *athnaméra* hivatkozott akkor, midőn a *szabad fejedelmválasztás jogát* törvénybe iktatta. A speyeri szerződés tehát, mely János Zsigmond fiúágának kihalta esetén Erdélyt és a hozzá tartozó magyarországi részeket a fejedelmválasztás jogának hallgatag mellőzésével, a Habsburg-családnak biztosította, tulajdonképen *ellentétben* állott úgy az *athnaméval*, mint az 1567-i országgyűlési határozattal. Ez a magyarázata annak, hogy bár János Zsigmond a maga részéről elfogadta a speyeri szerződést, azt mégsem terjesztette a rendek elé hozzájárulással.

végett. Ennek következtében ezt a szerződést nem tekinthetjük törvényerővel bíró államszerződésnek.

Az erdélyi rendek túlnyomó többségének felfogása abban megegyezett, hogy a megválasztandó fejedelem személyének possibilisnak kell lennie a portán. Minthogy pedig a porta tudni sem akart Békés Gáspárról, akit németpártinak tartottak, hanem kifejezetten Báthory István megválasztatása mellett foglalt állást, akitől az eddigi török-barát politika folytatását várták, az erdélyi rendek Báthory Istvánt 1571 május 25-én «minden további vita és szó nélkül», vagyis egyhangúan az ország fejedelmévé választották.

A választás egyhangúsága arra mutat, hogy dacára Békés Gáspár minden mesterkedésének, az erdélyi közvélemény mégis az évek óta háttérbe szorított Báthoryban látta, egyéni tulajdonságai és a multban hazájának tett szolgálatok alapján, a fejedelmi trónra alkalmas egyetlen férfiút. Bármilyen nagy volt is azonban az az erkölcsi elégtétel, melyet számára ez a választás jelentett, a választás egyhangú lefolyásából mégsem volt szabad következtetnie az erdélyi politikai közvélemény egységességére. Nem volt szabad megfeleledkeznie elsősorban arról, hogy mindazok, akik Erdély politikai életében ebben az időben súllyal bírtak, János Zsigmond példáját követve, az unitárius vallásnak voltak a hívei, a Báthory-családnak az az ága azonban, melyhez az új fejedelem is tartozott, továbbra is megtartotta a katolikus vallást. A teológiai harcok korában, mikor a laikus elem is époly szenvedélyességgel foglalkozott vallási kérdésekkel, mint a különböző felekezetek papsága. Báthorynak óvatos politikát kellett folytatnia. Pártatlannak és tárgyilagossnak kellett maradnia még akkor is, ha az előretörő protestáns felekezetek által háttérbe szorított katholicizmus jövő sorsa komoly aggodalmakkal töltötte is el lelkét.

A felekezeti ellentéteken kívül, melyek Erdély belső életében bármikor nem várt bonyodalmakat idézhettek elő, Erdély állami életében is voltak egymással szemben álló politikai irányok; sőt a nemzetiségek egyik-másikánál (székely és szász) határozott centrifugális törekvések is észlelhetők voltak, melyek még a multból táplálkoztak és bármikor erőre kaphattak. De nem volt egységes az erdélyi politikai közvélemény a követendő külpolitika tekintetében sem. A nagy többség kétségkívül török-barát volt, arra hivatkozva, hogy így volt lehetséges csak megvédelmezni az ország területét a török hódítástól, holott ugyanakkor a királyi Magyarország területének legnagyobb és gazdaságilag legértékesebb része már török uralom alá jutott. Ezzel a politikai iránnyal szemben Békés Gáspár és a főurak egy része Bécs felé kívánt orientálódni, nem annyira a keresztény szolidaritásnak általa inkább jel-

szóként használt, mint őszintén átértzett erejénél fogva, mint igazában véve hatalmi érdekből. S Báthory szempontjából az adott pillanatban ez a Békés-féle csoport jelentette a legnagyobb veszedelmet. Elég csak arra hivatkoznunk, hogy János Zsigmond végrendelete értelmében, ebben az időben Erdélynek és a magyarországi részeknek összes várai Békés Gáspárnak és társainak voltak a birtokában, ami a gyakorlatban annyit jelentett, hogy a katonai hatalom tulajdonképpen a Habsburg-párt kezében volt. Báthory a porta katonai erejére támaszkodva könnyen ura lehetett volna a helyzetnek, azonban az új fejedelem óvakodott attól, hogy alkalmat és módot adjon a portának a fegyveres beavatkozásra, mert ennek következményeit kiszámíthatatlanoknak tartotta. Másrészt pedig kerülni akarta a Habsburgokkal való végleges szakítást is — bár erre egyénileg meg volt minden oka — mert végre is a *Habsburgok képvisellék akkor Európában a török ellenes aktív keresztény politikát*, melyet szíve mélyén Báthory is helyeselt. Éppen ez az utóbbi szempont birta reá Báthoryt arra az elhatározásra, hogy nem élezi ki az ellentéteket, hanem épen ellenkezőleg, megegyezést igyekszik létesíteni közte és a bécsi udvar között, mert így a Békés-csoport csendes leszerelését is remélheti. Azzal az új fejedelem tisztában volt, hogy a béke érdekében súlyos áldozatokat kell hoznia, de szerinte Erdély békéjének biztosítása megért minden áldozatot. Ha ugyanis Erdélynek sikerül megőriznie semlegességét a két vetélkedő nagyhatalom között és ideje lesz gazdaságilag és katonailag megerősödni, akkor valószínűnek látszott Báthory előtt, hogy megváltoznak az erőviszonyok és Erdély idővel jelentős hatalmi tényezője lesz Európa keleti felének.

VI. A tényleges helyzet reális mérlegelése és Erdély jövő fejlődésének biztosítása indították Báthoryt arra, hogy *megegyezést keressen* a Békés-csoporttal. Hosszas tárgyalások indultak meg közöttük, melyek eredményeképp valóban létrejött közöttük egy egyezmény, melyet azonban a portára való tekintetből mindkét fél titkosnak tekintett. Ezen egyezmény értelmében *Báthory hűséget fogadott* Miksa királynak és hittel kötelezte magát arra, hogy a király kívánságára Erdélyt a várakkal együtt neki bármikor átengedi. Ez a hűségeskü tehát lényegileg nem más, mint a speyeri egyezmény gyakorlati megvalósítása.

Az imént ismertetett indítókok alapján, továbbá Erdély békés fejlődésének és megerősödésének biztosítása végett Báthory valóban meghozta a legsúlyosabb áldozatokat. De viszont elérte azt, hogy a Békés-csoport azonnal átadta neki az összes országos várakat, miáltal Báthory kezébe került a tényleges hatalom, mellyel ettől fogva saját belátása szerint élhetett. Bécsben csakhamar felismerték, hogy a Békés-csoport elsiette a dolgot, mert minden ellenérték nélkül szolgáltatatta ki

a várakat. Ezért Miksa király sietve közbelépett, hogy megmenthesse azt, ami még menthetőnek látszott. Azok a rendelkezések azonban, melyek arra vonatkoztak, hogy az országos várak tisztjei elsősorban a magyar királynak fogadjanak hűséget és csak azután az erdélyi fejedelemnek, gyakorlati jelentőséggel nem bírtak, mert az erdélyi haderő és az országos várak felett az erdélyi országgyűlés rendelkezett, az erdélyi rendek viszont semmiféle tudomással nem bírtak a Miksa király és Báthory közt újabban létesült függő viszonyról. Tény, hogy Báthorynak meglepően rövid idő alatt sikerült megnyernie a közbizalmat és sikerült eloszlatnia azokat az ellentéteket, melyek idáig a pártok, nemzetségek és felekezetek közt fennállottak. Békés Gáspár és társai, akik magokat Miksa király bizalmi férfiaként, a legújabban létesült titkos egyezmény ellenőreiként tekintették s akik éppen ezért magok számára kivételes közjogi helyzetet követeltek, aggodalommal látták a fejedelem tekintélyének és hatalmának fokozatos megerősödését. *Békés Gáspár* nem is késett felhívni a bécsi udvar figyelmét arra, hogy Báthory loyaltása csak látszat, mert a valóságban függetlenségre törekszik; ha tehát az udvar súlyt helyez a köztük fennálló titkos egyezmény változatlan fennmaradására, akkor meg kell buktatnia Báthoryt. Az udvar azonban egyelőre tartózkodó álláspontra helyezkedett, annyival is inkább, mert Báthory, aki tudomással bírt a Békés és az udvar közt fennálló összeköttetésekről, 1572 nyarán megnyugtatta Miksa királyt a tekintetben, hogy nincs szándékában változtatni Erdély és a királyság közjogi viszonyán. Minthogy azonban nem sikerült elérnie azt, hogy az udvar elejtse Békést, másrészt pedig nem tűrhette, hogy Békés úgy viselkedjék Erdélyben, mint aki területenkívüliséget élvez, és semmi köze Erdélyhez, 1573 őszén Békés Gáspárt Erdély elhagyására kényszerítette.

Békés Gáspár ettől fogva részint Felsőmagyarországon, részint pedig Bécsben izgatott Báthory ellen. A császári haderő magyarországi parancsnokaiban, köztük különösen Rueber kassai főkapitányban meg is volt a hajlandóság Békés fegyveres támogatására, Miksa azonban attól tette függővé Békés fegyveres megsegítését, ha a porta nem támaszt nehézségeket a Báthory ellen vezetendő expedíció ellen. A portán azonban, ahol Békést a császári diplomácia is támogatta, a trónkövetelő pedig pénzzel és nagy ígéretekkel igyekezett ott hangulatot teremteni maga mellett, hallani sem akart Békés fejedelemségéről. Ennek következtében Miksa sem foglalhatott nyíltan állást Békés mellett, hacsak török háborút nem akart felidézni, ellenben nem akadályozta meg a császári haderő magyarországi parancsnokait abban, hogy kéz alatt támogassák Békést, aki most már saját felelősségére toborzott katonákat Felsőmagyarországon, hogy haddal támadhasson Báthory ellen.

Vállalkozását azonban 1575 július 10-én a Maros mentén fekvő *Kerellő-Szent-Pál* mellett tökéletes kudarc érte, mert Báthory szétszórta Békésnek egyébként jól felszerelt és számban vele felérő hadseregét.

VII. A marosmenti ütközetnek *két fontos következménye* volt. A nem sokkal utóbb tartott kolozsvári országgyűlés Báthory kívánására irgalmatlan szigorúsággal járt el a pártütőkkel szemben, de ezzel elérte, hogy bent az országban véglegesen megszűnt az ellenzéki szellem és ellenmondás nélkül elismerte mindenki az ő fejedelmi joghatóságát. A másik következmény volt annak a függő viszonynak a felbomlása, mely Erdélyt a speyeri egyezmény értelmében a magyar királysághoz fűzte. Nem lehetett ugyanis tagadni, hogy Békés Gáspárnak Báthory megbuktatására irányuló törekvéseit, ha nem is közvetlenül, de mindenesetre felsőmagyarországi katonai parancsnokai révén, Miksa király támogatta. Siker esetén Erdély még szorosabban kapcsolódott volna a magyar királysághoz, a marosmenti vereség után azonban a bécsi kormánynak be kellett ismernie, hogy Békés támogatása és Báthory ellen való kijátszása diplomáciai baklövés volt. Bizonyos, hogy Báthory az erőviszonyok megváltozása következtében szerzett előnyöket akkor is kihasználta volna, ha nem is nyerte volna el a lengyel királyi koronát. Az *1575 december 14-i királyválasztással* azonban, melynek Báthoryra nézve kedvező kimenetelében nagy jelentőséggel bírt a kerellőszentpáli győzelem ténye, a speyeri egyezmény, vagy is Erdély függő viszonya a magyar királysághoz, automatikusan megszűnt.

A *varsói királyválasztás* eredménye meglepte Erdélyt, mint ahogy meglepetés volt az mindenki számára. A választást azonban az erdélyi rendek nem az új király, hanem az ország szempontjából ítélték meg. Azonnal felismerték, hogy Erdély nemzetközi súlya ezzel a választással emelkedett és megszűnt a Béctől való függőség is. Csak az volt a kérdés, s e tekintetben kellett döntenie, különváljon-e Erdély Lengyelországtól és külön fejedelmet válasszon-e magának, vagy pedig elismerve továbbra is Báthory István fejedelemségét, perszonális unióra lépjen-e a szomszédos királysággal, melyhez százados politikai, gazdasági és kulturális kötelek fűzték. Az *1576 januáriusi megyyesi országgyűlés* az idáig elért kormányzati sikerekre hivatkozva, tulajdonképpen azt óhajtotta volna, ha Báthory továbbra is megmarad Erdély fejedelmének és nem törekszik idegen korona után. A rendek azért nagy megnyugvással vették tudomásul, hogy Báthory nem szándékozik lemondani Erdélyről, hanem a lengyel királyi méltóság mellett az erdélyi fejedelemséget is meg akarja tartani, s az erdélyi országos ügyek vitelére csupán csak helyettest akar választatni bátyja, *Báthory Kristóf* személyében.

Bár a lengyel királyságot és az erdélyi fejedelemséget csak az

uralkodó személyének közössége fűzte össze, egyébként azonban mindkét állam egymástól függetlenül élt egymás mellett, ennek az időleges összetartozásnak mindamellett *személyi* és *tárgyi* tekintetben egyaránt nagy következményei voltak. *Személyi* tekintetben annyiban, hogy Báthory az erdélyi fejedelmi trón birtokában erősebben és öntudatosabban képviselhette a lengyel királyi méltóságot és az állami élet irányításában tényleges részt követelhetett magának. Az a tudat, hogy ő egyúttal erdélyi fejedelem is, nagyobb biztosságot és határozottságot adott neki politikai tervei és céljai megvalósításában, melyek nem egyszer ellentétben állottak a nemesi jogokat és szabadságokat féltő lengyel rendek érdekeivel. Ezért mondhatta az 1576-i thorni országgyűlésen azokat az emlékezetes szavakat, melyekre még később is hivatkoztak, hogy nem kunyhóban, hanem palotában született és mielőtt Lengyelországba jött is, volt kenyere és ruhája. Nem akar tehát festett vagy faragott király lenni, hanem uralkodni és parancsolni akar és nem tűri, hogy őt kormányozzák.

Tárgyi tekintetben annyiban jelentett előnyöket az unió, hogy Báthory nemcsak Lengyelország, hanem Erdély erejével is rendelkezhetett azon kormányzati program megvalósítása érdekében, melyet a királyválasztás alkalmával adott a királyválasztó lengyel rendeknek. Elég arra hivatkoznunk, hogy Báthory orosz hadjárataiban az erdélyiek nagy számban vettek részt és közülök sokan véreztek a lengyel határok védelmében.

Erdély Báthory Kristóf vajdasága alatt a Báthory István által megjelölt utakon haladt előre. A belpolitikai ügyek intézésében Báthory István szabadkezet biztosított ugyan bátyjának, de viszont mindazon kérdésekben, melyek összefüggésben állottak nagy politikai terveivel, feltétlenül megkövetelte óhajításainak vagy akaratának figyelembe vételét. Ezen politikai tervei közé tartozott mindenekelőtt a *római katolikus egyház* kiemelése eddigi alárendelt helyzetéből és teljes egyenjogúsítása a többségben lévő protestáns felekezetekkel.

VIII. A XVI. század derekán a magyar királyságtól elszakadóban lévő Keletmagyarország nemcsak a politikai tájékozatlanság képét mutatta, hanem a nemzetiségi, társadalmi és felekezeti megosztottság nyilvánvaló jeleit is viselte. Az új államalapítás külpolitikai nehézségei és gondjai közben a keletmagyarországi, de főként az erdélyi társadalom vezetés és irányítás nélkül maradt. A századok óta egymás mellett idegenül élő nemzetiségek közömbösek voltak egymás érdekei iránt s idáig is csak a Szent István koronájához való tartozás tudata tartotta őket össze. Mikor tehát a szultáni akarat egy új állam ötletszerű határai közé szorította őket, s hatalmi szóval megszüntetett

minden közjogi és érzelmi kapcsolatot köztük és a magyar királyság között, a szent korona eszméje is veszített ható és összetartó erejéből a keletmagyarországi részekben. Ennek a ténynek szinte természetes következménye lett a középkori hagyományokból táplálkozó szeparatizmusnak megerősödése és politikai öncéllá való kifejlődése, mely egy erős központi hatalom hiányában Erdély formai föderalizálásra vezetett volna éppen akkor, midőn az új állam határai mentén az expanszív jellegű és kimért határokat nem ismerő török világbirodalom kialakult. Nem lehet kétségünk az iránt, hogy a föderalizált Erdély a centrifugális erők következtében nem lévén többé politikai tényező, még a XVI. század folyamán Havasalfölde és Moldva sorsára jutott volna.

Báthory István azzal, hogy az Erdély állami szervezetében mutatkozó bomlási folyamatnak véget vetett és lehetővé tette a centrifugális erők működése következtében eddig lekötve tartott erőknek a fejedelemség újjáépítésében való felhasználását, *Erdélyt megmentette*. A közvetlen veszedelem elhárítását mindamellett csak pillanatnyi eredménynek tekintette. Ha sikereit állandósítani akarta, akkor a kard és a törvénykönyv mellett gondolnia kellett az évtizedek óta izgalomban és válságban élő *erdélyi lélek nyugalmának helyreállítására* és védelmére, továbbá attól a forradalmi szellemtől való mentesítésére is, melyre Erdély társadalma a sok ellentétes irányú lelki hatás következtében újabban hajlamossá lett. Mint államférfiú, aki 1556 óta irányító szerepet vitt Erdély politikai életében, aggodalommal látta, miként bomlik szét és tagozódik felekezetek szerint a vallásilag korábban egységes erdélyi és tiszántúli társadalom s mint emelkednek új válaszfalak a nemzetiségileg már századok óta megoszlott nemesi és polgári társadalom egyes osztályain vagy rétegein belül is. Mint a kath. egyház hithű fia, fájdalommal látta, mint veszít teret lépésről-lépésre az ősi vallás és papság és szervezet hiányában mint válik lassanként jelentéktelen kisebbséggé.

Azok a szenvedélyes teológiai harcok, melyek János Zsigmond uralkodása alatt és Báthory István fejedelemségének első éveiben még napirenden voltak és állandó izgalomban tartották a közvéleményt, utóbb elcsendesedtek ugyan, de a megfogyatkozott katolicizmus alárendelt helyzetét a bekövetkezett békésebb idők nem módosították. Ezen egyelőre Báthory sem tudott változtatni, de türelmes és békülékeny politikával, ha azonban szükség volt reá, kíméletet nem ismerő szigorúsággal, idővel annyit mindenesetre elért, hogy a felekezetek közt helyreállott a társadalmi béke. Erdélyben a katolikusok és protestánsok az ő fejedelemsége korában sokkal jobb viszonyban éltek egymással, mint más európai országokban s utóbb maguk a jezsuiták írták, hogy az

erdélyi protestánsok sokkal szelídebbek és kezelhetőbbek, mint akár a franciák, akár a németek. Mindaddig, míg Báthory le nem számolt régi vetélytársával, Békés Gáspárral és pártjával, óvakodott a helyzetet komplikálni a katolikus kérdés felvetésével, mert ezzel csak fokozta volna az ellentéteket. Mihelyt azonban Erdély belső békéje helyreállott s Lengyelországban is ura lett a helyzetnek, azonnal megtette a lépéseket az erdélyi katolicizmus politikai és társadalmi helyzetének megjavítására. Azonban nem akart mindenáron téríteni s óvakodott teológiai harcokat felidézni, mert effélék csak a protestáns felekezetek tömörülésére vezettek volna, hanem ehelyett katolikus öntudatot akart teremteni a gondozatlan katolikus diaszpórákban s emelni kívánta a katolikusok szellemi színvonalát. Művelt és tanult katolikus társadalmat akart teremteni abban a meggyőződésben, hogy kulturális megerősödésüket követni fogja társadalmi és politikai súlyuk és ellenálló képességük emelkedése is. Ez ellen a kultúrpolitikai program ellen a protestáns többségű erdélyi rendek sem emelhettek kifogásokat. Innen van az, hogy az 1579 októberi tordai országgyűlés is hozzájárult Báthory azon kívánságához, hogy az ifjúság tanítása és nevelése végett jezsuitákat küldhessen be az országba Lengyelországból.

IX. A *jeszuiták közreműködésére* Báthory már erdélyi fejedelemsége első évében gondolt és szándékában is volt őket az erdélyi joghatóság alá tartozó Nagyváradon s innen idővel magában Erdélyben megtelepíteni. A szerep, melyet nekik szánt, nem volt könnyű. Elgondolása szerint a rend tagjainak elsősorban tevékeny hitéletű és öntudatos kath. társadalom megalakítására kellett törekedniök — azonban társadalmi harcok felidézése nélkül, — de emellett ugyancsak az ő elgondolása szerint, kitűnő iskoláik révén módot és alkalmat kellett nyújtaniok *az egész erdélyi magyarság* magasabb kulturális igényeinek kielégítésére is. Báthory az erdélyi magyarság vezető szerepét Erdély közéletében a magasabb kultúra segítségével és birtokával akarta úgyszólván intézményesen biztosítani, abban a meggyőződésben, hogy ezen az úton lehetséges csak *Erdély magyar jellegének fenntartása*. Az erdélyi és tiszántúli magyarságot főképp *az oláh beszivárgástól* féltette, mely a XVI. század derekán a bizonytalan bel- és külpolitikai helyzet, az Erdélyben dúló társadalmi és felekezeti harcok védelme alatt és mindenekelőtt az egyidejűleg Moldvára és Havasalföldre nehezedő török nyomás hatása alatt egyre nagyobb méreteket öltött s a három politikai nemzet számarányát nemcsak megközelítette, hanem jóformán meg is haladta a XVI. század folyamán. Mikor azután 1557-től fogva az erdélyi oláh-ságnak már egyházi szervezete és püspöke volt, akit nagyszámú pápa és kalugyer támogatott az oláh nép lelki gondozásában és az orthodoxia

terjesztésében, észrevétlenül és feltartóztatás nélkül megindult a magára hagyott falusi kath. elem eloláhosodása, úgy ahogy az napjainkban, szemünk láttára történt a magyar nyelvszigetekkel. Az orthodoxia azonban kétségtelen hatással volt a zárt egységet alkotó kath. tömbökre is. Az a körülmény, pl., hogy a csíkszéki papság szinte kivétel nélkül nős volt ebben az időben, a szomszédos Moldvával való szoros kapcsolatokon kívül az Erdélyben megtelepült orthodox papsággal való állandó érintkezésnek volt a következménye.

Mindez Báthory előtt jól ismert tény volt. Ezért látta szükségesnek mindjárt erdélyi fejedelemsége első hónapjaiban felvenni a kapcsolatokat a *jezsuitarend osztrák tartományának főnökével*, abból a célból, hogy a veszedelemben forgó erdélyi katolicizmus megmentésének nagy önfeláldozást, nagy emberszeretetet, de mindenek felett nagy diplomáciai érzéket feltételező munkája jezsuita irányítás mellett mielőbb meginduljon. P. Maggio osztrák provinciálisban meg is volt a hajlandóság a fejedelem által kívánt térítő és tanító munka vállalására, mert a feladat megfelelt a rend szellemének és hivatásának, azonban *ellentétes irányú politikai befolyások* meggátolták abban, hogy a fejedelem óhajtásának eleget tegyen. A bécsi udvar előtt Báthory egyénisége nem volt rokonszenves. Nem bíztak benne, mert a porta eszközének tekintették. Ennek következtében nem is tartották kíváncsinak megerősödését a fejedelemségében és ellene voltak annak, hogy Báthory és a római szentszék között a fejedelem katolikus restaurációs politikája nyomán, idővel szorosabb és külpolitikai jelentőséggel bíró kapcsolatok létesüljenek. P. Maggio, ha eredetileg meg is volt benne a hajlandóság Báthory óhajtásának teljesítésére, a rend érdekeinek megóvása végett utóbb kénytelen volt ehhez a Báthory-ellenes politikához alkalmazkodni s így évek multak el meddő levelezgetésekkel anélkül, hogy a kérdésben haladás vagy éppen döntés történt volna, bár Rómából is érdeklődtek az Erdélybe küldendő jezsuita misszió ügye iránt.

A P. Maggio részéről várt támogatásnak hiánya magyarázza meg azt, hogy az időközben lengyel királlyá megválasztott Báthory az osztrák provincia kikapcsolásával a *lengyelországi jezsuiták* segítségével valósította meg korábbi erdélyi terveit, miután az 1579 októberi tordai országgyűlés hozzájárult a király azon kívánságához, hogy «az ifjúságnak tanítása és instituálására» (Art. V.) jezsuiták telepedhessenek meg Erdélyben. Báthory még 1579-ben felállította a *kolozsvári kollégiumot*, sőt nem sokkal utóbb megalapította a *gyulafehérvári* és a *nagyvárad*i rendházakat is.

A lengyel királyi korona nem tartozott a könnyű és kényelmes koronák közé. Viselőjének Lengyelország bizonytalan külpolitikai hely-

zete, így különösen a sürgős megoldásra váró orosz kérdés, nemkülönben a «lengyel szabadság»-ra annyira büszke és féltékeny rendekkel folytatott és nem egyszer élessé vált küzdelme súlyos gondokat okozott. S mégis, sohasem lankadó figyelemmel és érdeklődéssel kísérte jezsuitáinak erdélyi működését és tevékenységük eredményét mindig számon tartotta. Tudatában volt ugyan annak, hogy a rend tagjai Erdélyben sok akadállyal, előítéletekkel, sőt nem leplezett ellenséges indulattal fognak találkozni s ezért nekik türelemre, önmegtagadásra és az adott sajátságos viszonyokhoz való nem könnyű alkalmazkodásra lesz szükségük, de viszont arról is meg volt győződve, hogy a rendnek másutt is bevált céltudatos kulturális munkája és művészetté finomult tanítási és nevelési rendszere idővel Erdélyben is fegyverletételre fogja bírni a velük szemben álló és támadásra felkészült ellenzékét. Hogy világosan látott és helyesen ítélte meg a helyzetet, annak igazolására elég lesz idéznünk *egy erdélyi jezsuitának* 1581 május 22-én kelt leveléből a következőket: «Jamque haeretici, qui nos antea diris execrationibus orco mandabant, nostrum studium in erudienda iuventute, modumque omnem procedendi summe commendant et laudibus in coelum evehunt. Itaque quanto magis Sathanas opus Dei impedire conabatur, tanto magis ipse confusus est et nunc primum in Transylvania ad maximas spirituales fructus porta videtur aperta».

Ebben az eredményben nagy része volt a jezsuiták *tanítási módszerének* és az általuk meghonosított *iskolai színjátékoknak*, melyeket a kollégium növendékei adtak elő, nem ritkán a fejedelmi udvar és az országgyűlés jobbára protestáns tagjainak jelenlétében s mely színjátékok újszerűsége, előadási formája és nyelvezete valósággal magával ragadta a hallgatóságot. «A prandio — olvassuk az imént idézett levélben — habitus est dialogus in theatro elegans, cui similiter Princeps cum suis omnibus adfuit, filio scilicet et provincialibus. Actio vero ita omnibus placuit, ut palam dicerent: Si ita pergent Jesuitae, sicuti coeperunt, brevi totum regnum ad ipsos confluet. Mox nobis filios suos certatim commendare coeperunt, etiam haeticissimi.»

Legyen szabad végül még egy részletet bemutatni *P. Kabosnak* 1601 januárius 20-án Kolozsvárott kelt és Aquaviva generálisához intézett jelentéséből: «Non solum catholici augentur, sed et nobilitas universa maiori nos amore complectitur et quamvis sint non pauci haeretici nobiles, qui impulsu ministrorum nos oppugnant, non desunt tamen ex iisdem haeticis praeter catholicos, qui aequali alacritate nos propugnant ac tumentur, quorum permulti suos filios in nostris alunt scholis in ipso seminario, quorum maior pars aut iam est conversa ad fidem catholicam, aut in dies convertitur et certe si sic esset semi-

narium, ut olim sub piae memoriae Rege Stephano, cum sumptus et a Summo Pontifice seminario suppeditabatur, ut nobilitatis flos in ea educaretur, profecto brevi tota iuventus Transylvaniae ad graemium ecclesiae rediret).

P. Kabos levelének bizakodó hangjából nem lehet kiolvasni, hogy Erdély ugyanekkor már hónapok óta tartó véres küzdelmeknek volt a színhelye s hogy Mihály havasalföldi vajda és Basta császári tábornok között élet-halál harc folyt a közelmúltban a hatalom birtokáért. A jezsuiták jól dolgoztak és P. Kabos az adott nehéz viszonyok között is, bizalommal tekinthetett a jövő elé, mert az erdélyi kath. egyház életét és jövőjét biztosítottnak látta. S valóban, bármilyen mostoha lett is koronként Erdély sorsa a XVII. század folyamán, a bekövetkezett változások és megpróbáltatások az erdélyi katolicizmusnak a Báthoryak-korában megalapozott politikai és társadalmi helyzetét nem érintették. A *katholicizmus* mindvégig súllyal bíró tényező maradt Erdély közéletében, mellyel a mindenkori erdélyi fejedelmek számoltak is. Ez az eredmény fényes bizonyosságtétel Báthory István egyházpolitikájának realitása mellett, de egyúttal a jezsuitarend névtelen hőseinek önfeláldozó munkáját is hirdeti, akik mindennel dacolva, állhatatosan kitartottak az erdélyi őrhelyeken a magyarság, a katolicizmus s a nyugati kultúra védelmében.

X. Báthory Istvánnak, a reálpolitikusnak, akinél meglepő a nagy valóságérzék s a hideg világszemlélet, aktivitása nem merült ki a pillanatnyi szükségletek felismerésében és kielégítésében, — amire Erdélyben és Lengyelországban egyaránt bő lehetőségei voltak. Állandóan foglalkoztatta őt Lengyelországnak és Erdélynek, illetőleg a magyarságnak *jövendő sorsa* is. A *«holnap»* kérdése. Még utolsó perceiben, a grodnói halálos ágyon is, a *«holnap»* szót hallották elröppenni kékülő ajkairól körülötte álló hívei, ami arra mutat, hogy öntudatának foszlanyai két országa bizonytalan jövőjének kérdéseivel kapcsolódtak össze.

Bármekkoraak voltak is Báthory bel- és külpolitikai sikerei, mégis kénytelen volt beismerni, éppen erős valóságérzékénél fogva, hogy az elért eredmények csak átmeneti jellegűek és nem elegendők ahhoz, hogy hosszú időkre állandósítsák akár a határokat, akár pedig a belső erőgyűjtéshez és megszilárduláshoz szükséges békés állapotokat. Főként két probléma meredezett feléje: az *orosz*, mely a természetes határokat nélkülöző Lengyelország számára idáig állandó és folyton fokozódó veszedelmet jelentett s a *török*, mely az ő szívéhez annyira közel álló Erdélyt és általában magyar fajtát fojtogatta. Lengyelországnak nemzetközi helyzetét a török joghatóság alá tartozó Moldvával való köz-

vetlen területi érintkezése még bizonytalanabbá tette, mert a szomszédság bármikor okot adhatott egy lengyel-török háborúra. Azt az eshetőséget sem volt szabad azonban teljesen figyelmen kívül hagyni, hogy török-orosz szövetség is jöhet létre, ami a határterületek, ez esetben Erdély és Lengyelország kétségtelen romlása után, Nyugateurópa katasztrófáját jelentette volna. Az oroszokat ért vereségek és Rettenetes Iván cár halála (1584) óta az orosz veszedelem arányai azonban kétségen kívül lényegesen csökkentek és ezért Báthory most ezt a Lengyelország számára aránylag kedvező időpontot a török probléma megoldására akarta felhasználni.

A *török probléma* ugyanekkor XIII. Gergely pápa diplomáciáját is foglalkoztatta. Az Itáliát közvetlenül fenyegető török veszedelem a lepantói győzelem (1571) után egyelőre elhárult ugyan, mindamellettsúlyos tévedés lett volna könnyedén napirendre térni a török kérdés felett. A török birodalom szervezetét, erőforrásait és politikájának céljait legjobban ismerő velencei diplomácia nem is szűnt meg hirdetni a nyugatot fenyegető török veszedelem nagyságát és az ellene való védekezés szükségességét, s ebben XIII. Gergely pápa tökéletesen egyet is értett a köztársasággal. A pápa a lepantói győzelem erkölcsi hatásában bizakodva, egy nagy török ellenes *európai szövetség* összekovácsolásán fáradozott s ennek a szövetségnek katonai erejére támaszkodva, egy nagyszabású támadó hadjárat keretében akarta a török kérdést véglegesen megoldani. E szövetségnek Spanyolország, Velence és a német császárság lettek volna a tagjai s közöttük az irányító szerepet a császárnak kellett volna vállalnia.

Ezzel a nyugati államokra támaszkodó koalíciós tervvel szemben Báthory egy *keleteurópai szövetséget* akart létrehozni a török kérdésben legközvetlenebbül érdekelt Magyarországból, Erdélyből, továbbá Lengyelországból és esetleg Oroszországból is. Rettenetes Iván cár halála után a lengyel-orosz kapcsolatok felvétele és szövetséggé való kimélyítése nem tartozott a hiú ábrándok közé, mert a lengyel-orosz közeledésnek úgy a lengyelek, mint az oroszok között sok híve volt s ha a két fajrokon nemzet között voltak is ellentétek, azok áthidalása nem tartozott a lehetetlen vállalkozások közé akkor, amidőn a cári politika a legkényesebb kérdésben, a vallási kérdésben, engedékenységre hajlott és keresni látszott a római egyházhoz való csatlakozás útjait.

Más volt a helyzet a magyar királyságnak a tervezett szövetséghez való bevonásánál. Magyarországnak a Báthory vezetése alatt álló keleteurópai szövetséghez való csatlakozása csakis abban az esetben volt elképzelhető, ha Magyarország és Erdély, illetőleg Magyarország és Lengyelország között szoros személyi és politikai kapcsolatok léte-

sülnek. A Prágából irányított és cseh-osztrák befolyás alatt álló kormányzással méltán elégedetlen magyarországi nemesség körében valóban komolyan mérlegelték Báthory magyar királlyá való megválasztásának eshetőségeit, még Báthory lengyel királysága előtt is. Az is tény, hogy Báthory személye az orosz hadjáratok hatása alatt annyira népszerűvé vált Magyarországon, hogy arról a magyarországi eseményeket figyelő velencei követek is tudomást szerezhettek. A végvárok magyar katonasága tömegesen vállalt szolgálatot Báthory seregében arra a hirre, hogy Báthory folytatni akarja hadjárait. Nem lehetetlen tehát, bár nincs reá közvetlen adatunk, hogy Báthory az ő nagyszabású terveinek végrehajtása végett foglalkozott a magyar korona megszerzésének gondolatával, de ismerve többször hangoztatott valóságérzékét, nyíltan csak akkor szándékozott fellépni, mikor a viszonyokat arra megfelelőknek ítélte. Váratlan halála következtében a keleteurópai szövetség megvalósítására és az ezzel összefüggő sok egyéb kérdésnek rendezésére nem került sor.

* * *

«Vir admodum rari exempli, qui in amplificatione regni, reique publicae christianae immortalibus editis operibus, praematuram mortem aeterna nominis sui memoria pensabit.» Az az erdélyi jezsuita, aki a fenti szavakat Báthory István halálának első hírére papirosra vetette, a kortársak ítéletét tolmácsolta. Ezen a Báthory István halála óta eltelt századok sem változtattak.

SZENT ISTVÁN AKADEMIA EMLÉK- ÉS ÜNNEPLŐ ÜLÉSEI.

ELSŐ EGYÜTTES-ÜLÉS. 1933. ÉVI FEBRUÁR 3-ÁN.

Megemlékezés Sajó Sándor osztályelnök és Négyesy László volt másodelnök és osztály-
elnökről

Mihályfi Ákos elnökhelyettestől.

Tekintetes Akadémia! Elnökünk, Apponyi Albert gróf Genfben időzik, hogy a leszerelési konferencián képviselje Magyarországot. Másodelnökünk beteg s így a főtítkár úr fölkérésére és mint legidősebb osztályelnök vállalom a mai együttes-ülés vezetését. Bármily megtisztelő kitüntetés ez, melyben már sokszor volt részem, sohasem éreztem oly nehéznek e faladatot, mint éppen ma. A mai ülésnek ugyanis úgyszólván egyetlen tárgya azoknak a nagy veszteségeknek a bejelentése, melyek utolsó együttes-ülésünk óta Akadémiánkat érték. Ezeknek a bejelentése reám nézve annál nehezebb és fájdalmasabb, minthogy az elhunytak majd mindegyikéhez 20—30—40 évi ismeretség és együttműködés szálai fűztek.

Kezdem a legsajgóbb fájdalommal, melyből még alig tudtunk felocsudni. Gyertyaszentelő reggelén kezünkbe véve az ujságot, megrémülve, megdermedve olvastuk, hogy Sajó Sándort villámcsapásként egy pillanat alatt ragadta el tőlünk a kérlelhetetlen halál, azt a Sajó Sándort, akinek meleg hangja még mindig visszacseng lelkünkben, mellyel egy-két héttel ezelőtt az egyetem aulájában búcsúztatta Négyesy Lászlót a Szent István Akadémia, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és az Országos Tanáregyesület megbízásából. Ki gondolta volna akkor, hogy rövid időn belül követni fogja Négyesyt a halál birodalmába.

Sajó Sándor az utóbbi negyven év lírikusai között az elsők között foglal helyet, Vargha Gyula, Kozma Andor, Bárd Miklós mellett. A régi iskola követője. Lírája tiszta ezüst csengésű, versei és gondolatai átlátszók, mint a hegyi patak vize, nyelve zamatos, tősgyökeres magyar, költeményei üdék, mint a tavaszi virág, fiatalos hév és páthos ömlik el rajtuk, úgy, hogy aki nem ismerte Sajó Sándort, még legutóbbi költeményei után is fiatal embernek gondolhatta. Líráját izzó hazaszeretet, nemes ideálok, tiszta szerelem, a szív mélyéből fel-feltörő vallásos érzések, a természet szemléletétől, az élet örömei és fájalmaitól fakadó hangulatok hevítik. Költészete mindig tiszta, nemes; Sajó Sándor nem volt varjúlélek, mely a dögöt keresi és a ganéjban turkál; ő pacsirtalék volt, mely a magasba szállva és a napfényben fürödve dalol. Hazánk rettenetes tragédiája Sajó Sándor költeményein is visszatükröződik; hazafias bánat, szomorkodás, elkeseredés csendül meg mind gyakrabban költeményeiben, de a kétségbeeséstől távol áll; lelkének optimizmusa a legnagyobb bánatban is reméli a nemzet feltámadását.

Sajó Sándor nemcsak izig-vérig nemes költő, hanem kitűnő szavaló is volt. Mindig élvezettel hallgattuk akár a Szent István Akadémia ünnepi ülésein, akár a Kisfaludy Társaság felolvasó-ülésein, akár a Rádióban szavalta szebbnél-szebb költeményeit.

Sajó Sándort gyászolja a Kisfaludy Társaság, a Tud. Akadémia, az Irodalomtörténeti Társulat, az Orsz. Tanáregyesület, de egyik sem vesztett többet, mint a

Szent István Akadémia. Azok egy nemeslelkű közlegényt, mi vezérkarunk egyik kimagasló egyéniségét gyászoljuk, aki négy év óta a III. osztály elnöke volt, amely tisztséget oly lelkesedéssel és odaadással töltötte be, hogy méltán tanulhattunk tőle mi, akiket hasonló tisztségre emelt tagtársaink bizalma.

Sajnos, vezérkarunknak egy másik kiválóságát, Négyesy Lászlót is nemrég temettük el. Még füleimbe csengenek az egyetem aulájában Császár Elemér, Kéký Lajos és Sajó Sándor ajkáról elhangzott búcsúztatók, melyekben mesterüktől, vezérüktől vettek búcsút az irodalom, az esztétika kiváló művelői.

Én Négyesy Lászlót negyven év óta ismerem, figyelemmel kísértem pályafutását. 1911-ben nevezték ki a mintagimnázium tanárát egyetemi tanárrá. Nehéz helyzete volt. Gyulai Pál, majd Beöthy Zsolt tanszékére került. Ezt a két tanszéket Gyulai és Beöthy Zsolt nagy egyénisége és genialitása olyan magasra emelte, olyan nimbusszal vette körül, hogy félt volt, hogy az utód eltörpül és a nagy elődök árnyékába kerül. És ez még sem volt így. Négyesy Lászlóban nem volt ugyan Gyulai Pálnak borotvaélű kritikus érzéke, nem volt Beöthy Zsolt ragyogó fantáziája, könnyed, csiszolt, behizelgő, finom stílusa, — de Négyesyben is meg volt elődeinek idealizmusa, a történeti hagyományok lelkes szeretete és ami Négyesyben Gyulai és Beöthy genialitásából hiányzott, azt pótolta az ő rendkívüli szorgalma, a kathedrán és irodalmi működésében nagy lelkiismeretessége, mélységes katolikus világnézetéből fakadó tárgyilagossága pedig őt a sok tekintetben egyoldalú és felekezetiileg elfogult Gyulai és Beöthy fölé emelte.

Utolsó éveiben, amikor a nyugatosok támadásaival szembeszállt, hogy irodalmunk nagy nemzeti hagyományait megvédje, ezt annyi tüzzel, bátorsággal, a meggyőződés oly melegségével tette, — hogy ezzel az egy nagy irodalmi harcával megszerezte magának a magyar irodalomtörténetben a halhatatlanság babérját.

Négyesy László hosszú időn át a III. osztály elnöke volt, három éven át a másodelnöki tisztelet töltötte be, — de a legutóbbi időkig, már mikor nem viselt semmi tisztséget, egyike volt üléseink legszorgalmasabb látogatóinak, Akadémiánk minden ügyét szívében viselte s érdekeit tőle telhetőleg igyekezett mindig előmozdítani.

Meg kell emlékeznem Akadémiánk egyik legrégibb tagjának, Balics Lajos dr. győri nagyprépost elhunytáról. Balics fiatal korában egyháztörténelemmel foglalkozott. Nagy munkája, A római katolikus egyház története Magyarországon, három kötetben jelent meg a Szent István-Társulat kiadásában. Az első kötet 1885-ben; a második 1888-ban, a harmadik 1890-ben. Ezek alapján Balics Lajost a Tud. és Irodalmi Osztály tagjává választotta. 1901-ben ugyancsak a Szent István-Társulat kiadásában jelent meg A kereszténység története hazánk területén a magyarok letelepedéséig.

Végül Moldoványi Gyula dr.-ról kell megemlékeznem, aki mint a Szent István-Társulat ügyésze, számvizsgálója, Akadémiánk igazgatóságának tagja volt s mint ilyen, résztvett az Akadémia anyagi ügyeinek ellenőrzésében.

RENDKÍVÜLI EGYÜTTES-ÜLÉS. 1933. ÉVI FEBRUÁR HÓ 9-ÉN.

Emlékbeszéd gróf Apponyi Albert elnökről

Mihályfi Ákos elnökhelyettestől.

Tekintetes Akadémia!

Nekem jutott évekkal ezelőtt a megtisztelő feladat, hogy az Akadémia nevében üdvözljem gróf Apponyi Albertet, akit akkoron másodízben választott meg a Szent István Akadémia egyhangúlag elnökévé. És most ismét reám hárul a feladat, hogy az Akadémia együttes ülésén legyenek tolmácsa Akadémiánk nagy gyászának és fájdalmanak nagy elnökének, Apponyi Albert grófnak halálakor.

De bármily nagy és őszinte fájdalmunk elnökünk elvesztése felett, én mégis a Gondviselésnek csodás elrendezését látom e halálesetnél, amely fölemeli és megnyugtatja a lelket és a halálban nem az enyészet, mint inkább a megdicsőülés kezdetét látja.

Tekintetes Akadémia! Az isteni Gondviselés csodálatos intézkedése volt, hogy a 87 éves Apponyi Albert grófot nem itthon kényelmes otthonában támadta meg a halálhozó betegség, hanem Genfben, a népszövetség gyűlésén, ahol népek és nemzetek sorsa felett döntenek s ahova Apponyi gróf mint a Magyar Nemzet delegátusa ment, hogy hazája érdekeit képviselje. Lehet-e szebb befejezése egy hosszú politikai pályafutásnak, mint ez a halál a népek és nemzetek nagy parlamentjének porondján, a világ sorsát intéző államférfiak között? Apponyi halála époly szép, mint Prohászka halála volt: az egyiket a szószékről, a másikat a politikai tevékenység porondjáról szólította magához az Úr, — ezzel a szép halállal is mintegy kimutatva, hogy meg volt elégedve életük munkájával.

De Apponyi gróf halálában találok még egy más vigasztaló és fölemelő mozzanatot is.

Ez az agg patriarka, aki egész életét hazájának szentelte, kiérdemelte Istentől azt a nagy kegyelmet, hogy halálával is hazájának tehetett nagy szolgálatot. Mert gróf Apponyinak Genfben bekövetkezett halála az egész világ államférfiainak figyelmét Magyarországra irányította s mikor az egész világ nagyjai őszinte részvétellel adóznak Apponyi kiváló egyéniségének, ebből a részvétből valami jut ennek a szerencsétlen országnak is, melyet Apponyi a trianoni szomorú békekötés óta annyiszor és oly meggyőződéssel, bátorsággal, az igazság győzelmébe vetett megingathatatlan bizalommal képviselt a népszövetség ülésén.

És tekintetes Akadémia! a magyar társadalom minden rétege ösztönszerűen megérezte, hogy Apponyi, aki egész életét a hazának szentelte, 87 éves korában, amikor minden percben ki van téve az ember a halál veszedelmének, ezen veszedelem mellett is szívesen vállalkozott, hogy távol hazájától képviselje Magyarországot érdekeit a világ areopágja előtt; sőt a magyar nemzet ösztöne azt is megérezte, hogy Apponyi Genfben bekövetkezett halálával is nemzetének tett felbecsülhetetlen szolgálatokat. Valóban ráillenek az Üdvözítő szavai: Nagyobb szeretete nincs senkinek, mint annak, aki életét adja barátaiért. Apponyi életét adta nemzetéért.

És ez a tudat alatti érzés váltotta ki az egész nemzet őszinte mély gyászát Apponyi elhunytakor. Én láttam már sok nagy államférfiú temetését és a vele kapcsolatos országos gyászt. De sokszor láttam, hogy ezt a gyászt politikai tényezők mesterségesen felfűjták, nem egyszer rákényszerítették a társadalomra; láttam külsőségekben pompázó, minden benső meggyőződés nélküli országos gyászt és temetést, de az Apponyi halála alkalmából megnyilvánult gyász őszinteségéhez, melegségéhez hasonlót csak egyet láttam, mikor Prohászka Ottokárt temették. Nem is csoda, — ennek a két férfiúnak hasonló volt a halála, mindketten azon a harmezőn dőltek a halál karjába, ahova őket az isteni Gondviselés rendelte s ahol szívük-lelkük lángjával, minden lelkesedésével szolgáltak, egyik az Istennek a lelkek megmentésével, a másik a hazának.

Tekintetes Akadémia! Ez az ünnepélyes óra nem arra való, de az én tehetőségem sem volna arra képes, hogy Apponyi változatos és tüneményes pályafutását, politikai működését, szónoki sikereit s az utolsó évtizedben a haza, illetve a békeszerződések revíziója érdekében a külföldön végzett úgyszólván emberfeletti munkáját és küzdelmeit csak vázlatosan is megrajzoljam. Egyet azonban engedjenek meg, hogy egy-két vonással rámutassak Apponyinak, az embernek nagyságára.

A hosszú politikai pályának rendes tragikumai, hogy idővel szétfoszlik a nimbusz, csökken a tekintély és mindig kisebb lesz a követők, a bámulók csoportja; csak a régi dicsőség emlékeiből él a napról-napra jobban hanyatló politikus. Csak keveseknek jut osztályrészül a szerencse, hogy pályájuk folyton emelkedik, hasonló a klasszikus szónoklathoz, mely mindig emelkedik s a peroratóriában éri el a magas-

lat tetőfokát. Ilyen kivételes Apponyi pályája is, hasonló az igazi klasszikus szónoklathoz; folyton emelkedik és az élete végén a peroratióban szökik fel a legmagasabbra, amikor már nemcsak honfitársai, hanem az egész művelt világ meghajol szelleme nagysága előtt.

Tekintetes Akadémia, sajátos, de nagyon sokszor tapasztalhatja az éles megfigyelő, hogy egyes államférfiak nagysága csak a távolból szemlélve kimagasló és szédületes; csak sikereik, alkotásaik teszik őket nagyokká. Ha azonban közel megyünk hozzájuk, ha sikereik, alkotásaik motivumait nézzük, az eszközöket, melyeket felhasználtak s ha még közelebbről nézzük az ő magánéletüket, szenvedélyeiket, egyéni gyarlóságaikat, — a legnagyobb emberek is kicsinyekké válnak, eltörpülnek, sőt minél nagyobbak sikereik és alkotásaik, annál bántóbbak a közelről meglátott szeplők és gyarlóságok. Apponyi Albert azonban nemcsak a távolból nagy, hanem minél közelebb férkőzünk hozzá, annál grandiózusabb, annál szédítőbb az ő lelki nagysága. Benne is volt gyarlóság; az ő politikai pályafutásában is vannak eltévesztett ösvények, de kevés államférfiúban található a törekvéseknek, a szándéknak az a tisztasága, az az önzetlensége, a közéletnek a magánélettel kapcsolatos harmóniája, a szívnek az a nemessége, a meggyőződésnek minden magánérdek felett való érvényesülése és a hazaszeretetnek az a minden áldozatkész ereje, amely Apponyit egész életében jellemezte.

Csak egy-két vonással akarom a mondottakat aláfesteni. Apponyi félszázadnál sokkal hosszabb nagy politikai küzdelmekkel telt nyilvános pályáján soha nem párbajozott, soha senkit sem provokált, de őt sem provokálta senki.

Mi idősebbek jól emlékezünk arra a korra, amikor Apponyi Tisza Kálmán politikájának volt a legélesebb támadója. És mégis, amikor Tisza Kálmán súlyos beteg lett, a betegágyon fekvő Tisza Kálmán mindennapi látogatója Apponyi Albert volt.

Az államférfiaknak, politikusoknak egyik legnagyobb gyengéjük, hogy érvényesülni, hatalomhoz jutni igyekeznek. S ez a vágy gyakran oly nagy, hogy őket elveik feladására, irányváltoztatásra is késztetik. Apponyi bármennyire is tudatával bírt nagy erkölcsi és szellemi kvalitásainak, soha nem akart elvei feladásával vagy irányváltoztatással hatalomhoz jutni. Az ő tüneményes tulajdonságai mellett könnyen juthatott volna hatalomra — de meggyőződésétől, elveitől, saját dicsősége vagy hatalomrajutás végett soha egy hajszálra el nem tért, — azért nem is kapott soha megbízatást kabinet alakításra. Apponyi egész életében, a koalíció rövid uralmát kivéve, amikor két ízben rövid ideig Vallás- és Közoktatásügyi miniszter volt — ellenzéki politikát folytatott, sőt az összeomlás után is a feltámadt Magyarországon is megmaradt ellenzéknek — mert a mai kormánytól elválasztotta őt legitimista meggyőződése, mellyel minden kínálózkodó alkalommal bátran és állhatatosan követelte a jogfolytonosság visszaállítását s ezzel a legitim király jogainak biztosítását.

De Apponyi épen életének ezen utolsó évtizedében bizonyította be a legszembeszökőbb módon hazaszeretetének igazi nagyságát, mely szerint a haza minden előtt. Annak dacára, hogy a mai kormányzattól éles és mélységes szakadékok választották el, soha egy percre sem gördített akadályokat a mai kormányzat ellen, mikor a haza érdekeiről volt szó, sőt elvi ellentétek dacára is mindig a kormányzatot támogatta a haza megmentésére irányuló törekvéseiben. És maga a kormányzat is annyira meg volt győződve Apponyi színtiszta hazaszeretetéről és önzetlenségéről, hogy őt, aki ellenzéki volt, kérte fel, hogy a külföldön a népszövetségi üléseken képviselje Magyarország érdekeit. És ezt a megbízatást önzetlenül vállalta, ragyogó dialektikájával, kiváló nyelvkészségével, mellyel a népszövetség delegátusait elbűvölte, a meggyőződés erejével minden kínálózkodó alkalommal védte, oly eredménnyel, hogy az egész külföldi politikai világ is mély tisztelettel adózik neki, aki a népszövetség üléseinek egyik legkiválóbb tagja volt.

De Apponyi nagyságát tulajdonképpen akkor tudjuk igazán értékelni, ha bele-

tekintünk magánéletébe; akkor látjuk az ő gigászi nagyságát, ha megnézzük őt a családi élet tisztaságában, egyszerűségében, ha megfigyeljük őt vallásos kötelemeinek gyakorlásában. Apponyi olyan nagy, fényes, tanult elme volt, hogy nála a vallásosság nem lehetett csak családi hagyomány, homályos, ködös érzélgés: Apponyinál a vallásosság csakis a mélységes hittől fakadó meggyőződésből táplálkozhatott. S ezért oly becses, hogy a nagy, világhírű Apponyi, nap-nap után letérdelt az oltár előtt, imádkozott, gyónt, áldozott. Vallásos lelkének ez nem volt elég. Szíves örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy másokat is buzdítson példájával. Az eucharisztikus körmenetekről, a katolikus nagygyűlésekről nem hiányzott soha, sőt a katolikus nagygyűléseken nem egy alkalommal tett hitvallást az egész ország előtt mélységes hitéről, az egyházhoz, a pápasághoz való törhetetlen ragaszkodásáról.

Sőt azt hiszem, nem járok messze a valóságtól, ha az állítom, hogy Apponyi előrehaladott kora és nagymérvű politikai és társadalmi elfoglaltsága mellett azért vállalta el a Szent István Akadémia elnökségét, hogy ezzel is bizonytságot tegyen a tudós világ előtt is mélységes katolikus hitéről. És ezt az elnöki tisztelet nem tekintette pusztá dísznek, hanem kötelességnek. Amikor csak tehetett Akadémiánk ünnepi-ülésein mindig elnökölt, — és elnöki megnyitó beszédei egy-egy remeke volt az ő nagy tudásának, vallásosságának és bölcsességének. Mindnyájan emlékezünk ezelőtt 6—8 héttel tartott ünnepiülésünkre, melyen Apponyi oly meggyőző és megragadó vonásokkal állította be boldogult Erzsébet királyné nemes alakját hazánk újkori történelmébe, a kiegyezés korszakába.

A Szent István Akadémia elvesztette elnökét, aki az ő szellemi nagyságával Akadémiánkra fényt árasztott, dicsőséget hozott. A késő nemzedékek is hálással fogják emlegetni a Szent István Akadémia aranykorát, amikor az egész művelt világ által tisztelt Apponyi Albert gróf volt az elnöke.

HARMADIK EGYÜTTES-ÜLÉS. 1933. ÉVI ÁPRILIS 28-ÁN.

Megemlékezés Concha Győző volt másodelnök, osztályelnök, tiszteleti tagról

Volkenberg Alajos elnökhelyettestől.

A Szent István Akadémia mai együttes-ülésének legfőbb tárgya, hogy az Akadémia veszteségeit az ülés elé tárjam.

Mély megilletődéssel és fájdalommal jelentem tehát, hogy *Concha Győző*, az Akadémiának kezdettől fogva tagja, osztályelnöke, majd másodelnöke és tiszteleti tagja folyó hó 10-én, 88 éves korában elhunyt. Concha Győző mint közéleti munkájának minden terén, a Szent István Akadémiában is a gényusznak irányjelölő hatalmával és készségével és a harmonikus ember hódító kedvességével töltötte be nemes feladatát. A nemzedékek számára, amelyeket mint tanár több mint száz szemeszteren át tanított, klasszicizálták őt művei, mint a jog- és államtudományi irodalomnak klasszikus alkotásai. Itt pedig a Szent István Akadémiában legfőbb elveinek legjavát érezte megvalósulni úgy az Akadémiának felépítésében, életében, mint működésében.

Concha Győző a szellemi és hitbeli szükségeknek egyenletes kielégítését, a nemzeti öntudatnak és a közös célok szellemének megvalósítását a közélet minden tagjában úgy tekintette, mint a helyes és diadalmas életvezetés legfőbb maximumait s ezért ápolta odaadással a Szent István-szellemet. Ebben a szellemben látta azokat az eszményi harmóniakat, melyek a nemzeti és egyházi életben a fejlődés biztosítékai. A nagy értékeknek, a szabadságnak és fegyelemnek, az egyenlőségnek és tekintélynek, a győzhetetlen igazságnak és az egyéniségnek, az állandóságnak, amelynek prototípusa az Egyház és fejlődő változásoknak harmóniája. Ezt hirdette s ezek lettek az ő tudományos dogmái.

Akár katedráján ült, elmélkedett és lobogott, akár közöttünk és előttünk járt nemes alakjával, akár pedig imádkozott, mindig ugyanaz volt: harmonikus ember, a tudományos élet homlokdisze, a közélet ékessége, a renaissanceát élő katolicizmusban példakép.

Az eszmék és ideálok, melyeket híven szolgált egy egész életen át s amelyek visszavonult és hanyatló életében a mostani új és sokszor vad atmoszférában is finom derűjének és életbölcseiségének forrásai voltak, nekünk nagy örökségeink. Ezt a gazdag örökséget megőrizni és gyarapítani szent feladatunk. Ezzel a valomással és ígérettel vesz búcsút Concha Győzöttől a Szent István Akadémia. Concha Győző éljen az embereknek áldó emlékében és vivat in Christo. Ave pia Anima!

NEGYEDIK EGYÜTTES-ÜLÉS. 1933. ÉVI OKTÓBER 27-ÉN.

Megemlékezés Herczeg Ferenc születésének 70. évforduló alkalmából

Viszota Gyula elnökhelyettestől.

Tekintetes Együttes-ülés!

Az egész magyar társadalom a mult hetekben osztatlan örömmel ünnepelte irodalmunk jeles művelőjét, Herczeg Ferencet, születése napjának 70. évfordulója alkalmából. Herczeg Ferenc 46 évvel ezelőtt kezdte meg írói pályáját. Némi németnyelvű próbálgatás után 1887-ben jelent meg első elbeszélése a *Pesti Hirlap*-ban és ezóta folytonos munkában a magyar irodalmat, a magyar nemzeti eszmét szolgálva, legkiválóbb íróink, költőink közé küzdötte fel magát. Tulajdonképpen ügyvédnek készült, de első regénye, az 1890-ben megjelent *Fenn és lenn* sikere után teljesen a magyar irodalomnak, eszmének szentelte minden erejét. A 46 év alatt számos elbeszélést, társadalmi és történeti regényt, vígjátékot, színművet és tragédiát írt és ezen művei közt sok a maga nemében maradandó, klasszikus mű lett.

Tárgyát eleinte szerette a huszártiszti és a magyar dzsentriéletből meríteni, de később a társadalmi élet egyéb szereplőire is ráirányult figyelme és ilyenkor a realis élet kényes kérdéseit boncolgatta műveiben, de a korszellem sohasem ragadta a szélsőség felé, mindig biztosan meg tudta őrizni erkölcsi idealizmusát. A legszívesebben mégis a magyar történelemhez fordult tárgyért és éppen enemű művei a legkiválóbbak ezekkel nyerte el a kritika és a nagyközönség tetszését, ezeknek köszönheti a legtöbb megtiszteltetést is, ezek emelték őt mint írórt arra a magaslatra, amelyen ma joggal élvezi a közmegebecsülést.

Ki nem ismeri *A Gyurkovics-leányok* (1893) és *A Gyurkovics-fiúk* (1895) c. humoros regényeit, amelyekkel népszerű lón. Számos szebbnél-szebb finom előadásmóddal és jellemrajzzal ékes elbeszélése közül csak a szimbolikus *A lép virágát*, vagy a saját életéből merített kedves *Lószőr vitézét* említem.

Történeti regényeiben Herczeg szereti a tragikus összeütközésüknél fogva szinte sorsdöntő korszakokat bemutatni, hogy elképzeltesse a nemzetet véleményében és értékelésében még ma is kettéosztó helyzetet és hogy okulást nyújtson; *A Pogányok* c. regénye (1902) a pogány lázadások korát érzékelteti, a pogány magyar eszme utolsó összeütközését a nyugateurópai keresztény eszmével. *Az árva László király* c. tragédiájában Hunyadi tragédiáját akarja érthetővé tenni. *Az élet kapuja* c. regénye (1919) Bakócz Tamás esztergomi érsek tragédiáját mutatja be, de — minthogy nem sikerül a pápai székbe jutnia, hogy így a kereszténység egyesülésével hazáját megmentse — vele együtt a magyarság elbukását is a török hatalommal szemben. A török veszedelmet egy másik művében is fel akarta dolgozni s ennek a Mohács címet szánta, de szigorú erkölcsi felfogása és kényes politikai vonatkozások miatt abbahagyta. A tárgyat mégsem ejtette el egészen, újra feldolgozta kiváló színművében, a *Bizánc*-ban (1904), amelyben rámutat arra, hogy «amely nép nem okul Bizánc szörnű példáján, az megérett a pusztulásra». *Az Ocskay brigadéros* c.

színműve (1901) az «áruló» Ocskay alakját eszményíti. Benne az ideális vonások (a hazaszeretet, a fejedelméhez való hűség) összeütközésbe kerülnek a «sértett önérzettel» és elbukik, de bukásából kiemeli nemes szerelme, úgyhogy önként megy a halálra bírái elé. Kitűnő művészi alkotás *A híd* c. színműve (1925), amelyben gr. Széchenyi István tragédiáját tárja élénk és közelebb hozza Széchenyit a nagyközönséghez és több tekintetben érthetőbbé tette tragédiáját.

Herczeg Ferenc írói jelességei a szép és élénk előadásmód, a magyaros nyelv, az eszmék bősége, a lelki élet finom rajzolása, az eszmei felfogás.

Herczeg életének még egy szép vonására kell rámutatni. A magyar föld átalakító erejét szépen festi Jókai örökszép regénye, *Az új földesúr*. Hasonló célzatú Herczegnek *A fekete lovas* c. színműve (1920), amely a meghatározottabb tiltakozás volt a világháború után jelentkező nemzeti közömbösség és gerinctelenség ellen.

Herczeg kiváló írói képességeit kora megfelelő méltánylásban részesítette. Irodalmi társaságaink tagjaik sorába vették fel. Tagja, majd alelnöke lett a M. Tud. Akadémiának is. Regényei, színművei javarészt akadémiai díjat nyertek, sőt abban a megtiszteltetésben is részesült, hogy a M. Tud. Akadémia *Az élet kapuja* c. regényét a Nobel-díjra terjesztette elő; a jelen évben pedig elnyerte a magyar író legnagyobb kitüntetését, az akadémiai nagy jutalmat.

Herczeg igen fontos társadalmi munkát is végez, mint a Társadalomvédő Liga elnöke harcol a magyar integritásért. Élő tiltakozás az ő egyénisége az ellenségeinktől hangoztatott ama vád ellen, hogy a magyarság elnyomja azokat, akik idegen ajkúakként születtek.

A Szent István Akadémia is üdvözlí Herczeg Ferencet. Kéri a Mindenhatót, áarassa el őt kegyelmével, hogy írott és írandó műveivel maradandóan gyönyörűséget, lelki épülést tudjon adni a magyar nagyközönségnek, hogy sikerrel harcoljon a magyar igazságért és ennek győzelmét vele együtt mihamarabb elérhessük.

A HITTUDOMÁNYI, BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Magyarország vallási indifferentizmusa a napoleoni háborúk után.

Meszlényi Antal rendes tag, mint vendég által 1933 május 5-én tartott előadás
kivonata.

A napoleoni háborúk záróköve a párizsi béke és ennek alapján létrejött *bécsi kongresszus* volt. VII. Piust itt Consalvi bíboros képviselte, akinek személyes varázsa nem kis mértékben járult hozzá, hogy VII. Piusnak annyiszor megnyilvánult óhaja: a pápai állam helyreállítása legnagyobbbrészt sikerült.

A bíboros nem hagyta szó nélkül azt a rendezetlen és kusza egyházi életet sem, ami Napoleon ismeretes intézkedései és VII. Pius fogsága következtében beállott főképen Olasz-, Német- és Franciaországban. A kongresszus ezzel érdemben alig foglalkozott valamit, amennyiben ezt a kérdést az illető országok és a szentszék kettős ügyének tekintette, aminek a megoldását ezek belső ügykörébe utalták át. Ellenben a fentt nevezett három uralkodó a kongresszus lezajlása után, 1815. szept. 26-án megkötötte az ú. n. *Szentszövetséget*, melynek már a neve is azt a látszatot keltette, hogy az egyház szent törekvése náluk nemcsak megértőkre, hanem becsületes támogatókra talál. Ezt a látszatot még inkább megerősítette az az elvi elhatározásuk, hogy egymással keresztényi testvériségben és egyességben maradnak; egymásközi viszonyukat a keresztényi igazság, béke és szeretet elve alapján intézi; egymást kölcsönösen támogatják, alattvalóikat pedig családapai, másszóval patriárchális módon kormányozzák.

Ha ezt a kölcsönös politikai fogadalmat, vagy enyhébben értelmезve, ígéretet nemcsak a papiron, hanem a valóságban is megtöltik a ker. elvek tartalmával, úgy az egyház munkájára szép és könnyű jövő várt volna. De Pius a multak tanúságain okulva, épen ebben nem bízott s ez volt az oka, hogy miért nem márkázta nevével a szentszövetséget még szentebbé. S hogy igaza volt, az hamarosan kiderült. Példaképen nem kell mást megemlíteni, mint épen hazánkat, ahol a vallási életnek a grafikonja még Severoli ábrázolásában is az utóbbi

időben felfelé haladó hullámvonalat mutatott, most pedig, a napoleoni háborúk lezajlása után, ismét megtört, hogy előbb a indifferentizmusba, utána pedig a radikalizmusba süllyedjen le.

Ez a kiindulás ahhoz a mozdulatlan politikai rendszerhez fűződik, melynek legfőbb megtestesítője maga Ferenc király volt. Az élet fejlődése hatástalanul suhant el mellette, mivel appercipialására nem volt érzéke. Vezéreszméje volt, hogy minden maradjon a régiben és az újításoktól tartózkodni kell.

Ezen álláspont mellett a politikai, társadalmi, szellemi és vallási rugékonyságnak el kellett tűnnie a közéletből s helyét valami fagyasztó marazmus foglalta el. A szabad állam helyébe jött a rendőrállam, ahol vizslaszemmel útját vágták még a természetes fejlődésnek is. Tisztán Bécs diktálta a fejlődés ütemét s ennek csak addig és abban a mederben volt szabad mozognia, ameddig és ami közt jónak látta.

Ily körülmények közt a vallási életnek rügyfakasztó tavasza után nem jöhetett az érlelő nyár, hanem átmenet nélkül beköszöntött a sorvasztó és avarthozó ősz. S ez természetes, hiszen az alkalmas tényezők hiányoztak. Ferenc, mint mindenben, itt is a mozdulatlanság politikáját követte. A vallási életnek utolsó állomása: a jozefinizmus, ha mutatott is Severoli nuncius nagy erőfeszítése árán valami jobbra fordulást, teljességben mégis csak az állami mindenhatóság keretein belül poshadt. Az állam vezető minisztere Metternich lett, akinek ha nem is volt oly döntő befolyása az uralkodóra, mint a régi liberális történetírás hangoztatta, szava mégis csak latba esett. Ami már most vallási mentalitását illeti, kétségtelen, hogy racionalista volt. Lelki összetevői a természetbőlceletből alakultak ki, mely a mindenség fókuszának Istent még elismeri, de azután tovább nem megy. A vallás az ő szemszögében úgy szerepelt, mint a Nilus deltája, a felekezetek pedig ennek különböző kifolyású ágai. Mindegyiknek legfőbb szerepét abban látta, ha megmarad a tekintélytisztelet elvének az ápolása mellett s ezzel hátvédet alkot a legfőbb politikai hatalomnak.

Metternich mellett még nagyobb a szava az egyház ismert ellenségének, Baldaccinak. Ő az, aki a Burg császártérmeiben a legbennfentesebb s akinek szava úgy hangzik Ferenc fülébe, mint valami ókori orákulumé. De ez a nagyhatalmú titkos tanácsadó, mindig a tagadást vallja, valahányszor róm. kat. kérdéseket Róma szellemében kellene megoldani. A többi tanácsadók nagyjában szintén hozzá hasonlóak s talán annyiban jobbak, hogy nem mindig oly elutasítók, mint ez a magyarvérű, de olasznevű politikus.

Ha Bécs nem a merev abszolutizmusnak, hanem a megfontolt s az idők által megkövetelt haladásnak lett volna a híve, ezen a ponton

szépen összetalálkozhatott volna az apostoli szentszékkal, mely szintén nem szokott sietni a vélemények szentesítésével, hanem vár, míg az idő megérleli azokat. Szervezete éppen olyan arisztokratikus, mint a monarchiáé, de van benne demokratikus elem is, mely szónak viszont még a megemlítésétől is megrettentek Bécsben. Pedig ennek csak a kinövésai, mint népfölség, a túlzásba vitt szabadság s a forradalmiság voltak veszedelmesek, melyek ellen a legjobban éppen Róma küzdött. VII. Piusnak Rómába történt visszatérése után egyik legelső teendője az volt, hogy visszaállította (1814 aug. 7.) a jezsuita rendet. Severoli mint korábban, most is mindent elkövetett, hogy az 1773 óta a világban élő jezsuiták visszatérhessenek országunkban levő rendházaikba s lelkes munkájukkal pillérei legyenek nemcsak a ker. vallásosságnak és tudománynak, hanem ennek következtében az állami élet szilárdságának is. Az államhatalom azonban félt tőlük, így tehát nem is egyezett bele visszatelepítésükbe.

A nunciusnak más téren is tapasztalnia kellett, hogy személyét ismét mellőzik Bécsben, kezdeményezéseire nem sokat adnak, joghatóságát semmibe sem veszik. Követi immunitása még attól sem védte meg, hogy a titkos kémek állandóan nyomában ne legyenek s jelentést ne tegyenek, hogy ki volt nála, hol fordult meg ő, kikkel érintkezett s miről tárgyalt. Tilos volt neki a püspökök, szerzetesrendek, kat. intézmények, iskolák, szemináriumok és templomok hivatalos látogatása, egyetlen szerepe csupán az volt, hogy az állam intézkedéseit s ezekről szóló jelentéseit tudomásul vegye és továbbítsa Rómába.

Az egyházi közigazgatás állami adminisztráció lett. Kat. alapítványaink, intézményeink mind az állam gyámkodása alá kerültek. Még a protestantizmus is sokkal szabadabban mozoghatott, mint a katolicizmus. A kat. iskolai életnek éppen úgy megvolt a marsrutája, mint a templomnak, vagy az irodalomnak. Mindhárom felett Demokles kardjaként lebegett a titkos, vagy a nyilvános cenzura. Ez azonban csupán az állami érdekeket védte, de már az egyházéval nem sokat törődött. Megengedett jelentetni olyan munkákat is, amelyek telve voltak téves tanokkal. Emiatt valóságos polémia fejlődött ki és a két jeles történetíró Fejér György egyetemi tanár és Koller József pécsi nagyprépost között, amannak *Institutiones Theologicae ac Dogmaticae* című hét kötetes munkája miatt, amely tisztán janzenista és jozefinista szellemben adta elő a teológiát, azzal a megokolással, hogy az ifjúságot a mult tévelyeből fel kell világosítani.

Fejér műve nem állott a maga nemében páratlanul. Annak a szellemi légkörnek, amely ismét elborította Magyarország teológiáját, ő csak egyik kifejezője volt. De mellette akadtak mások is. Severoli

1815 július 15-én kelt jelentésében arról panaszkodott Consalvi államtitkárnak, hogy bizalmas értesülése szerint Vácott egy újabb theologiai munkát készülnék megjelentetni, amely, ha kikerül a nyomdából, szintén nem válik Magyarország díszére. Szerencse, hogy Severoli közbelépésére Kámánházy László váci püspök nem engedélyezte e szerencsétlen irányú mű megjelenését. A két említett mű azt bizonyítja, hogy a kat. hit szelleme valami elmosódási folyamatnak indult. A hitigazságok szembeállítása a tévedésekkel, amazoknak a tisztázása ezeknek a cáfolása megszűnt problémának lenni. Ehelyett olyan téves elméletek születtek, melyek a katolicizmusnak nem használtak, a vele ellentétes világnézetnek pedig nem ártottak. Ezen időtájban a protestantizmus is megmaradt vita nélkül a maga szűkre szabott hitelvi területén s szellemi élete a templomi prédikációkon, ájtatossági könyveken és a biblián kívül mást alig ölelt fel. Főleg a biblia fordításán buzgólkodott ernyedetlenül s valljuk meg, a katolikusokat megszégyenítő fölénnyel. Pozsonyban 1813-ban Stanislaides Dániel vezetésével külön bibliai társulat alakult, mely fiókja lett a londoni biblia-terjesztés anyatársulatának s melytől Jordánszky értesülése szerint aranyban és ezüstben 6000 frt-t kapott. Ezen összeg segítségével egymásután jelenhettek meg a magyar, német és tót nyelvű prot. bibliafordítások.

Amikor tehát a kat. theologusok helytelen tanításukkal rést ütögettek az egyház helyes tanrendszerén, ugyanakkor a protestánsok széles körökben terjesztették az ő hitük egyetlen forrását, a bibliát. A tiszta kat. hitigazságok érvényesülésének legsúlyosabb nehezéke mégiscsak az államhatalom volt, mely a főpapokat éppúgy az állam főtisztviselőinek tekintette, akárcsak az egyszerű papokat kisebb tisztviselőknek s mindkét rétegnek inkább Bécs, mint Róma utasításait kellett követni. Ezek pedig tisztán a laicizálódás szellemében készültek. Végrehajtásuk nem ütközött komolyabb nehézségekbe, hiszen kevés kivétellel az egyházi emberek mind készséges szolgáknak bizonyultak. Lelkivilágukban a mult századtól átöröklött tolerancia gondolata eltörölte azt az éles határvonalat, ami pl. a barok korszakban annyira elhatárolta a katolikust a protestántól és megfordítva. Csak így lehet megmagyarázni, hogy a prot. Deáky lelkész dicsőítő könyvet mert írni a pápáról, kat. theologusok pedig úgy írták és adták elő a theologiót, hogy a protestánsokra semmiképen se lehessen bántó. Ugyancsak így lehet megérteni, hogy a nunciusoknak el kellett tűrni, a magyar hierarchia vezetői pedig szívesen tűrték az állami gyámkodást, mely az egyházat megfosztotta sajátlagos önállóságától s azt, mint az állam egyik szervének tekintette. A helytartótanács volt az az illetékes fórum, ahová az egyházi életnek nemcsak a komolyabb szálai futottak össze,

hanem még apró-cseprő ügyekben is ő intézkedett. Megszabta pl. még a prédikációs tárgyakat is, rendeleteire a kereszteleés után s himlőoltásról, majd a burgonyatermelésről kellett a papoknak beszélni; sőt nyomtatott magyar-, német- és tótnyelvű szentbeszédet tukmált reájuk. Meghatározta az alapítványi misék végzésének módját, bele-szólt a lelkigyakorlatokba, böjtbe, vegyesházasságokba, sohasem az egyház, hanem a saját érdekeit követve.

Ilyen rendszerrel be kellett következnie a hitélet rohamos hanyat-lásának. A nép vallási kötelességeit elmulasztotta; vásár- és ünnepnap-i miséken a főpapi ceremóniákon még részt vett, de ez inkább külsőleg, mint belső meggyőződés volt, hiszen emellett a szentségekhez nem igen járt, a böjtöt nem tartotta meg, káromkodásairól híres lett, az Isten és az egyház parancsaival nem sokat törődött.

De oldott kéveként kellett széthullni a kat. nyájnak, mikor nem voltak erős pásztorok, kik az evangélium legelőjén meg bírták volna őket tartani. A szerzetes és világi papság tudván azt, hogy egyházi hatóságai csak színleges előljárók, a tényleges pedig a helytartótanács, ismét letért hivatásának a magaslatáról s egyéni életében és hivatalos működésében újra jelentkeztek olyan tünetek, amik lanyhulást, egy-háziatlanságot és vallástalanságot eredményeztek.

A TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÁSAIBÓL.

Bosznia és Hercegovina vallási viszonyai.

Bajza József rendes tag 1933 március 17-én bemutatott tanulmányának kivonata.

Horvátország elszakadása Belgrádtól immár csak idő és alkalom kérdése. Hogy azonban az új horvát állam mekkora lesz, azt az dönti el, hová csatlakozik Bosznia. Boszniában meg a muzulmánok állásfoglalása billenti a szerbek, vagy a horvátok javára a mérleget.

Boszniában ma három nagy vallás van: a katolikus, a pravoszláv (görög keleti) és a muzulmán. A legrégebb közöttük az országban a katolicizmus. A XII. század folyamán a Boszniába is eljutott bogumilizmus a katolicizmust háttérbe szorította. A bosnyák katolikus püspök rendszeren az országon kívül volt kénytelen lakni, 1244 óta Diakováron. 1340-ben telepedtek meg Boszniában a franciskánusok. A török uralom alatt (1463—1878) kizárólag ők látták el a katolikus hívők pasztorizációját. A katolikusok száma a török alatt folyton fogy. 1832 óta bosnyák apostoli helynökség működik, élén egy franciskánus felszentelt püspökkel.

A pravoszlávia a török uralom előtt csak szórványosan jelentkezik az országban, bár Hercegovina ismételten szerb uralom alatt állott és egyes bosnyák uralkodók Rascia birtokára törekedtek. Mikor a török 1557-ben helyreállította az ipeki szerb patriarchátust, Boszniát és Hercegovinát ez alá rendelte. Az ipeki patriarcha három püspökséget alapít, illetőleg állít helyre, a trebinjeit, mely aztán Mostárba költözik, a dabarit, melynek székhelye később Sarajevo lesz és a zvornikit, melyet 1852-ben a fanarioták helyeznek át Tuzlába. Az elmenekülő katolikusok helyébe a muzulmán földesurak a Balkán mélyéből vlah (mortalóc) jobbágyokat hoznak, akiket az ipeki egyház szerbesít el. Az ipeki egyház megszüntetése (1766) után a bosnyák pravoszlávok a görög patriarcha alá kerülnek.

A bogumilizmus a manicheizmusnak balkáni formája. Ez a szakadarság állami szempontból a legdestruktívabb vallás. Boszniában államvallásá lett. Ebbe az országnak bele kellett pusztulnia. A török uralom

kezdetével a bogumilek felvették az iszlomot. Ez a lépés nem vezethető vissza egyszerűen arra a tételre, hogy a valláscserével a bosnyák nemeség meg akarta menteni birtokait. Az iszlám és a manicheizmus között lélekrokonság volt. A törökök ugyanazok ellen harcoltak, akiket a bosnyák bogumilek legnagyobb ellenségüknek tartottak: a katolikus magyar és horvát királyság ellen. A török emberségesen bánt bogumil alattvalóival, míg az utolsó két bosnyák király tűzzel-vassal pusztította őket. A bosnyák vezető szellemek tudták, hogy vesztüknek vallásuk az oka. Így szinte önkéntelenül olvadtak be az iszlamba, mely a bogumilizmus által századokon át lekötött bosnyák erőket felszabadította. Az iszlomot felvett bosnyák nemesség ura maradt Boszniának, sőt mint a Török Birodalom egyetlen történeti nemessége nagy szerepet játszott az egész császárság kormányzatában. Bosznia a török alatt nagyobb és hatalmasabb volt, mint valaha és kulturális téren is emelkedett. Savoyai Jenő betörésével megindult a hanyatlás. A bosnyák-török viszony is megromlott. Ismételten véres felkelések törtek ki. A zavaros állapotoknak a Monarchia megszállása vetett véget.

Boszniában az első népszámlálást a Monarchia tartotta (1879). 1931-ben az országnak 2,318.000 lakosa volt. A lakosság 44%-a pravoszláv, 31%-a muzulmán és 24%-a katolikus. 1878 óta a katolikusok aránya 6%-kal, a pravoszlávoké 1%-kal emelkedett, míg a muzulmánoké 8%-kal hanyatlott. A muzulmánok arányának visszaesése főleg a kivándorlásra vezetendő vissza. A balkáni háborúk óta ez a kivándorlás megszűnt.

A Monarchia az okkupáció után rendezte a vallási kérdéseket. A bosnyák katolicizmus élére a vrh-bosnai (sarajevói) érseket és a mostari meg a banjalukai püspököket állította. A két püspök mindig a ferenciek sorából került ki. A pravoszláv egyház eddigi három püspöke mellé Banjaluka székhellyel egy negyediket is kapott. Fanariota szokás szerint a püspökök mitropolitai címet viseltek. 1905-ben a bosnyák pravoszláv egyház a karlócai mintájára autonómiát kapott. Az egyház vezetésében a világi elem vezető szerepet játszott, ami az egyház életének politikai jelleget adott. A bosnyák muzulmán egyház élén a reis-ül-ulema állott a négytagú Ulema Medžlissel. A hat bosnyák közigazgatási kerület székhelyein egy-egy kerületi mufti székelt. 1909-ben a muzulmánok egyházi autonómiát nyertek, mely autonómia (vakuf-mearif sabor) kormányozta az egyház gazdag alapítványait is. Mikor a Monarchia összehívta (1910) a bosnyák sabbót, ezt a bosnyák viszonyoknak megfelelően vallási alapon állította össze.

Jugoszlávia kezdettől fogva szerb hegemonia alatt áll. A pravoszlávia, ha nem is hivatalosan, de a valóságban államvallás. Ez külö-

nösen érezhető Boszniában. Mikor Jugoszlávia szerb egyházai a helyreállított ipeki patriarchátus alatt egyesültek, a bosnyák pravoszláv egyház elvesztette autonómiáját. A diktatúra leszámolt az autonómia maradványaival is. A bosnyák-szerbek tiltakozása ellenére minden hataloma Belgrádtól függő főpapi karra szállt át.

A bosnyák muzulmánok élete és vagyona Jugoszlávia megalakulásának első hónapjaiban közpréda tárgya volt. Ezután agrárreform címen lefoglalták a földesurak birtokait. A bosnyák arisztokrácia máról-holnapra koldusbotra jutott. Tíz év múlva kaptak ugyan némi kárpótlást, de ez nem változtatott már a helyzetükön. A muzulmán kultúregylet, a Gajret, szerb kézre jutott, de ezzel el is veszítette jelentőségét. Szerepét a horvát irányzatú Narodna Uzdanica vette át. A diktatúra megszüntette a bosnyák egyház különállását. Belgrád lett a délszláv állam egyesített muzulmán egyházának központja, de Sarajevóban és Üszkübben külön-külön Ulema Medžlisek és vakuf-mearif tanácsok vannak. Az egyház élére csakhamar Maglajlić volt banjalukai mufti került mint országos reis-ül-ulema. Maglajlić Belgrád és a diktatúra eszköze. A bosnyák muzulmánok nagy többsége szembe fordult vele és két sarajevói exponensét a vakuf-igazgatót és a vakuf-mearif-tanács elnökét megbuktatták.

Ha nem is annyira, mint a muzulmán egyházat, de üldözték az új urak a katolicizmust is. 1922-ben a bosnyák-katolikus egyház élére Šarić Iván az új sarajevói érsek került. Šarić intranzigens horvát, aki Bauer zágrábi érsek megalkuvó politikájával szemben a bátor ellenállás vezére lett. Hamar összeütközésbe került a belgrádi hatalmasokkal, akik azonban nem tudtak vele elbánni. Lassankint Bauer és hívei is Šarić hatása alá kerültek és az államosított szokol elleni harcot már együttesen indították meg. Šarić és Čaušević, volt bosnyák reis-ül-ulema, műve a katolikus-muzulmán szövetkezés Belgrád ellenében. A muzulmán írókat a katolikusok felkarolták, a muzulmánok meg tüntetően részt vettek a sarajevói eucharisztikus kongresszuson és a mai parlamentben a jezsuiták védelmére egy muzulmán képviselő állott ki.

A katolikus-muzulmán összefogás dönti el Bosznia sorsát. A Drina szakadékos partjai a nyugati és a keleti kereszténység ősi határvonala. Ezt a határt biztosítja az, hogy testvéri egyetértéssel küzdenek együtt azok, akik a mekkai próféta útjain keresik az Istent és azok, akiket méltán illet meg az az elnevezés, melyet egy pápai bulla adott nekik: specialissimi filii Sanctae Romanae Ecclesiae!

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Új pörfelvétel.

Kincs István rendes tagnak 1933 március 31-én tartott felolvasása.

Keszőn megkondult a lélekharang. Éles hangja fájón sírt bele a falu hangtalanul álmódzó csöndjébe, hogy minden élő lelket arra figyelmeztessen :

— Emberek! Valaki most viaskodik a kegyetlen kaszással : mondjátok el érte egy Miatyánkot !

Az a viaskodás pedig nagyon sokáig tarthatott, mert a harang csak szólt és sírt. Se vége, se hossza. A falubeli uraságnak, szegény Hódy Tamásnak előbb kiszakadt a lelke, sőt az Uristen talán már meg is ítélte akkorára, mire a búcsúztató harangszó végsőt kondult.

Hiába, no, a tisztességes embert még a halála után is meg szokták becsülni ebben az árnyékvilágban. A derék tekintetes úrnak hoztak mindjárt másnap csillogó érckoporsót, finom selyemszemfödővel. Zöld babér és pálmák szomorkodtak a ravatala mellett, körülötte meg fekete tartókban, olyan vastag gyertyák virrasztottak lobogó sárga lánggal, hogy bátran beillettek volna kerítésoszlopoknak is.

Makula hiba sem esett az egész rendezés körül különben, csak Vadócz Balázssal, a sírásóval gyűlt meg szegény halottnak végezetül is a baja. Az valahogy megcsökönyösödött : nem akarta megásni az uraság sírját, mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, mert eltörött az ásója.

— Csacsi ember kend ! — tekerte fejét csöndes mérgelődéssel a kasznár. — Az uraság félszerében garmadával hever abból a szerszámból : menjen és válogasson belőle saját tetszése szerint !

— Azt nem lehet — ellenkezett a különben szelid, jóságos ember — mivelhogy sírásó más szerszámmal nem dolgozhatik : abból vesze-delem fiadzik.

— Ne bolonduljon, Balázs ! — riadt rá méreggel a kasznár — kendet okosabb embernek ismertem eddig. De ha annyira köti magát, fütty neki : jó pénzért kihantolják majd azt a sírt a béreseim is. — Azzal mindjárt faképnél hagyta az öreget.

Az igazi keveredés azonban csak ezután következett még: a béresek nem vállalták a megbízást. Kijelentették kereken, hogy ők mindent megtesznek az uraság kedvéért: tűzbe-vízbe mennének érte; de azt ne kívánja tőlük senki, hogy sírásóknak szegődjenek.

— Menjetek hát akkor a fenébe! — gurult most már igazán méregbe a kasznár és megint ráfanyalodott a Vadócz Balázssal való tárgyalásra.

— Mondja hát, öreg — kezdte türelmét vesztvé — mit akar kend voltaképpen?

— Én? — próbált védekezni szelid alázattal a jó ember. — Semmit, tekintetes úr; hacsak rossz néven nem venné tőlem, egy kérésem mégis volna.

— Hát ki vele hamar! — lógott már cérnaszálon a kasznár türelme.

— Aziránt könyörögnék: vegyenek nekem új ásót, amelyik azután a tulajdonom maradjon, akkor akár ingyen is elkészítem szegény uraság sírját.

— No végre! — könnyebbült meg láthatólag a tiszt bosszúsága. — Ha csak annyin múlik, rendben a dolog. Mi az ára annak a számnak?

— Nem tudom biztosan, szeretettel kérem, mert újabban cudarul megdrágítottak a zsidók minden portékát, régente...

— Ne bántsa azt, hogy mi volt régen — kezdett a kasznárban már megint valami ágaskodni — a mostani árát kérdem.

— Lehet az közel két pöngő is talán — szorította ki nehezen a nagy summát Vadócz. — Hanem én csak a felét ígérném be először, mert a zsidókkal alkudni muszáj.

— Butaság! Akkora feneket keríteni ilyen lappáliának! — szakadt ki a kasznárból a pórázra fogott méreg. — Rögtön beküldök valakit a városba és hozatok vele akár hármat is mindjárt, hogy elég legyen kendnek vagy ötven esztendeig még!

Az öreg azonban tekerte a fejét, úgy tette hozzá:

— Nekem csak egy kell, tekintetes úr, hanem magam szeretném kiválasztani, ha nem vétenék a számmal.

— Ember! — riadt a kasznár tele méreggel az ártatlanul pislogó munkásra — meg akar bolondítani egészen?

— Az ásónak, tetszik tudni, tekintetes úr, sok csínja-binja van, akárcsak a lónak: a századik ember sem érti annak minden fortélyát. Szemre olyan, hogy talán maga a vicispán sem talál kivetnivalót rajta, de ha én kézbeveszem és megpöngetem, mindjárt tisztába vagyok vele, melyik másíknak mi a nyavalyája. Azért csak hadd menjek én be a

városba ! Olcsó pénzen olyat veszek, hogy talán, ha talán az Uristen százesztendeig találja is éltetni a tekintetes kasznár urat, azért azzal ásom meg valamikor még a sírját, arról jótállok.

A kasznár tipródott dühében. Ugy próbált gúnyolódni :

— Vagyis én egy rongy ásó miatt befogassak és magát bevitessem a városba, úgy-ehár?

— De hiszen elmegyek én oda gyalog is, tekintetes úr — vélekedék az egyszerű ember.

— És majd holnap délre ér vissza, mikorra már készen kellene állnia a sírnak. De nehéz fából faragták a kend koponyáját, ember ! Hanem tudja, az okosabb enged : félóra múlva előáll a kocsi és mehet rajta, amerre a kend ásóját árulják. Hanem ha netán holnap délre készen nem áll a sír, akkor huszonötön alul nem adom. Érti?

— Értem — volt a jóságos meglepéssel adott válasz.

— Tehát ennyiben maradunk.

Félóra sem tellett bele és előállott a bricska két tisztességes lóval. Vadócnak a hátsó ülésen kellett volna helyet foglalnia, de csupa szerénységből a kocsis mellé szerződött, sőt hogy megmutassa a nagy szolgálatkészséget, kivette a kocsis kezéből a gyeplőt.

— Ne fáradj miattam, Jóska ! — kérlelte a legényt — az urizálás, tudod, nem volt a kenyerem soha.

A lovak pedig mentek. Biztatás nélkül is úgy nyargaltak, mintha csak tudták volna, hogy az elhalálozott uraságnak tesznek vele utolsó szolgálatot. Két óra múlva már föltűnt a távolban a kis mezővároska templomtornya és rövidesen utána be is értek volna, ha valami bele nem pocákol a dolgukba.

Autó jött velük prűszkölve szemközt és annak a dübörgő moráját a fiatal csikók nem állották, hanem olyan táncolást cselekedtek meg egy kavicsshalom mellett, hogy Vadócz Balázs a két erős markával is csak alig bírta tartani a gyeplőt. Rögtön utána egy lökés következett egy reccsenéssel s a bricska minden bennevalójával az árokba röpült.

A gépkocsi is megállott. Pár asszony, ember bújt ki belőle abban a pillanatban és egyiknek sápadtabb volt a képe, mint a másiknak.

— Semmi baj sincs — jelentette a kocsivezető önérzetes hangon — csak a sárfogó törött le.

És elég érdekes : az imént még mintha néptelen lett volna az országút a maga egész hosszában s most mégis csomó ember verődött össze a karambol színhelyén mintegy varázsütésre. Sőt, hogyan, hogyan, még két kakastollas zsandár is ott termett, akárcsak megszagolták volna, hogy alkalmasint rájuk szintén szükség lehet.

Legtöbb ember bámészkodva nézett. Az okosabbak azonban az árokbafordult kocsi körül próbáltak szorgoskodni. A bricskát hamar kiemelték, a két táncoló csikót lefogták és a kocsis Vadócczal együtt ugyancsak talpraállott. Makula baja sem esett egyiknek sem.

— Hála Isten! — fohászkodta el magát a sírásó — mert ha most a karomat törtem volna, Pestről kellett volna sírásót hozatni szegény uraságnak. De most siessünk Jóska! — ajánlotta jó lélekkel a kocsisnak.

Csakhogy könnyű volt azt mondani, de keserves végrehajtani, mert a zsandárok akadékoskodtak. Mindenáron azt firtatták, hogy ki volt hibás a dologban.

— Hát senki — állapította meg Vadóc Balázs jó lélekkel — mi innen jöttünk, ezek onnan nyargaltak felénk és valahogy összefaragtunk. Hogy a lovak ugráltak, arról ki tehet? Szegény lovak nem jártak tánciskolába, hogy olyan pontosan ki tudják számítani a lépést.

— Maga hallgasson! — torkolta le a sírásó a zsandárkáplár — akkor beszéljen kend, ha kérdezzük. Ki volt a kocsis?

— Én — állott elő Jóska.

— De én hajtottam — állapította meg az igazságot Vadóc.

— Szóval kend okozta a bajt — vonta le abból a vádat a zsandár.

— Semmi olyas, — sietet a sírásó védelmére a kocsis — az autó oka mindennek, mert annak a berregése vadította meg a csikókat.

A soffőr meg ellenkezőleg a kocsit állította oda bűnbaknak. A zsandárok jegyzőkönyveztek s a végén kihirdették az eredményt:

— Az autó tovább mehet, maguk meg — utaltak a két keszői atyafira — föl a bakra!

— Vagyis mi is mehetünk? — jegyezte meg a sírásó megkönnyebbült lélekkel.

— Velünk jönnek a főszolgabíróságra — kommandérozott a zsandár.

— Mi végre? — kíváncsiskodott Vadóc Balázs.

— Azt majd meglátják. Most már szót se többet!

És szegény embereknek csakugyan díszes bevonulásban való részük. Ők elől a bakon, a két zsandár meg föltűzött szuronnal a hátsó ülésen.

— No, Jóska, — súgta a sírásó oda a kocsisnak — ilyen úrimód sem vittek még engem teljes életemben.

Csakugyan a főszolgabírói hivatalba kísérték őket. A folyosón vagy egész órahosszat lesették a napot velük, miglen végre sorra kerültek. A zsandárok már alaposan kioktatták a szakállas főbíró a teljes igazság irányában, mert a kihallgatásukat nagyon kurtára szabta, mondván:

— Maguk futottak neki az autónak?

— Dehogy — bátorkodott öregebb létére Vadócz Balázs a főbíróval ellenkezni — mert igenis az autó futott nekünk.

— Maga talán a kocsis?

— A kocsis én volnék — jelentkezett Jóska.

— De nem maga hajtott?

— Mondtam már a zsandároknak — szólt közbe az igazság kedvéért Vadócz — hogy én hajtottam.

— Akkor magát tilos hajtásért hat pöngő pénzbüntetésre ítélem. A kocsist pedig felmentem. Megértette?

— Meg — hagyta rá fejét csóválva a sírásó.

— És van valami kifogása ellene?

— Volna, instálom, főbíró úr, mert nekem az sok pénz — keseredett neki Vadócz Bálint — annyiért most hat embernek meg kell hálnia. Bizony Isten!

— Zsivány, gazember! — ugrott föl abban apillanatban magából kikelve a főbíró.

— Ne mondjon olyat, főbíró úr! — alázatoskodott szegény ember.

— Életveszélyes fenyegetéssel mer előttem előállani? Hallatlan! Zsandár! — ordított ki az ajtón — magát lecsukatom.

Abban a pillanatban lépett be a zsandár.

— Ezt az embert lecsukja — rendelkezett tele méreggel a főbíró. — Adok én neki előttem így szemtelenkedni . . . Az ilyen komisz frátert móresre kell tanítani.

És a boldogtalan embert, még mielőtt nagy zavarából magához térhetett volna, már vitték is. Mikor a kocsis mellett elhaladt, szomorodott szívvel szólt oda neki:

— Nő, Jóska, értél te már ilyet? Mondd meg otthon a feleségemnek, hogy estére ne várjon haza.

Pedig mégis egészen másképp esett a dolog, mintsem gondolta. A kocsis ugyan elvitte Vadócz Balázs szomorú üzenetét a feleségének; de arra nagy fölfordulás következett Keszőn. A kasznár ágaskodó mérgében rögtön kocsiba vetette magát és lóhalálában nyargalt be a városba. A főbíróat kereste. Tüvétett utána minden félszert s a kaszinóban találta meg a végén. Neki is rontott mindjárt:

— Mit műveltél, te szerencsétlen?

— Ha megmondod, akkor én is fogom tudni.

— Lecsukattad a sírásómat és most nincs, kivel megcsináltassam az én szegény volt uram utolsó pihenőhelyét. Ereszted ki rögtön?

— Nem lehet, barátom, — védekezett igazsága tudatában a főbíró.

— És szabad tudnom, miért nem lehet? — szorította jóbarátját a kasznár.

— Mert a világ legszemenszedettebb gazembere, hidd el nekem, fiam. Tudod, mit mondott, mikor hat pengőre büntettem a buta karamboljáért?

— No? Kíváncsivá tesz igazán.

— Hát, barátom, a legcinikusabb őszinteséggel bejelentette nekem, hogy amiatt bosszúból hat embert ki fog pusztítani a világból. Ettől már olyat?

— Ha nem is ettem és ha az az ember a világ legnagyobb zsványa volna, akkor is azt mondom neked, hogy félórán belül kiereszted, mert különben téged tesznek felelőssé az egész vármegye előtt a nagy skandalumért, hogy Hódy Andrást nem tudjuk eltemetni. No, lesz, vagy nem lesz?

— Az barátom csak úgy lehet, ha új perfvételt csinálunk. Megállapítjuk, teszem, hogy nem ő futott neki az autónak, hanem a kéznél levő tanuk bemondása szerint épen fordítva történt; az életveszélyes fenyegetését pedig a jegyzőkönyvben valamelyes szelidebb színezettel állítjuk be. Megelégszel vele? Mert, barátom, ha nem is szeretem a sok formalitást, de ragaszkodom az igazsághoz. És azt úgy-e, te sem veszed rossz néven tőlem?

— Bánom is én akármit csinálsz — legyintett keserű szóval a kasznár — én csak egyre kérlek, azt az embert szolgáltatd mielőbb a kezemre.

— Akár mindjárt, fiam. Gyere velem! Ugy lesz talán a legjobb.

Vadóc Balázs börtönajtáján pedig csikorgott a kulcs nemsokára. A bánatba merült öreget fölvezették a főbíró irodájába. Mikor körülnézett, a szakállas főbíró mellett ott látta még a keszei kasznárt is. Abból némi bátorságot merített, ha netán föl akarnák akasztani, az talán mégis szót talál emelni mellette.

— Hallja-e, maga Vadóc Balázs, — kezdte a főbíró, — mivel új tanuk jelentkeztek, azoknak jelentéséből kitetszik, hogy nem is maga, hanem a csikók voltak a hibásak: azok mentek neki az autónak, miért is a magára kirótt büntetést törlésbe kellett hoznunk. Most csak a másik vádra vonatkozólag kell a maga védekezését még protokollumba tenni. Mondja csak, mi vitte rá magát arra a veszedelmes kijelentésre, hogy hat embert fog eltenni láb alól, ha azt a hat pengő büntetést meg muszáj fizetnie?

— Hát alázattal kérem, tekintetes főbíró úr, csak az igazság.

— Vigyázzon, barátom — próbált a vallomástevőnek segítségére menni jóakarattal a főbíró — talán nem is úgy értette a dolgot?

— Pedig épen úgy értettem — csökönyösködött Vadócz — hat ember életébe kerül az én hat pengős büntetésem, igenis, mert úgy tessék venni, hogy én szegény sírásó vagyok és mivel egy sír után pengőnél többet nem kapok, hát hat embert kell a föld alá dugnom, míg azt a hat pengőt be tudom keresni.

Abban a pillanatban a kasznár akkora kacajra gyűjtött, hogy szinte rengni kezdtek bele a falak. A főbírónak pedig annyira leesett az álla, hogy a nyitott szájában szénás szekérrel is meg lehetett volna fordulni. Mikor pedig a kasznár kicsit magához tért már, odalépett az ártatlan képpel csudálkozó Vadócz Balázshoz, vállára tette jobbkezét, mondván :

— Gratulálok, öregem, ezt hát pompásan kimagyarázta. Jutalmul a Hódy uraság sirjának megásása fejében hat pengőt utalok ki kendnek holnap. Meg van elégedve vele?

— Ha a főbíró úrnak nincsen kifogása ellene és nem kell még holnap is a kóterban ülnöm, igenis meg. Hanem az ásót is meg kellene előbb vennem, tekintetes úr.

— Akkor hát jerünk azonnal! — karolt bele a sírásó karjába meleg barátsággal a kasznár és vezetni kezdte kifelé.

Vadócz Balázs szó nélkül engedelmeskedett, csak a küszöbön fordult vissza, élve a gyanúperrel, hogy a főbíró talán rossz néven találja venni tőle, hogy az ő engedelme nélkül így szó nélkül távozik, mert az talán új törvénytörés lehetne, melyért megint valami büntetést diktálna hegyibe. Mivel azonban a főbíró szinte zavartan nézett utána, a sírásó valósággal megsajnálta és az ajtóból szelid, kérlelő szóval fordult még feléje :

— Ha megbántottam volna, nagyon kérem, tekintetes uram, bocsásson meg nekem, mert én nem akartam semmi törvényteleniséget.

Azután pedig ment, amerre a kasznár vezette.

A MENNYISÉGTAN-TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Végtelen tér a relativitástanban.

Vörös Cyrill rendes tag 1933. április 7-én tartott előadásának kivonata.

Mielőtt Bolyai János és Lobatschefsky geometriája közismertté lett, a matematikusok általánosan hitték, hogy a reális tér, a világtér végtelen kiterjedésű s ebben Euklidos geometriája érvényes. Az abszolút geometria ez úttörőinek alkotása, a hiperbolikus tér szintén végtelen. Fölfedezésük után következett Riemann elliptikus (vagy — az egyenes vonal egyik axiómájának módosításával — szferikus) geometriája, melynek tere határtalan ugyan, de véges. Ezekkel ellentétben Euklidesét parabolikusnak nevezzük.

Annak eldöntését, hogy a reális térben e három közül melyik igaz, csak mérésekkel képzelhetjük. A mérések e geometriák különböző eltéréseire vonatkozhatnak. Legegyszerűbb eset a háromszög szögösszegének különbözősége, ez u. i. a parabolikusban kétderékszög, a hiperbolikusban kisebb, az elliptikusban nagyobb kétderékszögnél. A kutatók csakhamar meggyőződtek, hogy minden mérés hiábavaló, mert az eltérés az egyes geometriák közt oly csekély, hogy a mérési hibák alatt marad.

Logikailag mind a három geometria igaz. Sőt, ha egyiknek igazságát tagadjuk, ebből következik, hogy a másik kettő sem lehet igaz. Az a matematikus, ki a teret szemléleti formának tekinti, mondhatja, hogy a három geometria a reális világban is egyenlően igaz, a világot mind a három formában szemlélhetjük.

A világtér geometriai szerkezetének kérdése eldöntetlen maradt Einsteinig. Ő relativitáselméletéből azt következtette, hogy a reális tér nem lehet végtelen, tehát elliptikus (vagy szferikus).

Einstein asztronómiai mérések eredményei alapján kimondja, hogy 1. a világtérben mindenütt vannak elszórtan égitestek és pedig egyenlő térrészekben egyenlő tömegösszeggel, 2. egymásra vonatkoztatott mozgási sebességük a fénysebesség mellett igen kicsiny. Számításaiban tehát a reális teret átlagosan mozdulatlan anyaggal egyenletesen betöltöttnek veszi.

Végtesen képzelt teret matematikailag egyenletes tömegű gömbből származtat. Ennek gravitációs intenzitása felületének bármely pontjában a sugárral növekedik s ha a sugár limes-e végtelen nagy, az intenzitás is végtelen nagy, amit lehetetlennek mond.

A szferikus térre alkalmazza a relativitástan gravitációs törvényét. A tér sugarát α -val, a betöltő anyag állandó sűrűségét ϱ -val, a törvényben szereplő egyik állandót κ -val jelölve, számításainak eredményét így írhatjuk:

$$\frac{\kappa \varrho}{2} = \frac{1}{\alpha^2}.$$

A szferikus tér térfogata $2\pi^2\alpha^3$. Az egész teret betöltő anyag tömegét M -mel jelölve,

$$M = 4\pi^2 \frac{\alpha}{\kappa}.$$

M kisebbedésével α is kisebbedik. $M = 0$ -nak $\alpha = 0$ felel meg. Vagyis, ha nincs tömeg, nincs tér; ha minden anyag eltűnik, nincs értelme annak, hogy térről beszéljünk.

Látjuk, hogy Einstein egyszerű indukcióval nyert alapokra épít. 1. Ameddig az asztronómiai megfigyelések kiterjedtek, minden tájon egyenlő mennyiségben vannak égitestek, tehát a megfigyelések határán túl is; 2. a megfigyelt világtestek viszonylagos sebessége kicsiny, tehát a teleszkóppal el nem érhetőké is ilyen.

Az 1. feltevést még újabb feltevessel is támogatja. Azt képzelve, hogy a világtérben nincsenek mindenfelé égitestek, az összes anyag a tér egy helye körül csoportosult. Az égitesteknek azonban saját mozgásuk is van, energiájuk olyan nagy lehet, hogy a gravitációhatást legyőzve, szétszóródhatnak a végtelen térbe.

Ezzel nem bizonyítja be annak a lehetetlenségét, hogy az összes világananyag a térnek csupán bizonyos részét foglalja el, ezenkívül végtelen vagy roppant nagy kiterjedésű határtalan véges űr tátong. Elhihetjük azt a feltételezett szétszóródást, de ezt, mivel a tapasztalás eddig nem igazolta, olyan lassúnak kell elfogadnunk, hogy csillagászati időméretekben is beláthatatlan a jelen anyagvilágnak végpusztulása. Einsteinnal szemben tehát feltehetjük, hogy az anyag nem tölti be az egész világtérrel. E feltevésünk az övével egyenlően jogosult. Így az anyag világán kívül véges vagy végtelen űr képzelhető.

A 2. feltevést megindgatják már eddig is a csillagászati mérések, mert egyre nagyobb-nagyobb sebességű világtesteket tárnak fel előttünk.

Nem fogadható el Einsteinnek az anyaggal egyenletesen betöl-

töltött végtelen tér lehetetlenségére vonatkozó bizonyítása sem. Ha u. i. a növekedő sugarú gömb kívül anyagtól üres térben van, igaz, hogy felületi pontjában a gravitációs intenzitása sugárral vég nélkül növekszik, a növekedő gömb limes-e azonban nem lehet a végtelen világtér, az intenzitásnak limes-e csak akkor van, ha előbb a pont fogalmának általánosításával bevezetjük a végtelen pontjait, tehát ideális pontokat, ezeknek azonban fizikai létet nem tulajdoníthatunk. Matematikai értelemben van limes, de ennek mint fizikai jelentésétől megfosztott s csak matematikai tárgyként szereplő gravitációs intenzitásnak kiszámítható értéke zérus, nem végtelen nagy.

Az anyaggal egyenletesen betöltött térben bármely pontra vonatkoztatva az anyag szimmetrikus helyzetben van, így a gravitációhatás minden egyes pontban zérus. Nincs tehát a pontoknak olyan végtelen sora, melynél annak limes-e végtelen nagy lehetne.

Ezek után kimondhatjuk, hogy a tér végessége csak bizonytalan alapú feltevésekből vont következtetés. A világtér geometriai szerkezetének problémáját tehát a relativitás elmélete nem oldja meg.

A tetraéder térfogata a Bolyai-féle geometriában.

Vörös Cyrill rendes tag előadása 1933 október 20-án.

Bolyai János szögletes testek térfogatának számításáról *Appendix*-ében semmit sem közölt, bár atyjának azt mondotta, hogy elvégezte a tetraéder általános megoldását. Erre vonatkozó számításai csak kézirataiban maradtak fenn, melyeket *Stäckel Pál* tanulmányozott át s kutatásainak eredményeit kiadta a M. Tud. Akadémia Math. és Term.-tud. Értesítőjének XX. k. 2. füzetében.

*Lobatschefsky Miklós*nak térfogatszámításai bennfoglaltatnak orosz nyelven megjelent munkáiban, melyeket *Gauss* bonyolult őserdőhöz hasonlít, melyben csak úgy igazodhatunk el, ha minden egyes fát külön-külön megismerünk. *Friedrich Engel* és *Heinrich Liebmann* a tárgy keltette lelkesedésükből érthető nagy gonddal és fáradtsággal azokat német nyelvre fordították és terjedelmes észrevételeikben pótolták azokat a hézagokat, melyek egyes levezetésekben gyakran találhatók s az eredeti munkák tanulmányozását megnehezítik. (F. Engel : N. I. Lobatschefsky : *Zweigeometrische Abhandlungen*. Leipzig, 1898. H. Liebmann : N. I. Lobatschefskys *Imaginäre Geometrie und Anwendungen der imaginären Geometrie auf einige Integrale*. Leipzig, 1908.)

Az abszolút geometria e két megalapítója speciális tetraéderrel foglalkozott, melyet úgy kapunk, hogy alapul derékszögű háromszöget veszünk, ennek síkjára egyik hegyesszögének csúcsában merőlegeset állítunk s e merőlegesnek valamely pontját választjuk a tetraéder negyedik csúcsául. E tetraéder mind a négy lapja derékszögű háromszög. Elnevezhetjük *derékszögű* vagy *normál tetraédernek*.

Indokolatlan s egyúttal a prioritás kérdésében ingadozásra adhat alkalmat *Stäckelnek* Bolyaira tett az az észrevétele, hogy «nincs megmondva, hogyan nyerhető ebből a tetraéder általános köbösítése. Egyébiránt megjegyzésre méltó, hogy e különös fajú tetraéderrel *Lobatschefskynál* és *Gaussnál* is találkozunk». E találkozás a tárgy természetéből következik. T. i. minden egyes szögletes testet ilyen normál tetraéderekre lehet felbontani, pl. kifelé csupa domború szögletű testen belül tetszőleges pontot választunk

s ezen és a test minden egyes élén át síkot fektetünk és merőleget húzunk a felvett pontból minden egyes lapra, az egyes lapok ilyen normálisán keresztül pedig a lap éleire merőleges síkokat fektetünk. Így normál tetraédereket kapunk, melyeknek közös csúcsa a felvett pont. A test n oldalú lapján $2n$ tetraéder alapja fekszik. A köbtartalomszámítás alapfeladata tehát a normál tetraéder térfogatának kiszámítása. E tetraédernek a köbtartalomszámításban ugyanaz a szerepe, mint a derékszögű háromszögnek a sokszögek területének számításában.

Stäckel észrevétele azt a látszatot kelti, mintha Bolyai és Lobatschefsky az irányítást Gausstól nyerték volna. A rendelkezésre álló történelmi adatokból azonban nyilvánvaló s ezt az abszolút geometria keletkezését kutatók valamennyien állítják, hogy Bolyai és Lobatschefsky úgy egymástól, mint Gausstól függetlenül munkálkodtak. Egyedül *Felix Klein* véleménye, hogy a munka megindításához az impulzust kétségen kívül Gauss adta (Nicht-Euklidische Geometrie. I. Göttingen, 1893. 175. lap), a rendszer kidolgozásában azonban az önállóságot elismeri.

Nem bocsátkozunk Bolyai és Lobatschefsky köbtartalomszámításainak részletes ismertetésébe. A normál tetraédert meghatározó három adat többféleképpen választható, így a számítás igen sokféle lehet. A harmadrendű térfogatdifferenciálnak két integrálását mindketten több eljárással is elvégezték. Bonyolult eredményekhez jutottak, melyeken a további integrálás ismert függvényeinkkel nem hajtható végre. Az elsőrendű térfogatdifferenciál előállítását végtelen sorral annyira komplikáltnak látszott, hogy erre nem is törekedtek.

Mindketten tárgyalták azonban azt az egyszerűbb esetet, mikor a tetraéder egyik csúcsa parabolikus pont, vagyis három éle egymással párhuzamos. Az ilyen tetraédert *asszimptotikusnak* nevezhetjük, ezzel ellentétben az általános tetraédert *végesnek*. A normál tetraéder lehet egyszeresen vagy kétszeresen asszimptotikus, amint t. i. egy vagy két csúcsa parabolikus.

Az egyszeresen asszimptotikus normál tetraéder elsőrendű differenciálja már konvergens sorba fejthető és azután integrálható. Stäckel az integrálhatóságot nem említi, Bolyai iratai közt ennek elvégzését nem találta. Biztosnak vehetjük azonban, hogy Bolyai ezt elvégezte. Lobatschefsky bizonyos végtelen sorral értelmezett függvényalakot vezetett be s ezzel a köbtartalmat háromtagú kifejezésben állította elő. E három végtelen sornak egyetlen sorba összevonását nem találjuk munkáiban. Összevonás után

egyetlen végtelen sort kapunk. Ennek kiírása végett jelöljük a tetraéder alapul vett lapját ABC -vel. Derékszöge B -nél legyen. A ponton átmenő oldaléle az alaplappra merőleges, a másik két oldalél ehhez párhuzamos. Az alap A szögét α -val, a B -ből induló oldalél hajlását az alapnak B -be húzható normálisához β -val jelöljük. Így a köbtartalom kifejezése :

$$v = \frac{1}{2} \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^{n-1}}{n^2} \sin 2n\alpha \sin^2 n\beta.$$

A kétszeresen asszimptotikus tetraédernél $\beta = \frac{\pi}{2} - \alpha$. Ennek térfogata tehát :

$$v = \frac{1}{4} \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^{n-1}}{n^2} \sin 2n\alpha + \frac{1}{8} \sum_{n=1}^{\infty} \sin 4n\alpha.$$

Mindkét kutató megpróbálta a véges tetraéder előállítását asszimptotikus tetraéderekből. Bolyai azt két asszimptotikus különbségének veszi, ide vonatkozó számításai azonban hiányoznak.

Lobatschefsky a véges tetraédert négy asszimptotikusból teszi össze, melyek közül kettő mint összeadandó, a másik kettő mint kivonandó szerepel. Így a térfogatot tizenkét tagú kifejezésben kapja. Mivel az asszimptotikus tetraédert két adat határozza meg, a térfogat számára nyert kifejezésben nyolcnak kellene szerepelni; az egyes asszimptotikus tetraéderek közt fennálló vonatkozások folytán azonban három a többivel kifejezetten került be, úgyhogy a véges tetraéder formulájában öt meghatározó adat maradt. Ennyi is sok, mert a véges tetraédert három adat határozza meg. Két meghatározót tehát a többi három függvényeként kellene előállítani s mint ilyent a formulába bevenni.

Az asszimptotikus tetraéder térfogatának imént felírt formuláját a véges tetraédernél szereplő négy asszimptotikusra alkalmazva, ezeknél más-más α és β szögekkel van dolgunk, melyek úgy egymásközt, mint a véges tetraéder alkotóelemeivel igen komplikált vonatkozásban vannak, annyira, hogy azoknak három adattal előállítására s azután a négy végtelen sor egybevonására nem is gondolhatunk. Még inkább áll ez Lobatschefsky tizenkét tagú formulájára.

* * *

Bolyainak és Lobatschefskynak tehát nem sikerült a normál tetraéder térfogatát kiszámítani. Erre fordított munkájukból igen

valószínűnek látszik, hogy a tetraéder alkotóelemeinek vagy a tetraéderrel egyszerű vonatkozásban levő más mennyiségeknek függvényeként a térfogat véges alakban nem fejezhető ki. A probléma ezek után a térfogatnak végtelen sorral előállítása.

Lobatschefskynak az a törekvése, hogy a véges tetraéder problémáját asszimptotikusok segítségével oldja meg, a *Riemann-féle* geometria ismerete után hiábavalónak mondható. A Bolyai-féle geometriában remélt általános formulának u. i. olyannak kell lennie, mely a hiperbolikus és elliptikus geometriák közt ismert átmenettel (karakterisztikus állandók a képzetes egységsszorzóban különböznek) a Riemann-féle tér tetraéderének képletévé legyen. Az asszimptotikus tetraéderek közvetítésével lehozott eredményt tehát úgy kellene átalakítani, hogy az asszimptotikus eljárás nyoma eltűnjék, aminek lehetőségére azonban semmi kilátásunk sincs. Vagy pedig a Riemann-féle tér általános normál tetraéderének megoldását speciális normál tetraéderek közvetítésével kellene elvégezni, mely tetraéderek analógjai a Bolyai-féle tér aszimptotikus tetraéderének. A Riemann-féle térben vannak ugyan speciális normál tetraéderek, azok egyike sem lehet azonban analógja az asszimptotikusnak. A megoldás módja csak olyan lehet, mely mindkét geometriában követhető.

A két úttörő óta a köbtartalom számításában haladás nem történt. Sokan foglalkoztak ezzel. Munkáikban az elsőrendű differenciált, az újabban szokásos matematikai jelzéseket használva, könnyebben vezették le, tovább azonban nem jutottak. Mint érdekességet említhetjük az elsőrendű differenciál egyszerű alakját, vonatkoztatva ABC B -nél derékszögű háromszög alapú tetraéderre, melynek negyedik csúcsa az alapra A pontjában emelt normálison van. A BC -hez tartozó élszögét φ -vel jelöljük. Ennél

$$dv = -\frac{1}{2} BCd\varphi.$$

Coolidge (The elements of non-euclidean Geomtry. Oxford, 1909.) ennek lehozását *Schläfli*nek (Licuville's Journal, vol. XXII.) és ettől függetlenül *Richmond*nak tulajdonítja. Ez azonban Bolyai és Lobatschefsky formuláiból is egyszerű trigonometriai átalakítással következik. Integrálása ugyanazon nehézségekbe ütközik, mint Bolyai és Lobatschefsky eljárása.

* * *

Ha figyelembe vesszük azokat a komplikáltságokat, melyekkel találkozunk, mikor valamely idom bizonyos meghatározó ada-

taival felírt kifejezésbe más meghatározó adatokat viszünk be helyettesítéssel, reményünk lehet ahhoz, hogy a véges tetraéder térfogatát mégis egyetlen végtelen sorban tudjuk megadni. Lehetőségesnek véljük, hogy Bolyai és Lobatschefsky formuláiban nem azok a meghatározó adatok szerepelnek, melyekkel a megoldás legegyszerűbb. Más adatokat, talán a tetraédernek nem is közvetlen alkotóelemeit, azzal azonban mégis egyszerű vonatkozásban levőket kell választanunk. Ha ilyenekkel sikerül egyszerűbb megoldás, amazokkal pedig nem, ezt csak a helyettesítések komplikáltsága okozza.

Azokat a meghatározó adatokat, melyekkel a tetraéder térfogatát a legegyszerűbb alakban kapjuk, felismerjük, ha megtekintjük a derékszögűnek nevezhető hexaéder köbtartalmának kiszámítását. (L. Maximális térfogatú hexaéderek a Bolyai-féle geometriában c. értekezésemet, a Szent István Akadémia kiadása, 1930.) A hexaédert meghatározó három adat meghatározza a tetraédert is, ha ezt annak célszerűen választott részeként vesszük. Evégre a tetraédert derékszögű koordinátarendszerben úgy helyezzük el, hogy negyedik csúcsa a kezdőpontba, magassága a z -tengelybe, egyik oldallapja az $x = 0$ síkba kerüljön. Így alaplapja merőleges a z -tengelyre, két alapcsúcsa az $x = 0$ síkban, azok egyike a z -tengelyen van. Harmadik alapcsúcsát A -val, a z -tengelybe esőt C -vel, a hátralevőt B -vel jelöljük. A ponton át a tengelyekre merőleges síkok a koordinátasíkokkal együtt derékszögű nyolcad hexaédert zárnak be, ennek része a tetraéder.

A térfogat harmadrendű differenciálját fentebb idézett dolgozatomban kiszámítottam; itt annak némileg eltérő levezetését közlöm. Számításaimban hiperbolikus függvényeket használok. ξ távolság ilyen függvényei:

$$\sin \xi = \frac{1}{i} \sin \frac{i\xi}{k}, \quad \cos \xi = \cos \frac{i\xi}{k}, \quad \operatorname{Tg} \xi = \frac{1}{i} \operatorname{tg} \frac{i\xi}{k},$$

hol k a Bolyai-féle geometria karakterisztikus állandója, i pedig a képzetes egység.

Tetszőleges síkidom kerületén a síkra merőlegesen mozgó egyenes határtalan palástot ír le. Ezt magával a felvett síkkal és olyan felülettel vágjuk, melynek minden pontja ugyanegy távolságban van a síktól. Az ilyen felületet *egyenlőközünek* nevezük (t. i. a síkra vonatkoztatva). Így, ha a felvett síkidom zárt, testet kapunk, melynek alapja a síkidom, fedőlapja az egyenlőközü felületrész. Az alaplapra merőleges síkok a fedőlapot *egyenlő-*

közű vonalakban metszik. Ha a síkidom infinitezimálisan kicsiny, ugyanilyen a fedőlap is. Amazt háromszögnek véve, az utóbbi is háromszög. E két háromszög megfelelő szögei egyenlők. Infinitezimálisan kis térrészben az Euklides-féle geometria érvényes. A fedőlapon levő kis háromszög oldalainak limes-ei az odatartozó érintőelemek, vagyis az oldalak egyenesrészeknek vehetők. Az infinitezimálisan kis háromszögű fedőlap területe egyenlő két oldalának és az ezek közt fekvő szög sin.-ának szorzatával. A Bolyai-féle geometriában egyenlőközű vonalrész egyenlő az alapon megfelelő egyenesrésznek s az alap és fedőlap állandó távolsága hiperbolikus $\cos$ -ának szorzatával. Ebből következik, hogy a fedőlap infinitezimálisan kis háromszögének területét úgy kapjuk meg, ha az alapon megfelelő háromszög területét az állandó távolság $\cos$ -ának négyzetével szorozzuk. Amazt $d^2 A$ -val, az állandó távolságot m -mel jelölve, az egyenlőközű felület háromszögének területe:

$$d^2 A \cos^2 m.$$

m és $m + dm$ magasságban vett felületek a palást teréből harmadrendűen kis testet vágnak ki. Ennek térfogata :

$$d^3 v = d^2 A \cos^2 m \, dm.$$

Mivel a felület bármilyen alakú része infinitezimális háromszögekre bontható, a most nyert eredmény az alapul vett síkidom bármilyen alakjánál is érvényes.

Legyen az alaplap véges kiterjedésű háromderékszögű négyszög. Hegyesszögével átellenes csúcsában találkozó oldalait ξ -vel és η -val, innen induló átlóját ϱ -val jelöljük. A Bolyai-féle trigonometria szerint e négyszög hegyesszögének $\cos$ -a egyenlő

$$\sin \xi \sin \eta \text{-val,}$$

területe tehát :

$$A = k^2 \arcsin (\sin \xi \sin \eta).$$

Ebből

$$d^2 A = \frac{\partial^2 A}{\partial \xi \partial \eta} d\xi d\eta = \frac{\cos \xi \cos \eta}{\sqrt{1 - \sin^2 \xi \sin^2 \eta}^3} d\xi d\eta.$$

$\cos^3 \xi \cos^3 \eta$ -val osztjuk a számlálót és nevezőt. Így

$$d^2 A = k^2 \frac{d(\operatorname{Tg} \xi) d(\operatorname{Tg} \eta)}{\sqrt{1 - \operatorname{Tg}^2 \xi \operatorname{Tg}^2 \eta}^3}.$$

Rövidség kedvéért legyen

$$\operatorname{Tg} \xi = x, \operatorname{Tg} \eta = y.$$

Most

$$d^2 A = \frac{dx dy}{\sqrt{1-x^2-y^2}^3}.$$

A hegyesszög csúcsán álló m távolság felső végpontjából merőlegesen húzunk arra a merőlegesre, melyet ξ és η metszéspontjában emelünk a négyszög lapjára s az ezen levágott távolságot ζ -val jelöljük. Az itt szereplő három egyenes a négyszög átlójával együtt háromderékszögű négyszöget zár be, melynek hegyesszöge az m felső végpontjánál van.

A trigonometria egyik formulája szerint

$$\operatorname{Tg} m = \operatorname{Tg} \zeta \operatorname{Cos} \varrho = \frac{\operatorname{Tg} \zeta}{\sqrt{1-\operatorname{Tg}^2 \varrho}}.$$

De

$$\operatorname{Tg}^2 \varrho = \operatorname{Tg}^2 \xi + \operatorname{Tg}^2 \eta.$$

Tehát $\operatorname{Tg} \zeta = z$ -t használva :

$$\operatorname{Tg} m = \frac{z}{\sqrt{1-x^2-y^2}}.$$

Innen

$$\operatorname{Cos}^2 m = \frac{1-x^2-y^2}{1-x^2-y^2-z^2}.$$

$\operatorname{Tg} m$ kifejezéséből z szerint végzett differenciálással kapjuk :

$$dm = k \frac{dz}{\sqrt{1-x^2-y^2}} \cdot \operatorname{Cos}^2 m = k \frac{dz \sqrt{1-x^2-y^2}}{1-x^2-y^2-z^2}.$$

A nyert értékeknek $d^3 v$ -be helyettesítésével következik :

$$d^3 v = k^3 \frac{dx dy dz}{(1-x^2-y^2-z^2)^2}.$$

Ezt használjuk a koordinátarendszerben elhelyezett tetraéder térfogatának kiszámításához.

Pontkoordinátákkul azoknak a távolságoknak hiperbolikus tangenseit használjuk, melyeket a kérdéses ponton átmenő s a tengelyekre merőleges síkok ezeken levágnak a kezdőponttól számítva. Változó pont ilyen koordinátáit x, y, z -vel jelöljük.

$x^2 + y^2 + z^2$ az OA él hiperbolikus tangensének négyzete, melyről tudjuk, hogy 1-nél kisebb. A differenciál tehát konvergens sorba fejthető. Így

$$d^3 v = k^3 dx dy dz \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(n+1)!}{p! q! r!} x^{2p} y^{2q} z^{2r},$$

hol p, q, r minden olyan három szám, melyeknek összege n . Az egyetlen összegezési jel tehát háromszoros összegezésre vonatkozik.

Ezt sorban x, y, z szerint integráljuk és pedig az $x = 0$ és OAC, OAC és $OAB, z = 0$ és ABC síkok közt. A pont koordinátáit a, b, c -vel jelöljük, így B ponté $0, b, c$, C ponté pedig $0, 0, c$.

$$\text{Az } OAC \text{ sík egyenlete } \frac{x}{a} - \frac{y}{b} = 0,$$

$$\text{« } OAB \text{ « « } \frac{y}{b} - \frac{z}{c} = 0,$$

$$\text{« } ABC \text{ « « } z - c = 0.$$

Az integrálás határai tehát :

$$x\text{-nél } x = 0 \text{ és } x = \frac{ay}{b},$$

$$y\text{-nél } y = 0 \text{ és } y = \frac{bz}{c},$$

$$z\text{-nél } z = 0 \text{ és } z = c.$$

Az integrálandóban levő állandó szorzót figyelmen kívül hagyva integrálunk.

$$\int_0^{\frac{ay}{b}} x^{2p} dx = \frac{1}{2p+1} \frac{a^{2p+1}}{b^{2p+1}} y^{2p+1}.$$

Ezt $y^{2q} dy$ -nal szorzottan integráljuk. Eltekintünk az állandó szorzótól.

$$\int_0^{\frac{bz}{c}} y^{2p+2q+1} dy = \frac{1}{2p+2q+2} \frac{b^{2p+2q+2}}{c^{2p+2q+2}} z^{2p+2q+2}.$$

Szorunk $z^{2r} dz$ -vel és integrálunk.

$$\int_0^c z^{2p+2q+2r+2} dz = \frac{1}{2p+2q+2r+3} c^{2p+2q+2r+3}.$$

A számítás közben elhagyott állandó szorzókat is beírva kapjuk :

$$v = k^3 \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(n+1)!}{p! q! r!} \frac{a^{2p+1} b^{2q+1} c^{2r+1}}{(2p+1)(2p+2q+2)(2p+2q+2r+3)}.$$

Az integrálandó sor konvergens volt $x^2 + y^2 + z^2 = 1$ -ig, integrálja tehát bizonyosan konvergens $a^2 + b^2 + c^2 = 1$ -ig. Ez pedig az OA él hiperbolikus tangensének négyzete, amely véges tetraédernél kisebb mint 1. Tehát a sor véges tetraédernél konvergens.

OA hiperbolikus tangense akkor 1, mikor O vagy A vagy mindkettő parabolikus pont, vagyis a tetraéder egy vagy két pontjában asszimptotikus. Az utóbbi esetre is be lehet bizonyítani a sor konvergenciáját. (E bizonyítást itt mellőzzük. Idézett dolgozatomban a derékszögű hexaéder sorára adott bizonyítás itt is helyén van.)

a , b , c a tetraédert meghatározó három adat. Ezek közül csak a c alkotóeleme a tetraédernek, t. i. egyik élének hiperbolikus tangense. A másik kettőnek a tetraéderhez egyszerű vonatkozása van. Tekintsük u. i. alaplapnak OBC -t, így a magasság AB . Hosszúságnak OC -t véve, a szélesség BC . E közönséges méretek helyett azonban a tetraédert másképpen is mérhetjük. Vegyünk u. i. függőleges helyzetű síklapot, melyen a vízszintes síkba eső egyik pontjából kiindulva függőleges és vízszintes mértékskálát alkalmazunk. Állítsuk ez elé a vízszintes síkon a tetraédert úgy, hogy hosszúsága merőleges legyen a skálákra ezek közös metszéspontjában. A függőleges skálán eléggé hosszú mutató mozgatható fel-alá úgy, hogy merőleges marad a skálára. A mutatót úgy állítjuk be, hogy a tetraéder felső csúcsát érje és a skáláról most leolvasott távolságot vegyük a tetraéder magasságának mértékéül. Ennek hiperbolikus tangense az a . Hasonlóan a vízszintes skála mutatóját úgy állítjuk be, hogy a tetraéder alapjának a hosszúságon kívül eső csúcsát érje. A skáláról leolvasott távolság legyen a szélesség mértéke. Ennek hiperbolikus tangense b . A tetraédert tehát az újabb mérés mód szerint számított hosszúsága, szélessége és magassága határozza meg.

Megpróbálhatjuk a v kifejezésében szereplő a , b , c helyett más három mennyiség választását, pl. a tetraéder élei közül vett hármat. Trigonometriai formulák alkalmazásával a helyettesítést végrehajthatjuk; ha azonban az új három mennyiség hatványai szerint akarjuk az eredményt rendezni, legyőzhetetlen nehézségekre találunk; a , b , c hatványait külön végtelen sorokkal kell előállítani, ezek helyettesítés után az új mennyiségek hatványai szerint rendezni. Az új együtthatók igen komplikáltak. Ugyanez áll akkor is, ha pl. azon távolságoknak hiperbolikus sinus-ait vezetjük be, amelyeknek hiperbolikus tangensei a , b , c .

Ha analogia után indulunk, vehetjük a háromszög területét. Ennek mértéke, mint tudjuk π -nek és a szögek összegének különbsége, vagyis a szögösszegnek lineáris függvénye. (Szorzóul a geometria karakterisztikus állandójának négyzete jön hozzá.) A tetraédernél a négy testszög összege és a hat élszög összege kínálkoznak, ha a tetraéder köbtartalmát a háromszög területéhez hasonlóan

akarjuk kifejezni. Bolyai és Lobatschewsky figyelmét ez eljárás bizonyosan nem kerülte el, de ennek lehetetlenségét mindjárt be is látták s azért ez irányba vizsgálódásaikat nem terjesztették ki. Ilyen megoldás lehetetlenségét *Dehn* mutatta ki (*Die Eulersche Formel in Zusammenhang mit dem Inhalt in der Nicht-Euklidischen Geometrie*, Math. Ann. B. 61.).

Ezek után alig van reményünk arra, hogy a tetraéder térfogatát a most lehozottnál egyszerűbb alakban tudjuk kifejezni.

Mikor $\lim k = \infty$, akkor bármely távolság hiperbolikus tangense az illető távolságnak és k -nak hányadosa. Ha tehát a formulában a , b , c -vel magukat a szereplő távolságokat (nem pedig hiperbolikus tangenseiket) jelöljük és a sor tagjait k^3 -mal szorozzuk, $\lim k = \infty$ -nél a sor általános tagjában

$$\frac{a^{2p+1}}{k^{2p}} \frac{b^{2q+1}}{k^{2q}} \frac{c^{2r+1}}{k^{2r}} = abc \left(\frac{a}{k}\right)^{2p} \left(\frac{b}{k}\right)^{2q} \left(\frac{c}{k}\right)^{2r}$$

jön elő. De $p > 0$ -nál

$$\lim \left(\frac{a}{k}\right)^{2p} = 0,$$

$p = 0$ -nál

$$\lim \left(\frac{a}{k}\right)^{2p} = 1.$$

Tehát a sornak csak az első tagja marad meg, vagyis $p = q = r = 0$, $n = 0$. Így

$$v = \frac{abc}{6}$$

az Euklides-féle tér tetraéderének köbtartalma. E térben u. i. a közönségesen használt méretek az említett módon módosított méretekkel egyeznek.

A derékszögű nyolcad hexaédert alkalmasan fektetett síkokkal hat olyan normál tetraéderre bonthatjuk, melyeknek két csúcsuk közös, t. i. a számításunk tárgyául vett tetraéder O csúcsa és az ebből induló átló másik végpontja. A hosszúság, szélesség és magasság az egyes tetraédereknél mások. Ezek köbtartalmainak összeadása végett p , q , r -et egyes tetraédereknél a kitevőben célszerűen összecseréljük s a nyolcad hexaéder

$$v = k^3 \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(n+1)!}{p! q! r!} \frac{a^{2p+1} b^{2q+1} c^{2r+1}}{(2p+1)(2q+1)(2r+1)}$$

köbtartalomkifejezését kapjuk, mely különben a harmadrendű differenciál közvetlen integrálásával egyszerűen nyerhető.

A SZENT ISTVÁN AKADEÉMIA TAGJAI.¹

Elnök: Serédi Jusztinián.

Másodelnök: Hutýra Ferenc.

Főtitkár: Reiner János.

Igazgatótanács.

A Szent István-Társulat részéről : A Szent István Akadémia részéről :

Gr. Zichy Aladár

Mihályfi Ákos

Túri Béla

Erdősi Károly

Simon Ignác

Gr. Zichy János

Elnök

Másodelnök

Főtitkár

Hutýra Ferenc

Szinnyei József

Wolkenberg Alajos.

A támogatók közül választott tagok :

Herceg Eszterházy Pál

Szilvek Lajos

Gr. Wenckheim Sándor

Sipőcz Jenő

Tiszteleti, külső és rendes tagok.

I. Hittudományi és bölcsészeti osztály.

Osztályelnök : Mihályfi Ákos.

Osztálytitkár : Takáts Ernő.

Tiszteleti tagok:

Szerédi Jusztinián

Mihályfi Ákos

Rendes tagok:

Nemes Imre

Tokody Ödön

Margalits Ede

Pisztér Imre

Szilvek Lajos

Mázy Engelbert

Huber Lipót

Klinda Teofil

Csárszky István

Strommer Viktorin

Schütz Antal

Schermann Egyed

¹ Az 1933. évi február 24-iki választás utáni állapotot tünteti fel.

Hanauer A. István	Várkonyi D. Hildebrand
Bangha Béla	Aistleitner József
Wolkenberg Alajos	Mester János
Bitter Illés	Tóth Kálmán
Madarász István	Br. Brandenstein Béla
Trikál József	Kecskés Pál
Pataky Arnold	Radó Polikárp
Scheffler János	Erdey Ferenc
Martin Aurél	Török Mihály
Horváth Sándor	Takáts Ernő
Szentiványi Róbert	Frank Antal
Hajós József	Somogyi József
Magdics Ignác	Petro József
Tóth Tihamér	Felber Gyula
Tower Vilmos	Szabó Vendel
Marczell Mihály	Balassa Bruno
Czapik Gyula	Iványi János
Kühár Flóris Ferenc	Schmidt Ferenc

II. Történelem-, jog- és társadalomtudományok osztálya.

Osztályelnök : Kollányi Ferenc. Osztálytitkár : Balanyi György.

Tiszteleti tagok :

Concha Győző Kollányi Ferenc

Külső tagok :

Heinrich Finke	Giuseppe Wilpert
Giovanni Pietro Kirsch	Enrico Josi
Giovanni Mercati	

Rendes tagok :¹

Kazaly Imre	Ujházy László
Novák Lajos	Horn Emil
Dedek Crescens Lajos	Gr. Mailáth József
Baróti Lajos	Mohl Adolf
Reiner János	Matunák Mihály
Zelliger Alajos	Erdélyi László
Notter Antal	Hanuy Ferenc

¹ Tuka Béla megválasztott tag megszállott területen tartózkodik, ezért megválasztásának elfogadása tekintetében nem nyilatkozhatott.

Túri Béla
 Ernszt Sándor
 Lukcsics József
 Angyal Pál
 Német Ambrus
 Iványi Béla
 Dőry Ferenc
 Kiss Albin
 Hóman Bálint
 Balanyi György
 Balás Károly
 Sipos István
 Holub József
 Heller Farkas
 Erdélyi Aladár
 Kenéz Béla
 Lukinich Imre
 Bajza József

Patek Ferenc
 Pethő Sándor
 Biró Vencel
 Bártfai Szabó László
 Miskolczy István
 Molnár Kálmán
 Pezenhoffer Antal
 Divéky Adorján
 Szandtner Pál
 Meszlényi Zoltán
 Mihályi Ernő
 Bozóky Géza
 Szekfű Gyula
 Irk Albert
 Friedreiĉh Endre
 Czettler Jenő
 Meszlényi Antal

III. Nyelvtudományi és szépirodalmi osztály.

Osztályelnök : Viszota Gyula.

Osztálytitkár : Várdai Béla.

Tiszteleti tagok :

Berzeviczy Albert

Badics Ferenc.

Rendes tagok :

Zoltvány Irén
 Csicsáky Imre
 Szmida Viktor
 Huszka József
 Kőrösi Albin
 Lévai Mihály
 Bartha József
 Bán Aladár
 Kincs István
 Sziklay János
 Demény Dezső
 Erdősi Károly
 Auer István
 Szinnyei József
 Vargha Damján
 Gr. Vay Péter

Viszota Gyula
 Széman István
 Láng Nándor
 Járossy Dezső
 Gulyás Pál
 Pintér Jenő
 Perényi József
 Horger Antal
 Várdai Béla
 Gerevich Tibor
 Sík Sándor
 Szinnyey Ferenc
 Zlinszky Aladár
 Harsányi Lajos
 Alszeghy Zsolt
 Klemm Antal

Voinovich Géza
 Sajó Sándor
 Brisits Frigyes
 György Lajos
 Gyulai Ágost
 Pitroff Pál Ödön
 Birkás Géza
 Schwartz Elemér
 Radványi Kálmán
 Tordai Ányos

Mécs László
 Kocsis László
 Finta Sándor
 Szőnyi Ottó
 Eckhardt Sándor
 Gáspár Jenő
 Jakubovich Emil
 Koszó János
 Pakocs Károly

IV. Mennyiségtan- és természettudományi osztály.

Osztályelnök : Suták József.

Osztálytitkár : Papp Károly.

Tiszteleti tagok :

Suták József

Hutýra Ferenc

Preisz Hugó.

Rendes tagok :

Székely Károly
 Szarvasy Imre
 Plósz Béla
 Sárközy Pál
 Vörös Cyrill
 Szabó Zoltán
 Grosschmid Lajos
 Rybár István
 Tanl Károly
 Gróh Gyula
 Szőkefalvi Nagy Gyula
 Papp Károly
 Wodetzky József
 Marek József
 Farkas Géza
 Anderko Aurél
 Horusitzky Henrik
 László Gábor
 Bognár Cecil
 Aujezsky Aladár
 'Sigmond Elek
 Poór Ferenc
 Entz Géza
 Marosi Arnold

Hüttl Dezső
 Oltag Károly
 Ifj. Rejtő Sándor
 Schilberszky Károly
 Gimesy Nándor
 Nékám Lajos
 Tass Antal
 Herzog Ferenc
 Laczkó Dezső
 Vendl Aladár
 Szabó József
 Kadić Ottokár
 Skrop Ferenc
 Weszelszky Gyula
 Dudich Endre
 Kenyeres Balázs
 Római Szentbirodalmi gr.
     széki Teleki Pál
 Treitz Péter
 Ábrahám A. Ambrus
 Ehik Gyula
 Br. Kétly László
 Haltenberger Mihály
 Angehrn Tivadar

A SZENT ISTVAN AKADÉMIA ÜLÉSEI.

Első együttes-ülés.

1933. évi február 3-án.

1. Mihályfi Ákos helyettes elnök bejelenti Négyesy László volt másodelnök, osztályelnök és Sajó Sándor osztályelnök halálát.

A bejelentő beszédet jelen Értesítő külön közli.

2. Az előző bejelentés kiegészítéseképpen a főtitkár bejelenti, hogy Négyesy László ravatalánál Sajó Sándor mondott búcsúbeszédet és helyezte el az Akadémia koszorúját. Az Akadémia gyászjelentést adott ki. Sajó Sándor ravatalánál pedig Brisits Frigyes mondott búcsúbeszédet és helyezte el az Akadémia koszorúját. A halálesetről szintén gyászjelentést adott ki az Akadémia.

Részvételüket fejezték ki : Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, Preszly Elemér Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja, Budapest székesfőváros polgármestere, a Beszkárt vezérigazgatója Folkusházy Lajos, a budapesti X. ker. áll. Szent László reálgimnázium igazgatója, Sebes Gyula.

3. Elnök bejelenti, Balics Antal rendes tagnak múlt évi dec. 20-án bekövetkezett halálát. Mivel Balics haláláról semmi értesítés nem érkezett, az Akadémia a temetésen képviseltetéséről nem gondoskodhatott.

4. Az elnök bejelenti, Moldoványi Gyula igazgatósági tag halálát, akinek temetésén ő képviselte az Akadémiát.

5. Főtitkár bejelenti a jelen évnek már korábban szétküldött ülésrendjét, amelyet az együttes-ülés tudomásul vett.

Az együttes-ülést követi :

A II. osztály első felolvasó-ülése.

Szandtner Pál rendes tag székfoglaló értekezése : Érettségizőink számának és pályaválasztásának fontosabb kultúr- és szociálpolitikai tanulságai.

Kollányi Ferenc osztályelnök a következő beszéddel üdvözlí a székét elfoglaló tagot :

A tudomány embere nem akkor teszi a legnagyobb szolgálatot nemzetének, a társadalomnak, de még magának a tudománynak sem, amikor a legelvontabb, a legszövevényesebb kérdések megoldására szenteli minden szellemi erejét, mintegy légmentesen elzárkózva könyvtár szobájának négy fala közé, ahová nem hallatszik be a mindennapi élet komor dübörgése, hogy a tudomány fanatikusainak elszántságával és kitartásával temetkezzék el a maga elé tűzött problémák megoldásába. Nem, a tudósnak, a kutatónak, az írónak nem szabad érzéketlenül elkülönülnie a társadalomtól, nem szabad szemet hunynia a társadalom bajai felett és főleg nem szabad magát kivonnia abból az együttérzésből, amely a küzködő, szenvedő emberben testvérét látja, akinek gondja, baja, gyötrődése az ő szívét is érzékenyen érinti, az ő lelkét is nyugtalanítja. Szóval, a tudomány művelése, az igazság kutatása, az egyes problémák megfejtése nem lehet öncél, amelyet kizárólag önmagáért művelünk és amelynek kedvéért feláldozzuk minden érdeklődésünket, minden nemesebb érzelmünket, minden tisztább felbuzdulásunkat. Ellenkezőleg, a legelvontabb

igazságok felderítésének is az kell, hogy végső célja legyen, hogy hazánknak, a társadalomnak, embertársainknak üdvét és javát az újabb igazságok megállapításával, a problémák megoldásával, a nyújtott felvilágosítással, irányítással, buzdítással minél nagyobb mértékben előmozdítsuk.

Aligha csalogdom, amikor úgy vélekedem, hogy a tudós élethivatásának ilyen magasabbrendű felfogása és értelmezése irányította Igen Tisztelt Tagtársunkat is akkor, amidőn tulajdonképeni szorosabban vett studiumainak, a jog és állambölcsélet subtilis, elvont igazságainak vizsgálása helyett, amit eddigi munkáiban a külföldi irodalom anyagának teljes áttekintésével, a lelki, erkölcsi, valamint jogi élet törvényszerű megállapításainak helyes és éles elhatárolásával, okfejtéseinek és bizonyításainak hatalmas meggyőző erejével oly kitűnő eredménnyel gyümölcsötetett jogi irodalmunk javára és gazdagítására, most székfoglaló értekezésében érettségiző fiataljaink további sorsának kialakulására fordította figyelmét, hogy a kitűnő professor sugárzó intelligenciájával, a nemesen érző szív meleg szeretetével és a bölcs gondolkodó elmélyedésével keresse a mutatkozó bajok orvoslásának módját és eszközeit.

Amidőn az Akadémiánkban követett gyakorlatnak megfelelően az elhangzott nagyrértékű és nagyérdemű székfoglaló értekezés alapján Igen Tisztelt Tagtársunkat a Szent István Akadémia teljesjogú rendes tagjául ezennel elismerem és mint illet Osztályunk részéről örömmel üdvözlöm, legyen szabad egyúttal annak a reményünknek is kifejezést adni, hogy Igen Tisztelt Tagtársunk a jövőben is támogatni fogja Akadémiánkat a maga elé tűzött magasztos célok megközelítésében.

Rendkívüli együttes-ülés.

1933. évi február hó 10-én.

Egyetlen tárgya: Mihályfi Ákos osztályelnöknek, mint elnökhelyettesnek megemlékezése gróf Apponyi Albertől, a Szent István Akadémia elnökéről.

A megemlékezést jelen Értesítő külön helyen hozza.

Az ülés egyúttal megállapítja, a haláleset következtében az Akadémia részéről szükséges teendőket és főtítkár bejelenti, hogy az elnökség a halálról vett értesítés után nyomban táviratban fejezte ki a családnak a megrendítő csapás és veszteség feletti részvétét.

A III. osztály első felolvasó-ülése.

1933. évi február hó 17-én.

Gulyás Pál rendes tagnak felolvasása: Sámboky János könyvtárának theologiai része.

A III. osztálynak elnökválasztó-ülése.

1933. évi február hó 24-én.

Pintér Jenő rendes tag mint helyettes elnök, elnöklete alatt.

A beadott szavazatokból Viszota Gyulára 12 szavazat esett 2 ellenében. Ezek alapján elnök Viszota Gyulát az osztály megválasztott elnökének jelenti ki és a következő szavakkal üdvözlí:

„Mélyen tisztelt elnök úr! Most, hogy Méltóságodat az itt egybegyűlt tagok bizalma a Szent István Akadémia III. osztályának elnöki székébe helyezte, legyen szabad néhány szóval kifejeznem mindnyájunk igaz örömét. Méltóságod mint tudós különösen kétirányú munkásságával szerzett soha el nem múló érdemeket szellemi világunkban: a Magyar Tudományos Akadémia történetének kutatásával és gróf Széchenyi István pályájának nagyarányú megvilágításával. Az Akadémia

történetének buvárlói adatokban gazdag forrásmunkákat találnak Méltóságod értekezéseiben, a Széchenyi-tanulmányozók a hála érzelmeivel forgatják a Méltóságod évtizedes fáradozásai árán nemzeti kincssé vált Széchenyi-köteteket. A legnagyobb magyar» naplói hiteles szövegükben közzétenni, a homályos helyeket megmagyarázni, a kritikai szövegkiadást mélyenjáró bevezetésekkel az olvasók érdeklődéséhez közelíteni: olyan feladat, amelyet csak a különös hivatottság és a lángoló úgyszeretet oldhatott meg sikeresen. Ebben a nagy munkában Széchenyi István neve Méltóságod nevével elválaszthatatlanul egybeforrott s mi büszkék vagyunk rá, hogy a kitűnő szövegkiadóban és szövegmagyarázóban, a XIX. század első felének irodalomtörténeti kutatójában és a nagyértékű Széchenyi tanulmányok szerzőjében, elnökünket köszönhetjük. Annakidején, amikor Méltóságod a vallás- és közoktatásügyi minisztérium ötödik ügyosztályának főnöke volt s a magyar középiskolai tanárság ügyeit a legnehezebb időkben biztos kezekkel irányította, az éles ítélőtehetséggel párosult igazságérzetet különösen nagyrabecsültük Méltóságodban. Hivatali pályájának erényei megvannak tudományos munkásságában is; s amint a jeles tanárból kiváló igazgató, a nagyérdemű főigazgatóból irányításra hivatott ügyosztályfőnök lett, úgy emelkedett a tudomány terén a »legnagyobb magyar« lelkivilágának legnagyobb súlyú magyarázójává. Adja a Gondviselés, hogy kűtfő-értékű munkásságát rendületlen erővel folytassa a gróf Széchenyi István életrajzának megírásával rátegye a koronát életművének teljességére.

Viszota Gyula hálásan megköszönte a beléje helyezett bizalmat, amely a III. osztály elnöki székébe helyezte. Ezt a megtiszteltetést és az osztály tagjainak megnyilatkozó szeretetét a legnagyobb kitüntetésnek veszi, amely arra sarkalja, hogy a megnyilvánult bizalomnak eleget tenni igyekezzék. Az osztály feladatát és a tagok kötelességeit az alapszabályok pontosan előírják, s aki a Szent István Akadémia tagságának elfogadásával írásban nyilatkozott, erre erkölcsileg lekötölte magát. Ez bizonyos fokig megkönnyíti az elnök munkáját. A sikeres munkának azonban más előfeltételei is vannak. Ezek közé tartozik az is, hogy az összetartozás érzetének ápolását lehetővé tegyék. Legyen egy biztos kapocs a tagok és az Akadémia közt, amely lehetővé teszi, hogy lássuk egymás és az Akadémiának, mint összességnek munkáját. Azaz jelenjék meg meghatározott időben az Akadémia valamilyen organuma, amely az összetartozást biztossá tegye. S minthogy a tagok munkásságának megjelenhetési lehetősége egyúttal sarkaló a tagok munkájának eredményessé tételére, ez az organum közölje az egy ívnyi arra érdemes értekezéseket, a hosszabbakat viszont megfelelő kivonatban ismertesse. Ily organum kapcsol az Akadémia és a tagok, de az Akadémia munkássága és a nagyközönség között. Kéri az osztály tagjainak szíves támogatását a munkában és a cél megvalósításában.

Ezt követi :

A második rendes együttes-ülés.

Elnök : Mihályfi Ákos elnökhelyettes.

1. Az elnök elrendeli a szavazást a gróf Apponyi Albert halálával megüresedett elnöki méltóságra.

2. Beadott 56 szavazat, amellyel az Akadémia egyhangúlag elnökké választotta: Serédi Jusztinián bibornok-hercegprímás, tiszteleti tagot.

3. Az elnök emelkedett hangon emlékezik meg a választás nagyjelentőségéről és a megválasztott elnök nagy személyiségéről.

Az együttes-ülés pedig elhatározza, hogy a megválasztott elnököt küldöttség útján értesíti a választásról, amelyben résztvesz : az Akadémia és osztályainak teljes tisztikara.

4. A főtitkár az osztályok jelentése alapján jelenti, hogy az I. osztály tiszteleti tagnak 52 szavazattal egyhangúlag jelölte Mihályfi Ákos rendes tagot ; rendes

tagnak jelölte : 52 szavazattal egyhangúlag : Balassa István Brunót, Iványi Jánost, Schmidt Ferencet.

A II. oszt. rendes tagnak jelölte egyhangúlag : Czettler Jenőt, Friedreich Endrét, Meszlényi Antalt.

A III. osztály rendes tagnak jelölte 14 szavazattal egyhangúlag : Jakubovich Emilt, Koszó Jánost ; 14 szavazattal 2 ellen Pakócs Károlyt.

A IV. osztály 17 szavazattal egyhangúlag rendes tagnak jelöli : Angehrn Tivadart.

Ezen bejelentés alapján az elnök elrendeli a szavazást, amelyre beadott 52 szavazat, amelynek kétharmada 36. A szavazás eredményeként kijelenti, hogy az együttes-ülés egyhangúlag tiszteleti tagnak választotta : Mihályfi Ákos rendes tagot. Az I. oszt. egyhangúlag rendes tagnak választotta : Balassa István Brunót ; 51 szavazattal egy ellen : Iványi Jánost ; 50 szavazattal 2 ellen : Schmidt Ferencet.

A II. osztály egyhangúlag rendes tagnak választotta : Friedreich Endrét ; 50 szavazattal 2 ellen : Czettler Jenőt és 48 szavazattal 4 ellen : Meszlényi Antalt.

A III. osztályba 50 szavazattal 2 ellen : Jakubovich Emilt ; 49 szavazattal 3 ellen : Koszó Jánost ; 43 szavazattal 9 ellen : Pakots Károlyt és a IV. osztályba egyhangúlag : Angehrn Tivadart.

Az I. osztálynak első felolvasó-ülése.

1933. évi március hó 3-án.

Lippay Lajos vendég felolvasása : Az ortodox egyház helyzete a kereszténységben.

Az I. osztálynak elnökválasztó-ülése.

1933. évi március hó 10-én.

Elnök : Mihályfi Ákos lemondott elnök, mint elnökhelyettes. A beadott szavazatok alapján egyhangúlag osztályelnökké választották : Wolkenberg Alajos rendes tagot, kit az elnök lelkes szavakkal köszöntött.

Az új osztályelnök hosszabb beszédben köszöntö meg a választást és az üdvözlést, ezt a beszédet a Beszédek és Méltatások során közöljük.

A II. osztálynak második felolvasó-ülése.

1933. évi március hó 17-én.

Bajza József rendes tag előadása : Bosznia vallási viszonyai.

A III. osztály második felolvasó-ülése.

1933. évi március hó 31-én.

1. Perényi József r. tag előadása : Harsányi Kálmán drámai művei.

2. Kincs István r. tag felolvasása : Új pörfelvétel (Novella).

A IV. osztály első felolvasó-ülése.

1933. évi április hó 7-én.

1. Angehrn Tivadar r. tag székfoglaló értekezése : Légáramlások Kalocsán az anemograf tízéves adatai alapján.

2, Elnök a székfoglaló tagot a következő szavakkal üdvözlí:

«Tekintetes Szent István Akadémia!

Főtisztelendő *dr. Angehrn Tivadar* jézustársasági atyát, a kaolcsai «Haynald Obszervatórium» igazgatóját alig 6 héttel ezelőtt választottuk rendes tagjaink sorába és máris megtartotta székfoglalóját osztályunkban. Ezen alkalommal szabadjon néhány szóval kitűnő tagtársunk életrajzát s tudományos működését vázolni.

Angehrn Tivadar 1872 nov. 25-én St. Gallen svájci kantonban született; középiskolai tanulmányait a «Maria Hilf» kollégiumban végezte, majd az innsbrucki egyetem teológiai fakultására iratkozott be. Mint a Jézus Társaság ujonca Nagyszombatban, Pozsonyban főképp matematikával és fizikával foglalkozott. 1905-ben pappá szentelve, résztvevő Spanyolországban ez év nyarán augusztus 30-án a teljes napfogyatkozás megfigyelésében Fényi Gyula páter vezetésével. Csillagászati, kozmografiai tanulmányait az innsbrucki majd a budapesti egyetemen tökéletesítve, 1909-ben bölcsészeti doktorátust tett. Angolországi, belgiumi tanulmányútja befejezése után 1913-ban átvette Fényi Gyula örökségét, a Haynald Obszervatórium vezetését.

Csillagászati és meteorológiai munkái tudományos készültségéről és lelkes tudományszeretetről tesznek tanúságot és értekezéseinek tudományos becse bőven kárpótolja ezeknek aránylag kisebb számát.

Ma bemutatott értekezése «Légáramlások Kalocsán az anemográf tízéves adatai alapján» képet nyújt magas tudományos készültségéről.

Minthogy Főtisztelendő Tagtársunk mai székfoglalójával eleget tett tagsági kötelezettségének, azért Ügyrendünk 63. §-a alapján Főtisztelendő Angehrn Tivadar urat a Szent István Akadémia teljesjogú tagjának jelentem ki és Főtisztelendő Igazgató Urat melegen köszöntöm».

3. Vörös Cyrill r. tag előadása: Végtelen tér a relativitásban.

Harmadik együttes-ülés.

1933. évi április hó 28-án.

Volkenberg Alajos helyettes elnök bejelenti, hogy Concha Győzőnek temetése április hó 13-án történt a Tudományos Akadémia előcsarnokából. A ravatalra koszorút helyezett a Szent István Akadémia és a búcsúzó beszédet a bejelentést tevő elnök mondotta, amelyet jelen Értesítő külön helyén közlünk.

Elnök jelenti továbbá, hogy *dr. Aujeszky Aladár* állatorvosi főiskolai tanár, Akadémiánk rendes tagja március hó 9-én 64 éves korában elhunyt.

A bakteriológiai tudományoknak volt régi és érdemes művelője előbb Hőgyes Endre professzor oldalán, utóbb Preisz Hugó tiszteleti tagunk intézetében. A legélelnekben a veszettség kérdése foglalkoztatta s ő volt az első, aki Hőgyesnek védőoltási eljárását önálló új technikával háziállatokon alkalmazta és tevékeny munkásságot fejtett ki a hydrophobia lehető gyérítése és elfojtása érdekében.

Több mint 30 tudományos becsű munkájából a legismertebb a «Bakteriumok természetrajza», mely művét 289 rajzzal és 5 színes melléklettel a Természettudományi Társulat adta ki 1912-ben a Tudományos Akadémia támogatásával. Az 1922-ben Szent István Akadémiai taggá választott Aujeszky itt az Akadémiában 1926-ban tartotta székfoglalóját ezzel a címmel: «A háziállatok veszettség elleni oltása Magyarországon», amely mű mintegy megörökítése és összefoglalása e téren való tudományos munkásságának.

A magyar tudomány sokat köszön Aujeszky Aladár odaadó és fáradhatatlan munkásságának. Nagyvértékű vizsgálata a veszettség és tuberkulózis ellen küzdő orvosok sorában nevét úgy itthon, mint a külföldön ismeretessé tették. Áldott legyen emléke!

Temetése március 12-én történt. A Szent István Akadémia a ravatalra koszorút helyezett.

Baróti Lajos tagtársunkat szintén március hóban vesztettük el. Hetvenhét éves korában hunyt el három évtizedes kínzó betegség után, mely miatt főreáliskolai tanári állásából nyugalomba lépni kényszerült. Később Balatonalmádiba vonult vissza és ott érte halála keresztény türelemmel viselt sok szenvedés után.

A betegség csak törött, fájó tagjait szorította a szoba négy fala közé, szellemi alkotó erejét nem bonthatta meg. Koraiifjúságától a történelem és az irodalom-történet volt irodalmi munkásságának tere, majd önálló és jeles tankönyvekben, füzetekben, majd folyóiratok és hírlapok hasábjain. Szinte összeszámlálhatatlanul nagy jeles műveinek sorozata.

Kéziratban is egy kis könyvtárra való műve maradt irodalmi hagyatékában. Ezek között, mint élete összes munkái között, legnevezetesebb „Petőfi életrajza”. De bár 50 éven keresztül gyűjtött tárgya feldolgozásához és dolgozott is művén, ez a mű csak részben készülhetett el. Másik műve 40 éves gyűjtés és feldolgozás eredménye teljesen készen áll hagyatékában: „A magyar történet nevezetesebb eseményei szemtanúk és kortársak előadásában”.

Finom érzeke témái kiválasztásában, mindig nemes és üde írásmódja nagy olvasótábort biztosított Barótinak s a közelet, a társaságok nagy fájdalommal vették tudomásul, hogy visszavonulni kényszerült s lassan elhallgatott, bár szorgalma és alkotóereje, amint látszik, végig kitartott.

Kegyelettel búcsúzunk tőle s híven őrizzük emlékét, mely áldásban marad. Kazaly Imrét 88 éves korában hívta magához az Úr. Vácegyházmegyei áldozópap, sokáig teológiai tanár, majd nagykátai esperes-plébános és a váci székesegyház tb. kanonokja volt. Utolsó idejében Veresegyházán, majd Füzéradványban élt.

Az egyházjogtannak és egyháztörténelemnek művelője volt és Egyházjogtan című két kötetes műve és több kötetes Egyháztörténelme több nemzedéken keresztül voltak a teológiai főiskolák amilyen jeles, époly kedvelt tankönyvei. Ezek a művek valósággal kiélték magukat és csak akkor tunktek le, mikor szerzőjük is kimerült úgy anyagilag, mint erőbelileg arra, hogy átdolgozza őket.

Aki sokat tanított, mondja Isten Szentlelke, mint a nap, úgy ragyogott. Kazaly sokat tanított. Hívja az Úr a jó tanítók koronájára. Kegyeletünk és hű emlékezésünk kísérik oda.

Nagy fájdalommal jelenti továbbá az elnök, hogy Werdenich Endre Akadémianknak rendes tagja, győri kanonok, papneveldei rektor és teológiai tanár a folyó évben 62 éves korában elhunyt.

A boldogult egész életét tudományos munkában, tanári és nevelői foglalkozásban töltötte. Előbb a győri papneveldeben, utóbb, mint a bécsi Augustineum egyik direktora, később ismét a győri papneveldeben. Irodalmilag is igen jelesen érvényesült: „Természetes istentan” és „A természetbölcsélet kézikönyve, két kötet” igen jeles alkotásai.

A bejelentést tevő elnök találkozott először több, mint 40 éve a bécsi Pazmaneum olyan egyszerű, rideg, de olyan áldott termeiben Werdenich Endrével. Olyan volt mint a jól nőtt hársfa a tavasz pompájában. Csupa üdeség, vidámság, egészség és hozzá az egész alakjáról leömlő nagy szellemiség. Tanárokat, elöljárókat, növendéktársakat a legnagyobb reménységekre jogosított. Sok idő telt el, míg ismét viszontláthatta. Akkor már az ifjúság elmúltával megtörtnek és valamely kórral küzdőnek láttam, de szellemisége ekkor is hódító és lenyűgöző volt. Bárhol jelent meg, hogy előadást tartson, mindenütt magával ragadta hallgatóit. Azon kevesek közül való volt, akik a latin nyelvet következetesen használták teológiai tanításukban és azt mint a teológia nyelvét tisztelték és kitűnően beszélték és művelték.

Irodalmi és tanári munkája után legyen neki jutalma az Úr és fogadja őt az örökélet koronájával!

2. Primási leirat a megválasztott tagok megerősítéséről.

3. Az új tagok nyilatkozata megválasztásuk elfogadásáról.
4. Hóman Bálint vallás- és közoktatásiügyi miniszter, Hanuy Ferenc kanonok, egyetemi tanár, Preszly Elemér főispán, Folkusházy Lajos vezérigazgató és Kamenszky Gyula részvétíratára Concha Győző halála felett.
5. Özvegy Apponyi Albertné, özv. Aujeszky Aladárné, özv. Sajó Sándorné és leányai, Concha Erzsébet köszönete az Akadémia részvétiért.
6. Kelemen Chrysostom koadjutor köszönete Mázy Engelbert és Bedy Vince nagyprepost-helyettes köszönete Balics Lajos és Werdenich Endre halála alkalmából kifejezett részvétiért.
7. Az együttes-ülés köszönetét fejezi ki ezen helyen is a gr. Apponyi Albert, Sajó Sándor, Choncha Győző, Négyesy László halála alkalmával az Akadémiához intézett részvétíratokért.
8. A tudós szolidaritás alapján a Szent István Akadémia részvétét fejezi ki Haar Alfréd szegedi egyetemi- és Kürschák József műegyetemi tanárok halála alkalmából.

Az I. osztály második felolvasó-ülése.

1933. évi május hó 5-én.

Meszlényi Antal, az Akadémia II. osztályának rendes tagja, mint vendég, előadása: Magyarország vallási indifferentizmusa a napoleoni háborúk után.

A II. osztály harmadik felolvasó-ülése.

1933. évi május hó 13-án.¹

1. Kollányi Ferenc, az elhunyt osztályelnök helyett Reiner János főtitkár elnököl s az ülést a következő szavakkal nyitja meg:

Igen Tisztelt Osztály!

Osztályelnökünknek fájdalmas elhunyt következtében, a tagság rangsora alapján reám hárul a kötelesség, hogy a mai osztályülést vezessem.

Ennek a kötelességnek teljesítésében a napirend előtt meg akarok emlékezni azokról a veszteségekről, amelyeket osztályunk az utolsó osztályülés óta szenvedett.

Ebben a megemlékezésben rövid lehetek egyfelől azért, mert az Akadémia összessége már megemlékezett halottainkról, másfelől pedig azért, mert a majdan megtartandó emlékbeszédek behatóan foglalkoznak ezekkel a veszteségekkel.

Halottaink közül külön emlékezem meg Balics Antalról, Baróti Lajosról és Kazaly Imréről, mert ezek a tagjaink Akadémiánknak jelen alakjában történt szervezése óta nem vettek részt Akadémiánk munkásságában; azonban Akadémiánk híven megőrzi nevüknek és munkásságuknak, Balics nagy egyháztörténelmének, Baróti történelmi s irodalomtörténeti munkásságának és Kazalynak különösen a tanításban nagy szerepet játszott egyházjogának emlékeztétét.

Külön kell megemlékeznem azokról, így Concha Győzőről s Kollányi Ferencről, akiknek neve összefonódik Akadémiánk életével.

De ezenjek meg nekem azt, hogy ezen a helyen is megemlékezzem Akadémiánk volt elnökéről, gr. Apponyi Albertről, habár közvetlenül nem tartozott osztályunk tagjai közé.

Azonban Akadémiánk életét tekintve, róla mindenütt meg kell emlékeznünk attól a pillanattól kezdve, amikor mint távozóban levő vallás- és közoktatásiügyi miniszter, 1918. évi április havában az első államsegélyt juttatta — kérésemre — Akadémiánknak. Akadémiánk célkitűzésének legmelegebb támogatásával.

Ettől a perctől kapcsolódik Akadémiánkhoz és attól kezdve, amikor Akadémiánk tiszteleti tagja az elnöki tisztre való jelölésbe belenyugodott; hiszen

¹ A M. Tud. Akadémia nagyheti ülésére való tekintettel, osztályunk ülést péntek helyett szombati napon tartotta.

Akadémiánk oly sokszor volt oly megnyilatkozásainak színtere, amely mutatta a nagy magyar katolikus közéleti férfiúnak hazavágyását, égő nostalgiját a tudomány világába.

Ezért mondhatta magáról akadémiai elnöki székfoglaló beszédében, hogy a Szent István Akadémia elnöki székében jelenti nemzeti életünknek és a keresztény katolikus alapon álló tudománynak közös összekapcsolását.

Concha Győzött szintén vezető szerep is illette Akadémiánkban, mint Akadémiánk másodelnökét s Kollányi Ferenc előtt osztályunk elnökét.

Azonban itt róla, mint olyanról emlékezem meg, aki a tudománynak általában s különösen a magyar tudománynak legnagyobbjai közé tartozik.

A bölcselmi alapon megírt, helyesebben felépített politikai mesterműve s s annak rendszere mellett, az én lelkemet inkább az kapja meg, amit például nagy munkájában technikailag is elkülönítve a tudomány és élet legkülönfélébb tereiről összehozott. Montalembert barátsága br. Eötvössel, a 90-es évek politikai eszméiről írt könyve, vagy közjogi tanulmányai — amelyekben néha a tudós türelmetlensége is elragadta —, de mindezekkel megmutatva, hogy a tudós egyoldalúságtól ez a széleskörű tudományosság emelhet fel a mesteri alkotáshoz.

És a tudósunk mindvégig érdeklődött Akadémiánk iránt elzárkózottságában is.

Kollányi Ferencet pedig egyenesen a munkából, a vezetésből ragadta el tőlünk a halál s így fájdalunkat az együttlét, az együttműködés közelsége is fokozza.

Kollányi tudományos munkásságáról, a ravatalánál Akadémiánk, a M. T. A. s a M. Heraldikai Társaság nevében mondott búcsúbeszédében (amelyet a Beszédek és Méltatások során közlünk) kiemeltem volt azt, hogy a magyar egyháztörténet s ezt kiegészíthetem, hogy pl. A veszprémi püspök királykoronázási joga című tanulmánya is mutatja, hogy lelkét vonzották a jog történetének kérdései.

Kollányiról búcsúbeszédben elmondottam azt s engedjék megismételnem, hogy megtestesítője volt az igaz embernek.

Halottainkról megemlékezve azt hiszem, elmondhatom, hogy nemcsak a tudós iránti tisztelet, hanem a szeretet is ápolni fogja az emlékezést.

S ők pedig még halálukban is nagy ajándékokat adtak nekünk, nevüket, tudós munkáikat, amelyek emelik a Szent István Akadémia fényét s dicsőségét.

2. Irk Albert rendes tag székfoglaló értekezése: Az individualizmus és kollektívizmus gondolköre a büntetőjogban.

3. Elnökhelyettes az előadót a következő szavakkal üdvözlí:

Igen T. társunkat a büntetőjog és nemzeti jog terén végzett igen széleskörű munkássága alapján ajánlották Akadémiánk tagjává.

Erről a munkásságról megállapították azt, hogy a bölcsélet, élettan s általában a jogászat magasabb eszközeivel igyekszik a munkássága tárgyát képező kérdések belsejébe hatolni.

Példaképen a bűncselekménynek, a kriminalitásnak biológiai, szociális és fizikai tényezőit igyekszik feltárni s majd összefoglalni.

Egyik legelső tudományos intézetünk, megállapította egyik ily irányú művéről, hogy az a büntetőjognak az újabb irányok követelményeit szem előtt tartó s a kriminalitást okaiban vizsgáló feldolgozása, amelyeket összefoglaló munkája úttörő.

Mai székfoglaló értekezése is ennek a szellemnek terméke, amelyért Igen T. T. üdvözölve Akadémiánk teljesjogú tagjának kijelentem és kérem, hogy a jövőben is értékes és szorgalmas munkálkodásával támogassa Akadémiánkat.

III. osztálynak harmadik felolvasó-ülése.

1933. évi október 6-án.

1. Szémán István r. tag: Az orosz emigráció és irodalma.

2. Gáspár Jenő r. tag: Elbeszélés.

3. Székely László vendég: Költemények.

A IV. osztály második felolvasó-ülése.

1933. évi október 20-án.

Vörös Cyrill r. tag előadása : A tetraéder térfogata a Bolyai-féle geometriában.

Negyedik együttes-ülés.

1933. évi október 27-én.

1. Viszota Gyula elnökhelyettes megemlékezik Herczeg Ferenc születésének 70-ik évfordulója alkalmából, amely megemlékezést jelen Értesítő külön helyén közöl.

2. Helyettes elnök Hutýra Ferenc másodelnök egészségi állapota alkalmából következő szavakkal köszönti :

Hutýra Ferenc tisztelt másodelnökünk hosszabb ideig beteg lévén ez idő alatt nagy sajnálatunkra nélkülöztük kedves és nagyrabecsült személyét. Annál nagyobb öröm most számunkra, hogy állapota Isten segedelmével megjavult. Örömmel üdözljük ez alkalomból, kívánván neki, hogy kifogástalan egészségben még sokáig dolgozhasson a tudomány és Akadémiánk javára.

3. Elnökhelyettes a következő szavakkal emlékezik meg Dedek Crescens Lajos rendes tagnak haláláról :

Szomorú szívvel emlékszünk meg arról a vesztésről, amely Akadémiánkat Dedek Crescens Lajos esztergomi prelátus-kanonok, a II. osztály egyik buzgó tagjának elhunytával érte. Dedek Crescens előbb mint a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem könyvtárában a kézirati és levéltári osztály öre, majd később mint esztergomi prelátus-kanonok kutató munkásságával jelentős sikert ért el tudományos irodalmunk terén. Ifjabb korában egyháztörténeti témákat dolgozott fel. Ilyenek : *A karthauziak Magyarországon, Kolostorból kolostorba* c. művei, amelyekkel akadémiai, illetőleg egyetemi hittudománykari pályadíjat nyert el ; ilyenek : *A kat. egyház története, Szentek élete, Szent Gellért élete* c. művei, amelyek méltán keltették fel a kat. nagyközönség figyelmét.

Később szorgalmas kutatáson alapuló monographiákat írt, amilyenek *Nyitra vármegye története* (1899), *Pozsony vármegye* (1904), *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéek* (1907) c. művei. Neki köszönhetjük az egyetemi könyvtár kézirati és oklevél gyűjteményének tárgyi magyarázatokban és szövegkritikában egyaránt kiváló feldolgozását *Catalogus librorum manuscriptorum* c. 2 kötetes művében. Hasonló jelentőségű és fontosságú munkája a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* III. kötete (1924), amellyel befejezte a Knauz Nándor által megkezdett és 2 kötetben kiadott neves közlést. E művek ma nélkülözhetetlen forrásmunkákká váltak.

Mint szerkesztő is érdemet szerzett nevének a *Kat. Egyházi Közlöny* és a *Kat. Autonómia* c. lapok kiadásával.

Dedek Crescens 47 évig dolgozva középkori történeti forrásaink egyik leg-
alaposabb művelője és tudósa lett. Műveivel örök emléket biztosított magának. A Szent István Akadémia kegyelettel őrzi meg emlékét.

4. Az Akadémia részvétellel fogadja az értesítést Gonda Bélának, a Magyar Adria Egyesület elnökének haláláról.

5. Divald Kornél volt rendes tag siremlékét 1933. jún. 18-án áldották meg egyháziilag. Ezen az Akadémia tagjai nagyszámban vettek részt s az Akadémia nevében Vlszota Gyula osztályelnök beszélt. Beszédét a Beszédek és méltatások rovatában közli jelen Értesítő.

6. Sajó Sándor volt osztályelnök emlékének megörökítésére az Otthon társas-
kör volt lakóházára emléktáblát tétetett. Ennek leleplezésénél Várdai Béla osztály-
titkár beszédben méltatta a volt osztályelnök érdemeit és ezt a beszédet jelen Értesítő
külön helyen közli.

7. Az idei államsegélyt, az előző évi 2000 pengő helyett 1200 pengőre le-szállítva állapították meg.

8. Kollányi Ferenc volt osztályelnök végrendeletében megemlékezett a Szent István Akadémiáról és egy későbbi együttes-ülésen részletesen bemutatandó módon, az Akadémia készkiadásainak fedezésére hagyománnyal emlékezett meg.

9. Vargha Damján rendes tag Költői szépségek a Szent Imre legendában című munkáját, valamint Kárpáthy Kravjanszky Mór vendég: Magyar inkvizíciós perek Velencében című munkájuk kiadási költségét maguk fedezték.

10. Grosschmid Lajos rendes tag a Másodfokú alakok algebrája című munkájának egy példányát, Szabó József rendes tag pedig az 1931-ben Budapesten tartott orvosi kongresszusról kiadott Congrès stomatologique international című munkának két példányát megküldötte az Akadémiának.

Az I. osztály harmadik felolvasó-ülése.

1933. évi november hó 10-én.

Dr. Hermann Egyed premontrei tanár, mint vendég felolvasása: Lonovics római küldetésének belpolitikai és diplomaciai előkészítése.

A II. osztálynak zárt-ülése.

1933. évi november hó 17-én.

Az osztály Dőry Ferenc rendes tagot egyhangúlag osztályelnöknek vá-lasztotta.

A megválasztott elnök meleg szavakkal megköszöni a bizalmat s megígéri, hogy minden igyekezetével rajta lesz, hogy az osztály munkásságát minél változa-tosabbá és eredményesebbé tegye.

Ezt követi:

A II. osztály negyedik felolvasó-ülése.

1. Bajza József rendes tag felolvasása: A nyugatmagyarországi horvátok. Beköltözésük négyszázadik évfordulóján.

2. Mihelics Vid vendég felolvasása: Szabadság a rendi államban.

A III. osztálynak negyedik felolvasó-ülése.

1933. évi november hó 24-én.

1. Schwartz Elemér rendes tag előadása: Vallási vagy egyházi néprajz?
2. Harsányi Lajos rendes tag: Részlet «A nem porladó kezű király» c. regényből. Bemutatta Várdai Béla osztálytitkár.

3. Auer István rendes tag: Költemények.

Ötödik együttes-ülés.

1933. évi december hó 15-én.

1. Emlékbeszéd Békefi Remig rendes tag felett Bártfai Szabó László ren-des tagtól.

2. Wolkenberg Alajos helyetteselnök megköszönve az emlékbeszédet, a maga

részéről is kegyeletes, mélyenjáró szavakkal járul Békefi emlékének megünnepléséhez.

3. A III. osztály három művészettörténésének Gerevich Tibornak, Láng Nándornak és Szőnyi Ottónak előterjesztésére javasolja az Ügyrend 6. §-ának, oly értelemben való módosítását, hogy művészettörténészek, mint a történelemhez közelebbálló tudósok a II. osztályba vétessenek át. — Az együttes-ülés ilyen értelemben határoz.

4. A főtktár jelenti, hogy ennek következtében az osztályokban a megüresedett helyek száma olyképen változik, hogy az I. osztályban 4, a II. osztályban 1, a III. osztályban 4, a IV. osztályban 5 hely üres és betölthető.

5. A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségéhez küldött négy megbízott közül Áldásy Antal meghalt, Tóth Tihamér és Erdősi Károly sokoldalú elfoglaltságuk miatt lemondtak s így három hely üresedett meg. Az Akadémia az I. osztály részéről Pataky Arnoldot, a II. oszt. részéről Balanyi Györgyöt, a III. oszt. részéről Várdai Bélát választotta meg. A IV. osztály részéről pedig Papp Károly továbbra is vállalta a megbízást.

6. Az együttes-ülés elfogadja a jövő évi ülésrendet, amelyet a tagokkal külön közölnek.

Ezt követi:

A IV. osztály harmadik felolvasó-ülése.

1. Ábrahám Ambrus rendes tag előadása: «Az automatikus bélmozgások eredetéről».

2. Szabó Zoltán rendes tag bemutatja «A növények szervezete» c. tankönyvnek III. kiadását és a vezetése alatt álló mezőgazdasági növénytani intézetben készült tanulmányokat, amelyeket tanítványai készítettek.

3. Az elnök köszönetet mond Ábrahám Ambrus előadásának a rendkívül finom módszerekkel készült eredeti tanulmányáért, amely az idegrendszeréről tartott sorozatos előadásait megint új eredményekkel gazdagítja, Szabó Zoltán előadásának pedig igazi tudományoszeretettel és lelkesedéssel folytatott kutatásaiért, amelyekkel a növénytan terén már egész iskolát teremtett.

BESZÉDEK ÉS MÉLTATÁSOK.

A Szent István Akadémia elnökét megválasztása alkalmából üdvözlő küldöttség tisztelegése.

Mihályfi Ákos elnökhelyettes üdvözlő szavai.

1933. évi március 8-án.

Főmagasságú Bibornok,
Hercegrímás Úr!

A Szent István Akadémia együttes-ülésének megbízásából jelentünk meg Főmagasságod előtt, hogy Eminenciádnak a Szent István Akadémia elnökségét mély tisztelettel felajánljuk. Az Akadémia elnök- és tagválasztóülésére 56-an jöttek össze a tagok közül: orvosprofesszorok, jogászok, vegyészek, matematikusok, teológusok, írók és költők s megejtván a titkos szavazást, mind az 56-an Főmagasságodra adták szavazatukat, ezzel akarván megtisztelni azt a tudóst, aki tudományos munkásságával szerezte meg a bíbort és a magyar katolikus egyházban a legelső egyházi és közjogi méltóságot.

Ha Eminenciád kegyes lesz ezen egyhangú bizalmat honorálni és kegyeskedik elfogadni a Szent István Akadémia elnökségét, ez az elhatározás nemcsak az Akadémiának fog fényt, tekintélyt, erkölcsi erőt kölcsönözni, hanem olyan jótekonny hatással lesz a magyar katolicizmus szellemi életére, hogy egy új, szebb korszaknak lesz a megkezdője.

A tudományok a XVIII. század végén laicizálódtak, és ez a laicizált tudomány annyira felfuvalkodott, hogy nemcsak az Egyháztól szakadt el, hanem egyenesen Isten és a vallás, a kinyilatkoztatás ellen támadt; a tudósok abban tetszelegtek, hogy hitetlenek, hogy istentagadók és a tudományt arra használták fel, hogy a kinyilatkoztatást tagadják és neveltségessé tegyék. Nem csoda, ha az Egyház vezetői, a püspökök, elfordultak az ilyen tudománytól és elidegenedtek az ilyen tudósoktól. Hymódon szakadék támadt a magas klérus és a tudós világ között. Itt-ott akadt egy-egy kiváló szellem, pl. Prohászka Ottokár, aki ezt a szakadékot szeretete volna áthidalni, de ez a szakadék, ez az idegenkedés a tudós világtól még mai is megvan a magas klérusban, holott a tudós világ nagyrésze ma már felocsudott az elődök mámorából s nyíltan vallja, hogy a kinyilatkoztatás és a tudomány szépen megférnek egymás mellett és a tudós tekintélyének nem árt az ő vallásossága.

Eminenciád már eddig is megmutatta, hogy a tudós világot megbecsüli és keresi az összeköttetést a tudomány embereivel. Kezébe vette a Pázmány Péter-egyetem barátai egyesületének a megalakítását; a Pázmány egyetemen most előadásokat tart és ha elfogadja a Szent István Akadémia elnökségét, ez számos alkalmat fog adni a katolikus tudósokkal való érintkezésre. Viszont Eminenciád példája hatni fog a magas klérusra, hogy kövessék Eminenciád példáját, s akkor ez a szakadék meg fog szűnni s újra feltámad Telegdy, Pázmány, Lippay, Pyrker, Esterházy kora a püspökök újra barátai, támogatói lesznek a tudományoknak és a tudósoknak. Adja Isten, hogy ezt Eminenciád mielőbb megérje.

A Szent István Akadémia nevében köszöntött elnök-prímás kiemeli azt a nagy kulturális és szellemi tevékenységet, amelyet Magyarország primásai a katolicizmus, a magyarság, a magyar haza érdekében kifejtettek, lelkéből kiáradó meleg szavakkal emeli ki a Szent István Akadémiának nagyszerű hivatását és belekapcsolódva a Szent István Akadémia szónokának mélyreható történelmi fejtegetéseibe, hálával köszöni meg a Szent István Akadémia részéről jött választást, a meleg üdvözlést és kijelenti, hogy legszebb kötelessége egyikének fogja tekinteni a nagy feladatnak méltó betöltését.

Wolkenberg Alajos osztályelnök beszéde megválasztása [alkalmából 1933. évi március hó 10-én.

Tisztelt Osztály!

Az első kötelességem, mintegy első funkcióm mint az I. osztály megválasztott elnökének a köszönet és hála kifejezése. Még pedig nem a magam hálijáé, hanem az osztály hálájának, elismerésének és köszönetének elismerése az osztály elnökségéről leköszönt elnök urunk iránt.

Igaz, ez a hála és köszönet és elismerés szűkebb körre terjed, mint aminőnek Mihályfi Ákost ünnepelnie kellene az opus s. Regis mindennemű munkáinak hordozásáért, mindössze az Akadémia I. osztályának közönsége, viszont bizonyos az, hogy a család érzi közvetlenebbül és legmelegebben az atya dicsőségét, örömét, egy szűkebb kör érzi legbensőbben vezére és elnöke gondjait és munkáinak becsét és értékét. És mi most épen azon a ponton állunk, hogy egy kevés időre feltekintünk a magasságba, melyen Mihályfi Ákos felettünk állott, közvetlenebbül itt az I. osztályban, de aztán az opus s. Stephani egész közönsége fölött.

A Szent István Akadémia I. osztályának közel három lustrumon át ő volt elnöke. Már maga ez az idő tiszteletreméltó és tekintélyes, a gondok és munkák ama tömegének közepette, melyet Mihályfi Ákos mindig viselt.

De ez az idő azáltal lesz igazán értékessé, ha tudjuk, hogy elődeinek, a friss és áldott emlékezetben tartott Dudek Jánosnak és Székely Istvánnak mily nehezen sikerülhetett az amúgy is mostoha időben alakult Akadémia és osztály munkájának megindítása és munkába helyezése.

Emlékezem az Osztály ülésére, melyen Mihályfi Ákos lett az új osztályelnök

és emlékezem szavaira, melyekkel — aggodalmak között — az Osztály élére lépett. Nem voltunk egészen annyian, hogy mind a tíz ujjunkra jutott volna egy-egy ember, de volt az új Osztály elnökének két erős keze, bölcsesége és szeretete, melylyel ezt a számot megemelte és megkészszerzte. Ez sem volt könnyű dolog, hiszen emlékezünk, hogy az első időkben keresve-kerestük az embereket, akik helyet foglalhatnak az Osztályban.

Említettem az erős kezét és bölcsességet, szeretetet, mellyel Mihályfi elnök dolgozott. De ide mindez nem volt elég. Amint az opus s. Stephani munkájának egy másik terén írói gárdát tudott teremteni és a Szent István-könyvekben egy változatos és tartalmas panoptikumba vezette be a katolikus olvasóközönséget azzal a kitartó és biztos kézzel és szellemmel, melyet ritmikus tensiónak tudnék nevezni, úgy az Osztályban is ez a tensio, a le nem mondás, cél felé biztos feszülés, az ügynek meg nem törhető szeretete juttatta Mihályfi elnököt az Osztály virágzó, gyümölcsöző korának megalkotásához.

Ha Mihályfi elnök bizalmas órákon arról szólott hozzánk, mi vezette és képesítette őt életének értékes munkáihoz és eredményeihez, mindig kettőt emlegetett mint szerencsáját: nagyon jó rokonait és nagyon jó kollegiális baráti körét.

Nem tette hozzá, de mi több évtizednek tapasztalatából hozzátesszük a harmadik erőt: az *abundantia cordis*-t. Mihályfi mindig gazdag, sőt túlaradóan gazdag volt gondolatokban és tervekben, az emberek megbecsülésében, ünnepi érzésekben, az ügynek, melynek szolgált, lelkes szeretetében. Így aztán az I. Osztály elnöke az Akadémiában nem az elsők közé került, hisz az volt pozíciójával, hanem az élre került, mint soha meg nem fáradozó zászlóvivője az Akadémiának, mint helyettesítője elnököknek és másodelnököknek, minden ügyben, minden vállalkozásban az első. Csak emlékezzünk vissza azokra a kegyetes és magasztos szavakra, amelyekkel régebben Giesswein Sándort, néhány hét előtt a nagyméltóságú Apponyi Albert grófot méltatta és búcsúztatta az Akadémia nevében s azokra az oly finom vonásokra, amelyeket Sajó Sándor osztályelnök emlékének szentelt.

Ha ez elogium volna, nem mondanám el; félénk Mihályfi elnök súlyos tiltó tekintetétől, félénk a magam lelke tilalmától is. De ez nem elogium, ez komoly tartalom. Realitás. Ezzel sikerült az I. Osztályt erős, szép közületté tenni, tekintélyhez juttatni s a jövő feladatokra képessé tenni. Ez az az *abundantia cordis*.

S hogy már befejezem, hogy azt a működést megörökítenének mondjam Osztályunk történetében, engedje meg Méltóságod, hogy néhány szót Méltóságodhoz intézzek:

Coronasti nos, coronamus Te. Méltóságod nekünk öntudatot, biztos megállást, elismertetést, tekintélyt szerzett, adott — elismerjük.

Ex *abundantia cordis* dolgozott közöttünk, — hálával hirdetjük.

Nagy példát nyújtott az Osztály minden tagjának, — megköszönjük és biztosítjuk Méltóságodat, hogy megbámult szellemében töltjük be azt a feladatot, mely Osztályunkra vár.

Az Osztály választását, mellyel engem küld az osztályelnöki székbe, úgy veszem, mint *parancsot*. Alig tettem erre a kitüntetésre érdemeket: mindenki érzi, hol szorít a cipője s nekem mindig éreznem kellett, hogy úgy szorítanak különböző gondjaim, hogy ritkán vehettem részt az Osztály munkájában, az Akadémia feladatainál. Ebből tehát s irodalmi munkásságomból nem vehettem indítást arra, hogy vállalkozzam az osztályelnökség munkájára. Mindezt előadtam barátaimnak s az ő tanácsukat követtem, mikor az Osztály akaratát és választását, mint *parancsot* elfogadom, melynek éppen a testület helyzete és tekintélyénél fogva nem szabad nem engedelmességedni.

De úgy is fogadom a választást, mint *kitüntetést*. Egyformán érzem ennek örömet és súlyát. A kitüntetés mindig felmelegít minket és képesebbé tesz munkáink betöltésére. Már akár úgy, hogy sikereket érünk el, akár úgy, hogy érezni fogjuk képtelenségünket s ez nyilvánvalóvá is válik.

De adja Isten, hogy a XL. Martyrum ünnepe, melyhez a magyar földműves a termékenyítő, gazdagító esőzést köti, az Osztálynak, az Akadémiának, nekem szintén a gazdag munkás élet kezdete legyen.

Egészen hibás volna programot adnom, mielőtt az Osztály munkáiba bele nem nézek. De van programom, mert van példám. Mihályfi működése nekem egy nagy abundantia... Ezekben a nyomokban járni, ezt a nemes munkát folytatni, tenni szívvel, ami csak tehető, hiszem, nemcsak nekem megnyugtató program, de az Osztálynak is tetsző program.

Igy lesz, fogadom és köszönöm a kegyes bizalmat.

Divald Kornél síremlékének leleplezése alkalmából Viszota Gyula osztályelnök beszéde.

1933. évi június 18-án.

Alig mult 2 éve, hogy a kérlelhetetlen halál kiragadta körünkől volt kedves társunkat, Divald Kornélt. Életének 59. évében, férfiúi korának delén váratlanul hűnyt el, amikor még oly sok szép tervet szőtt és oly sok szépet akart volna alkotni. Úgy tűnik fel előttem, mintha csak az imént vesztettük volna el, oly élénken él még emlékezetünkben egyszerű, nemes alakja. Könnyű azért visszaidéznünk egyéniségének silhouette-jét.

Előttünk van férfias arca villogó és beszédes szemével, amely oly jellemzővé tette egyéniségét. A Mindenható ugyanis Divald Kornélt közvetlen tanulmánya i befeczezte előtt néma csenddel vette körül, de kárpótlásként éles, beszédes szemmel ajándékozta meg, amellyel pótolni tudta a nagy hiányt, amellyel élénkké, szinte hallhatóvá lett számára az élet. Ezenfelül adott neki a Mindenható hűséges jóbarátokat, akik támogatták újra kitűzött életcéljában; majd adott neki egy szerető hitvest, aki boldoggá tette; adott neki vidám két gyermeket, akik megédesítették és céltudatosá tették életét; adott neki elegendő erőt, tehetséget, hogy szellemét sokoldalúvá művelve, életét állandó, sikeres munkával tölthesse el és harmonikus életet fejleszthesen ki maga körül.

Amily harmonikus lett és volt élete, ugyanolyan lett szellemi munkássága is. Első olaszországi útja volt reá mindenképpen döntő hatással. Ez irányította figyelmét a művészettörténetre s így lett Divald Kornél művészettörténetíró, de ugyanekkor lett Tarczai György álnéven a magyar szépirodalom művelője is. Írói munkásságának e kettős iránya párhuzamosan fejlődött ki szemlélődő lelkéből és a két irány élete végéig támogatta egymást; a művészettörténetírónak a szépiró csn-érzéke, nyelvművészete adott eszközöket, hogy ilynemű művei világosak, élvezetesek legyenek; a szépirónak viszont a művészettörténet adott hátteret, sokszor alapot, hogy elgondolt tárgyát és személyeit korhűen előadhassa.

Mint Divald Kornél nagyszámú művészettörténeti műveiben Magyarországnak művészettörténetét és egyes kiváló magyar műalkotások történetét írta meg. Enemű művei forrásmunkákká váltak. Mint Tarczai György számos elbeszéléssel és több történeti regénnyel gazdagította irodalmunkat. E szépirodalmi munkássága a Szent István-Társulatot és a Szent István Akadémiát igen közelről érinti nemcsak azért, mert mint Divald Kornél a tagjai közé tartozott, hanem különösebben azért, mert egész szépirodalmi munkássága katolikus téren, katolikus szellemben mozgott. A Szent István-Társulat volt a legtöbb művének kiadója, mert műveinek értékét felismerve, előbb Kaposi József, majd Erdősi Károly volt legkészségesebb támogatója. A Szent István-Társulat folyóiratainak szerkesztői, előbb Kaposi József a *Magyar Szemlében*, utóbb Mihályfi Ákos, majd Várdai Béla a *Katholikus Szemlében* közölték elbeszélését, regényeit, sőt 1900 óta szorosabb összeköttetésbe lépve a Társulattal, elbeszéléseinek gyűjteményeit és regényeit önállóan szintén a Társulat adta ki.

Írói pályáját 1895-ben, Erzsébet királyné bártfai látogatása alkalmából írt színes tudósításaival kezdte meg, de már ekkor készen volt első elbeszélése is:

„Az eperjesi muzsikus”. Ezt rövidesen az elbeszélések tekintélyes sorozata követte először az említett folyóiratokban, majd kötetekben egybegyűjtve. Ilyen gyűjteményes kiadások voltak: *Hétszer özvegy* (1896, később Felvidéki históriák címen újra kiadva), *Czigányélet* (1897), *Török világ Budán, német világ Budán* (1898), *Budai históriák* (1903), *Szent Margit legendás könyve* (1904), *Az eget verő hegy* (1906), *Magyar legendák* (1914), *Holicsi képeskönyv* (1924), *Felvidéki séták* (1925) és *A budai gyár* (1928). Harminc év alatt több száz elbeszélés! És mily sok szép elbeszélést őriztek meg e gyűjtemények az utókor számára. Elég rámutatni *A muzsikus barát legendájára* (1903), amely oly hűen rajzolja a budai portyázások korát egyéneiben és tájleírásaiban, vagy az egri vidékhez fűződő *Esték a torony tetején* c. elbeszélésre (1904), vagy a számbéki romokat megelevenítő *Jeruzsálemi özvegyre* (1914), vagy a mohácsi vész korába visszavezető *Sólyomkirály* c. történeti elbeszélésre (1914), vagy a *Felvidéki séták* bármelyik elbeszélésére. Ezekben a szemléletes, műtörténeti vonatkozásokban gazdag, eleven történetekben szülőföldjét és a Felföldet valóban szép emlékekben örökölte meg. Eszmei tartalom, mély gondolatok a szülőföldhöz és a hazához való mélységes, áhítatos ragaszkodás, könnyed, magyaros előadás a fő jellemvonásai ez elbeszéléseknek.

Első regényében, *A hajnal hasadásá*-ban tulajdonképen saját lelkének vívódásait szemlélteti. Első önállóan is megjelent történeti regényét, a *Masolinót* (1903) a kritika is dicsérőleg ismertette. Haladást jelent elbeszélő művészetében egy másik regénye, a *Vitus mester álma* (1918), míg legutóbb (1929) megjelent történeti regényét, a *Mikó solymárt*, élénk előadásmódja, szemléletes tájrajza, a személyek kiváló jellemrajza, a XIII. század korhű festése irodalmunk legkiválóbb történeti regényei közé emeli. Mikó solymár alakjában önmagát festi Tarczai és azokat az ideálokat, célokat fejtegeti, amelyekért egész életén át ábrándozott és küzdött, Mikó solymár két fiában pedig saját két fiát örököltette meg.

Tarczai Györgyöt azonban műveiben nemcsak a kiváló jellemrajz, a korhűség, az élénk, szemléletes előadásra való törekvés jellemzi, hanem mély vallásos érzés, ideális lelkesedés, megtisztult erkölcsi felfogás, megalkuvást nem ismerő magyarság, a haza és különösen szülőföldjének, a Felföldnek nagy szeretete is, amely tulajdonságok együtt világot vetnek nemes egyéniségére és gyarapítják írói jelességeit, úgyhogy méltán sorozhatjuk őt a magyar történeti regény legkiválóbb művelői közé. Valóban igaz, hogy hitéből fakadt ihletével megelevenítette a magyar multat.

Írói értékét életében is elismerték. Korán lett a Szent István-Társulat irodalmi osztályának s így a Szent István Akadémiának tagja; *Masolino* c. történeti regényét a M. Tudományos Akadémia Péczely-regénypályázatán (1906) dicsérettel méltatták történeti hűsége miatt. Művészettörténeti és szépirói érdemeiért Beöthy Zsolt ajánlatára a M. Tud. Akadémia 1911-ben I. osztályának levelezőtagjai közé választotta. *Szent Margit legendás könyve* c. elbeszéléseit (az ugyanazon korra vonatkozó művészettörténeti dolgozataira való tekintettel) a székesfővárosi Ferenc József-jubileumi díjjal tüntették ki, *Felvidéki séták* c. kötete pedig (1926) a Szent István-Társulat gr. Zichy Nándor jutalmát nyerte el.

Ime előttünk áll egy kedves, szelíd, de erősakarátú markáns ember képe vázlatos vonásokban! Divald Kornél egészember volt mindvégig. A szomorúság napjaiban is az volt épúgy, mint a boldog napokban. Nagy szeretetével életet adott egy boldog családnak, szellemességével és szelidségével vonzóvá tette egyéniségét, magának sok barátot szerezve; a műveiből kisugárzó alapos tudásával és írói jelességeivel viszont kiérdemelte olvasóközönsége méltánylását.

Szeretet lakozott szívében, szeretetet keltett mindenütt maga körül. Csak teste halt meg, szellemét, szeretetét örökölni hagyta ránk műveiben. Hiszem, hogy békés szelleme, kedves szeretete most is itt lebeg körülöttünk.

A sírmléken a Várdai Béla osztálytitkár által szövegezett következő felirat van: Hitéből fakadt ihletével a magyar mult szépségeit örököltette meg.

Várdai Béla osztálytitkár beszéde Sajó Sándor osztályelnök emléktáblájának leleplezése alkalmából.

1933. évi október 7-én.

Aján az utolsó dalok mézével, szívében a létre kívánczolóknak bűvös sejtelmével — mint a dalos pacsirta a magasból — úgy hullott le élettelenül erre a megváltatását váró magyar anyaföldre ez esztendőnek első februári estéjén, otthona felé tartva, ennek a magyar földnek egyik legnagyobb szerelmese, Sajó Sándor. Nem ugyan elienség fegyverétől, hanem a halál kaszájától leterítve, neki is halottaságyat az édes anyaföld vetett, mint legfőbb eszményének, a költők költőjének, Petőfi Sándornak. Ráborult ő is, nem azért, hogy Anteusként új erőt merítsen belőle, hanem hogy belelehelje, átadja neki a szabadítás nagy órája számára utolsó életerejét.

Végso dalaiban nagyobb volt, mint valaha. Magához ölelte bennük mégegyszer, bevégeztet művészettel, legkedvesebb témáit : a természet szépségét, ahogy azt élete utolsó nyarán a bűbajos zirci park feltárta előtte ; édes anyanyelvét, amelynek húrjain alig játszott valaki nála hozzáértőbb finomsággal a jelen költői közt ; és kifejezte, mint ez ablakai alatt elterülő ódon temető egyik kőkeresztjének beszédét : hitét egy szebb, jobb, Isten kedvére való világnak, egy bűneiből szenvedésében, csapásokon, irtásokon át kitisztult emberfajtának majdani eljövételében.

És itt rámutatott mégegyszer költészetének gyökerére. Sajó Sándornak a költészet nemcsak artisztikus játék volt, még csak nem is a nemzeti ügynek tett szolgálat csupán, hanem a hívó lélek nyilvánulása is. Az ő költészete nem a magától Istentől függetlenített lélek művészkedése, hanem a fiúi szívé, mely Istenben vallja nemcsak minden jónak és igaznak, hanem minden szépnak is forrását, az Ő remekének látja, szereti és ünnepli a természetet, az Ő kezét érzi egyének és nemzetek sorában akkor is, ha ezt az emberi értelem a megpróbáltatás kínjaiban nem láthatja még tisztán.

Ezért az Isten felé beállított s éppen azért a kétségbeesésnek soha áldozatátul nem esett fenkölt világelfogású költészetéért foglalt Ő oly méltán helyet s adott díszet a Szent István Akadémiának is, előbb mint rendes tagja, majd — Négyesy László utódaké — mint III-ik, irodalmi osztályának elnöke. Nemcsak felénk sugárzott baráti szeretetért, ott bemutatott remekéért, melyek során egyaránt zengte egy Vörösmarty, Jókai és Assisi Szent Ferenc méltó dicséretét, őrizzük hálás kegyelettel fényes emlékét, hanem a vezérembernek mindenkor példaadóan előttünk járt kötelességteljesítéseért is. Hiszen ezt tette különben Ő, az igaz ember, élete minden vonatkozásában.

A szépséges koszorúkat, melyeket a szívéből tépett virágokból fogadó beszédekben egy-egy új tagtárs homlokára font — lírikusokéra is, mert fenkölt lelke nem ismert irigységet, csak együttörvendezést ! — hadd viszonzzuk ez emléket hirdető tábla előtt a korai elvesztésén érzett fájdalomnak, de egyszersmind a Reá büszkeségnek ugyancsak szívünkben nőtt virágaival ! Valljuk ez emléket idéző órában költészete halhatatlanságát, a magyar időket továbbkísérő maradványosságát. Ez a költészet hivatott rá, hogy enyhület, vigasztalás és útmutatásképpen kísérje nemzetét szenvedése időszakában ; de éppen azért méltó arra is, hogy ne jusson részeül az elfeledtetés majdan a diadal napjaiban sem. Mert ennek előkészítője, ha méltó szívekre talál, a Sajó Sándor költészete. Áldassék, maradjon eleven emlékezte ! Ezzel az óhajjal helyezem le ez emléktábla elé a Szent István Akadémia koszorúját.

HALÁLOZÁSOK.

Négyesy László volt másodelnök és osztályelnök, rendes tag, meghalt Budapesten 1933. évi január hó 7-én.

Moldoványi Gyula igazgatósági tag, meghalt Budapesten 1933. évi jan. 22-én.

Sajó Sándor volt osztályelnök, rendes tag, meghalt Budapesten 1933. évi február hó 1-én.

Gróf Apponyi Albert az Akadémia elnöke, tiszteleti tag, meghalt Genfben 1933. évi február hó 7-én.

Werdenich Endre rendes tag, meghalt Győrben 1933. évi február hó 16-án.

Mázy Engelbert Nándor rendes tag, meghalt Tihanyban 1933. évi február hó 28-án.

Aujeszký Aladár rendes tag, meghalt Budapesten 1933. évi március 9-én.

Baróti Lajos rendes tag, meghalt Balatonalmádiban 1933. évi márc. 13-án.

Concha Győző volt másodelnök, osztályelnök, tiszteleti tag, meghalt Budapesten 1933. évi április hó 10-én.

Kazaly Imre rendes tag, meghalt Füzérradványban 1933. évi április 12-én.

Kollányi Ferenc volt osztályelnök, tiszteleti tag, meghalt Budapesten 1933. évi május 3-án.

Dedek Crescens Lajos rendes tag, meghalt Esztergomban 1933 évi szept. 13-án.

BÚCSÚBESZÉDEK.

Sajó Sándor osztályelnök 1933. évi január hó 10-én a következő szavakkal búcsúztatta el Négyesy László v. másodelnököt.

A Szent István Akadémia, az Irodalomtörténeti Társaság és az Országos Középiskolai Tanáregyesület külön-külön koszorúját, ez utóbbit egy tanári küldöttség élén hozom a koporsódra, szeretett barátunk és vezérünk, Négyesy László!

A Szent István Akadémiának osztályelnöke, majd másodelnöke s mindenkör egyik legnagyobb értéke voltál: ott való munkád mint minden téren, tudás, erkölcs és magyarság volt;

az Irodalomtörténeti Társaságnak egyik lelkes alapítója és nagyrabecsült elnöke voltál: mélyen szántó elmével termékenyítetted talaját;

az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek évtizedeken át főtákarát, elnöke, tiszteleti elnöke, az egész magyar tanárság hivatott és elismert vezére voltál: ott való munkásságod, országos harcok idején, minden áldozatnál több — valóságos önfeláldozás volt.

Érdemedet és veszteségünket ha *egy* mondatba kell foglalnom, ezt így fogalmazom meg: *egy* koporsóba több és nagyobb magyar érték már el se férne, mint amennyi a te koporsódba zárul... Sokat dolgoztál és minden dolgodat komolyan és szépen csináltad. A magyar szellemi élet és művelődés igazi főrendje voltál.

Sietsz; fennkölt lelked már diadalmasan szárnyal a végtelenben; mi könnyes szemmel és hálás szívvel nézünk utánad; sok helyen és sokszor megragogytatjuk majd emlékedet és értékedet, hogy megneimesbüljünk általa...

Te szép és nagy lélek: jóbarátunk és vezérünk, Négyesy László, — Isten veled!

Brisits Frigyes r. tag beszéde Sajó Sándor osztályelnök koporsójánál 1933 február 4-ikén a Kerepesi-úti temetőben.

A Szent István Akadémia mély gyászával borítom be megsiratott, utolsó földi koszorúdat, Sajó Sándor. Sok fájdalom terhétől nehéz ez a koszorú. De a legnehezebb rajta az, hogy harminc millió magyar álmódott életfájának lombhullásából való. Pedig bevonulónak szántuk, a megcsönkult magyar ezer év hazatérő folytatása elé, lantod orgonazugására. S az életfából fejfa, a harminc millió magyarból saját csillaghullásának borus fényétől koszorúzott új magyar halott lett, az orgonabúgáshoz is készül a szöveg: egy nemzet, amelynek lassanként megragályosság lesz a története. Sajó Sándor, most készült el egészen legszebb verses igéd: «Magyarnak lenni, látjátok, mit jelent!»...

Igazad van! Ez a te s a benned kifejezett mindnyájunk életének tragikus igazsága. De van más, szent és fölemelő igazságod is. Ezt azonban már mi mondjuk el áldó emlékezéssel rólad. Mindig ünnep voltál. Költészeted hétköznapiakat nem ismert. Uri maradtál és magyar. Valami küzdelmes szomorúság, melanchólia árnyékolt mindig, mint az árnyék az erdőn végigsurranó napsugárt. De fájdalmaid magasságából sohasem buktál le abba a mélységbe, ahol összetörik az ember és a toll méltósága. És vitted a fényes könnyet, ezt a soha el nem fogyó magyar márványt s világosságánál megöntötted a mohi, a mohácsi fájdalom után a trianoni magyar bánat harmadik magyarját. Fejfádat tartsa ennek a magyarnak a rendületlensége. Koporsóddhoz pedig hívom legszebb költői álmodat: «Siess, ha vagy még, Julián barát!... Hozd el, ha van még az ősi, tiszta napkeleti fényt». Világíts rá erre a koporsóra. Krisztus Urunk világosságában le ne szálljon soha Sajó Sándor s a magyarság napja! E hittel búcsúzom téled, Sajó Sándor. Isten veled!

**Concha Győző búcsúztatása 1933. április 13-án a Tudományos Akadémia esernökében.
Wolkenberg Alajos osztályelnöktől.**

A Szent István Akadémia mély megilletődéssel és fájalommal hozza a ravatalhoz, melyet Concha Győzőnek a tudomány és nemzedéked elismerése állít, háláját és kegyeletes gyászát.

Concha Győző mint a Szent István Akadémiának kezdettől fogva tagja, osztályelnöke, majd másodelnöke és tiszteleti tagja, amint közéleti munkájának minden terén, itt is a tudós biztosságával, a génusz ikrányjelölő hatalmával és készségével és a harmonikus ember lenyűgöző kedvességével töltötte be nemes feladatát. Amit több mint félszázadon át katedrájáról hirdetett, az klasszicizálta őt és műveit a magyar nemzedékek számára. Legfőbb elveinek legjavát pedig valósulni érezte a Szent István Akadémiának felépítése, élete és működésében.

A szellemi és hitbéli szükségeknek egyenletes kielégítését, a nemzeti öntudatnak és a közös célok szellemének megvalósítását a közélet minden tagjában úgy tekintette, mint a helyes és diadalmas életvezetés legfőbb maximáit s ezért ápolta teljes odaadással a Szent István-szellemet. Ebben látta azokat a harmoniákat, melyek a nemzeti és egyházi életben a fejlődés biztosítékai. A nagy értékeknek, a szabadságnak és fegyelemnek, az egyenlőségnek és tekintélynek, a győzhetetlen igazságnak és az egyéniségnek, az állandóságnak és fejlődő változásoknak harmóniája, — ezt hirdette, ezek a gondolatok éltették őt és ezek lettek tudományos dogmák az ő szemléletében.

Akár katedráján elmélkedett és lobogott, akár közöttünk és előttünk járt nemes alakjával, akár imádkozott, mindig ugyanaz volt, az ideálok harmonikus embere, a közélet díszé, a tudomány ékessége, a harmonikus ember, a renaissance-át élő katolikus életnek, gondolkodásnak és magatartásnak élő példaképe.

Az eszmék és ideálok, melyeket híven szolgált és amelyek visszavonult és hanyatló életében — a mai új és sokszor vad atmoszférában is — finom derűjének, nyugodt bölcsességének forrásai voltak, nekünk nagy örökségeink. Ezt a gazdag örökséget megőrizni, gyarapítani és feladataink magvává tenni szent feladatunk. Ezzel a vallomással és ígérettel vesz búcsút Concha Győzőtől a Szent István Akadémia. Éljen az embereknek áldó és fényes emlékezetében és vivas in Christo! Ave Pia Anima!

Reiner János főtitkár beszéde Kollányi Ferenc osztályelnök ravatalánál 1933. évi május hó 3-án.

Az állami létében megcsontított, társadalmi életében a régi nemes berendezéseitől megfosztott s kétségbeesett küzdelembe kergetett Magyarországot a sors nap-nap után újabb és újabb ravatalhoz viszi, amelyen a régi Magyarország lelki, szellemi életének egy-egy alkotó része várja a sirbátételt.

A M. Tud. Akadémia és a Szent István Akadémia, amelyeket a Magyar Heraldikai és Geneológiai Társulattal egyetemben ezen a helyen képviselvek s amelyeknek koszorút tettük le erre a ravatalra, rövid napokon belül látta lehullani büszke díszei közül gr. Apponyi Albertet, Concha Győzöt, Négyesy Lászlót, Sajó Sándort, Csánki Dezsőt és ime Kollányi Ferencet.

Bármily fájdalmasan lélekbookmarkoló ezeknek a veszteségeknek végzetragédiászerű összekapcsolódása — amit nem enyhíthet a korral magyarázott természetserűség — ebben a fájdalomban benne van a büszkeség, hogy Magyarország a régi nagyság feltételeit visszakövetelő küzdelmeiben reámutat arra, hogy im ezek a szellemi fölénynek megannyi nagysága, megannyi értéke s ékessége.

Ennél a ravatalnál is elmondhatjuk a mi halottunkról, hogy nagy magyar tudományos érték s igaz ember, akit Kollányi Ferencben veszítettünk.

A nagy államférfiában — akit a nagy veszteségek sorában említettünk — a tudomány azt gyászolta, hogy az ő nagyságát szebbé, nemesebbé tette a tudomány szeretete, az örök vágyódás a tudomány világába, s az, hogy a klasszikus korszak sok magyar államférfiújához hasonlóan teljesen átértette a tudomány felsőbbrendűségét s vezető erejét ; s kétségtelenül nagyobb hatású azoknak tudós munkája, akik mögött iskolák, a tanítványok sok ezre állott s a költő viszont a szívhez közvetlenebbül szóló hangok hatalmával gyakorolt nagyobb, szélesebb-körü hatást.

Ezekkel szemben Kollányi Ferencben szintén nagy magyar értéket veszítettünk, ha mindjárt munkásságának hatása nem is volt oly egyetemes, oly általános, mint többnek amazok közül.

Gazdag történelmi tudományos munkássága köréből a történelem művelésének különösen egyik ága és iránya az, amely a méltánylásnak és értékelésnek magasabb fokra emelését követeli meg Kollányi munkásságában s amelyre már halottunknak életében nagyobb tanulmányban reámutattam és amelynek általánosabbá tétele bárha ennél a ravatalnál indulna meg.

A hatalmas német tudomány hosszú időn át próbálta az egyházjog történelmének megteremtését, azonban eredménytelenül.

S Kollányi munkásságának ez az egyik ága éppen az egyházjog történelmének egyes részletkérdéseit dolgozza fel.

S amíg Knauz Nándor már sokkal a Stutz-féle tulajdonegyház elméletének formulázása előtt ennek alapgondolatára reámutatott s magam is tanítottam, Kollányi később nagy könyvben dolgozta fel annak magyarországi történelmi alakulatait.

S Kollányi ez érdemeinek igyekeztem is az iskolában és tanításban s irodalomban általánosabb elismerést biztosítani.

Azonban azt a gondolatomat, hogy együtt írjuk meg az egyházjognak magyarországi történelmét, sajnos, Kollányinak másirányú elfoglaltsága miatt nem tudtuk megvalósítani.

Ez a másirányú foglalkozás úgy a Magyar Nemzeti Múzeumban, amellyel való kapcsolata szintén értékes tudományos munkákat termelt, mint az egyházi élet körében, igazgatási működése tőlünk távolabb áll, hogy sem itt annak méltatásába belemehetnénk.

A Szent István Akadémia II. osztályának elnöksége azonban már olyan tér, amelyen a tudományért, irodalomért s a katolikus írók és tudósok Akadémiájáért lelkesülő s azért dolgozó széplelkű vezető férfiú bölcsessége, komoly akaratereje szép eredményeket termelt nekünk.

Kollányi általában megtestesítője volt az igaz embernek, igaz magyar tudós-nak oly értelemben, amily értelemben ma azt nevezzük, aki magában hordja a tegnapi Magyarországnak erkölceit, lelkét, szellemét, hitét, büszkeségét, alkotmányhűségét és annak lelki szükségletét, hogy magas eszméket az életbe és tudományba fiatalabb tehetségeknek lelkesítése útján is átültesse.

Épen azért a mélységes fájdalom, amellyel a M. Tud. Akadémia és a Szent István Akadémia és a Magyar Heraldikai és Geneológiai Társulat — a talán papi ruhától vett szerénységbe öltözött, halkszavú nemes társának, választmányi s rendes tagjának s a Szent István Akadémia osztályelnökének ravatalát körülveszi — abban keres vigaszt, hogy az a hatalmas lelki erő, amely a fényes magyar multtal összekapcsol, a nagy, a jelentős, az értékes halottaink s ezek között Kollányi Ferenc életéből s munkásságából kiáradva rokon lelkeket s rokon munkásságot termel és nevel majd minékünk.

FÜGGELÉK.

AZ ÉRTESÍTŐ CIKKEI KIVONATAINAK FORDÍTÁSAI.

Discorso inaugurale dell'Eŕmo Giustiniano Cardinale Serédi quale Presidente dell'Accademia di S. Stefano sul vero scienziato cattolico.

Contro la superficialità negli studi, contro gli errori tanto involontari quanto volontari, nonchè contro il manifesto e provocante ateismo sembra cosa utile di presentare in quest'aula cattolica delle scienze l'immagine del vero scienziato cattolico, affinchè gli amici di quest'Accademia, come in generale coloro che coltivano le scienze, veggano l'ideale che noi bramiamo raggiungere.

Un vero scienziato cattolico per tutta la sua attività scientifica mette come base l'immutabile verità riguardo al Creatore ed alla creatura. Perciò con qualunque attività scientifica sua cerca, conosce e fa conoscere Iddio tanto in Se stesso, quanto nelle opere sue. Siccome però le immutabili verità riguardo al Creatore ed alle creature l'uomo in parte raggiunge con la ragione naturale, in parte poi per mezzo della soprannaturale rivelazione divina: il vero scienziato cattolico nel cercare, coltivare e propagare l'immutabile verità non può farsi indipendente nè dalla rivelazione soprannaturale, nè dalla S. Chiesa di Christo, la quale ne è custode, interprete e propagatrice istituita da Dio. Anzi il vero scienziato cattolico relativamente alle verità soprannaturali con la fede deve obediŕe a Dio rivelante, che è fonte commune di tutte le verità sia naturali, sia soprannaturali, e che non può ne errare, nè ingannare.

Ad un vero scienziato cattolico dunque non è lecito di soffrarsi all'obediŕenza dovuta alla Fonte comune di tutte le verità neppure distinguendo in se stesso lo scienziato ed il credente, quasi fosse permesso ad uno scienziato di ammettere come verità quello che è contrario alla fede o di cui logicamente seguirebbero cose contrarie alla fede.

Per il fatto stesso che il vero scienziato cattolico non si fa indipendente da Dio e dalla Chiesa sua, nel campo scientifico non subisce alcun danno, anzi a cagione di tale sottomissione guadagna molto per la certezza delle sue cognizioni e per lo sviluppo delle scienze, poichè sottomettendo il suo giudizio all'inerrante Chiesa, riguardo alle verità soprannaturali egli non può errare, e pure riguardo alle verità naturali sotto la luce della fede soprannaturale egli verrà più sicuramente preservato da errori e finalmente confrontando le verità naturali con quelle soprannaturali egli per mezzo della logica potrà dedurre delle verità, le quali — senza aver prestato fede alle verità rivelate — non avrebbe potuto scoprire giammai.

L'uomo scienziato cattolico che sta coltivando cosí le verità, necessariamente diventa umile, modesto e sincero. Umile dirimpetto al Signore di cui comprende vieppiù la maestà, e la potenza infinita ed a cui deve quel poco che egli stesso riuscì a sapere, dirimpetto poi agli uomini, in cui egli scopre molte cognizioni e qualità, le quali mancano a lui. Modesto, perchè consapevole delle sue imperfezioni anche nel campo scientifico Sincero, perchè convinto delle verità, egli non afferma ciò e contrario alla verità conosciuta, nè ciò che egli o semplicemente non sa, o non sa

senza pericolo di errare, laonde p. e. egli non propone quale tesi quello che è soltanto un'ipotesi.

Il vero scienziato cattolico studia per edificare e per esser edificato, affinché per mezzo delle verità assieme con i suoi prossimi possa progredire sulla via della perfezione.

La grandeur d'esprit d'Albert Apponyi. Court résumé du discours d'Adalbert Turi.

L'orateur a mentionné le grand deuil que l'Europe avait manifesté au lit funèbre de Genève. Beaucoup de notabilités d'Europe se prononcèrent alors sur la grandeur d'Apponyi. L'hommage des esprits distingués, l'admiration poussée jusqu'à l'amour, l'estime sans restriction qui se manifestait vis-à-vis de la personne d'Apponyi eurent pour origine la reconnaissance de la grandeur et de la sublimité de l'Esprit. C'était l'esprit exceptionnellement grand et sublime d'Apponyi qui a subjugué Genève, l'Europe et aussi un monde lointain dans la personne du maharadjah de l'Inde. La cause pour laquelle il luttait s'empara des âmes et les enthousiasma, parce que sa parole était, dans sa forme aussi bien que dans son sens, la manifestation d'un esprit tout-puissant et le plus souvent aussi une révélation du génie national. Le feu de ce grand esprit sut si bien confondre les réclamations et les buts nationaux d'avec les internationaux, ceux de la race avec ceux de l'humanité universelle, que le plus grand Hongrois devint en même temps un grand Européen. C'est cette grandeur que les étrangers exprimaient et évoquaient avec leurs paroles de condoléance.

L'orateur a posé ensuite la question suivante : Comment et dans quelles conditions a pu s'agrandir ce talent inné au point de pouvoir tout renfermer dans son monde intellectuel et de devenir l'objet de l'admiration universelle. Il mentionne qu'Apponyi encore presque enfant, puis adolescent, vivait et se développait déjà dans le milieu des plus grandes individualités. Les personnages les plus grands et les plus cultivés de la Hongrie d'alors, tels que le baron Samuel Jósika, le chancelier de Transylvanie, le comte Emile Dessewffy, le comte Antoine Széchen, Paul Sennyei, les chefs des conservatifs doués d'une culture rare, puis Jules Andrássy aîné, François Deák, le baron Joseph Eötvös accueillent dans leur société et initient à leurs conversations le jeune Apponyi. Ensuite, après avoir fait des études approfondies du droit, de l'économie politique et de la philosophie, il élargit son horizon par des voyages à l'Etranger. A Paris il vit dans l'entourage de Montalembert. En Egypte il assiste à l'inauguration du canal de Suez et étudie les anciennes civilisations plusieurs fois millénaires. Il séjourne à Rome lors du concile de Vatican et fréquente souvent la société de Mgr. Dupanloup, du cardinal Manning et de Ketteler. La catholicité de sa vue du monde se fortifie par la comparaison des civilisations disparues d'avec l'éternelle Rome. Il écrit dans son Journal lorsque 60 ans plus tard, âgé de plus de 80 ans il reprend le même chemin : « Sous la conduite des papes n'est pas restée en arrière — pour déplorer le passé qui ne reviendra plus — dans la solution des problèmes qui se présentent par la nature des choses dans le développement temporel de l'humanité, mais marche en tête sur les chemins du progrès vers l'avenir. La Rome pontificale est encore aujourd'hui la scène de grandes conceptions et de grandes résolutions, un rayon brillant de l'espérance dans les pesantes ténèbres de nos jours. »

A côté des grands hommes et des grandes influences, parmi les facteurs qui formaient l'âme du jeune Apponyi, la musique jouait un rôle exceptionnellement grand. La musique — c'est à dire la musique la plus élevée — était pour lui aussi ce chemin vers les hauteurs, que la sagesse de l'« ignoramus et ignorabimus » ne trouvera jamais, pour laquelle le monde ne s'étend pas au delà de son horizon restreint. Apponyi perceit la musique comme l'art qui guide aux sphères divines. Il n'est pas

étonnant que celui qui pense ainsi de la musique ait été admis dès ses années de jeunesse dans l'intimité de François Liszt et de Richard Wagner, où il vivait dans les plus hautes régions de l'esprit et de l'art.

Dans la carrière politique d'Apponyi sa grandeur d'esprit se manifeste surtout dans ses discours admirés par tout le monde. Son esprit profond se révéla par la clarté de sa logique démosthénienne, mais s'exprima d'une manière encore plus plastique par la rare faculté de s'exprimer en éclairant tout avec une simplicité surprenante.

De la grandeur intellectuelle d'Apponyi témoignait aussi cette admirable vitalité d'esprit, la vivacité conservée jusqu'à la vieillesse, pour ainsi dire la jeunesse éternelle qui le rendait capable d'un continu développement intellectuel. Dans son étude profonde sur la vieillesse, entreprise à l'âge de 86 ans, qu'il présentait encore à son médecin sur son lit de mort, il examine sur lui-même les effets de la vieillesse et écrit : « Je n'ai senti nullement comme si ma capacité intellectuelle avait diminué. Je suis capable de recevoir toutes sortes de pensées, même des idées nouvelles... je pourrais presque dire que je vois plus clair maintenant... le travail intellectuel de quelque nature qu'il soit ne me cause jamais de fatigue, de plus, elle augmente mon bien-être physique. »

Sa capacité d'évolution est aussi prouvée par sa splendide activité de Genève, où le « great old man » se mouvait et travaillait avec un âme juvénile dans l'atmosphère d'un nouveau monde pour rebâtir le monde neuf dans lequel le droit vainc et la justice des nations triomphe.

C'est l'idée de la royauté constitutionnelle de Hongrie qui illuminait la carrière d'Apponyi comme homme politique hongrois. L'idée constitutionnelle de la royauté hongroise signifiait toujours pour la politique d'Apponyi l'intégrité de la vie nationale hongroise et la lutte pour cette cause. Tout changeait autour de cette question, la manière, la forme, le champ de bataille, mais son but restait invariable : à savoir assurer les conditions et les attributs de l'intégrité de la vie nationale. Voilà le but que se proposait Apponyi, l'homme politique du parti de 67, c'est pourquoi il luttait encore sous le drapeau de 48. C'est ce qui le guidait quand il considérait le renforcement de la constitution nationale comme le but de sa vie, mais aussi quand il considérait comme tel le rétablissement du pouvoir royal. L'idée de la royauté constitutionnelle pénétrait l'esprit d'Apponyi avec la force de la vérité historique. C'est pourquoi inspiré par l'esprit de l'ancienne constitution, il devint le porte-drapeau du rétablissement du pouvoir royal dans cette triste époque de notre histoire qui commence par Trianon. Apponyi se sert de toutes ses capacités intellectuelles pour ne pas laisser dévier sa nation du chemin historique de la royauté constitutionnelle, parce qu'il sait qu'elle continuera alors sur le chemin des révolutions et finira par tomber dans l'abîme.

Apponyi se base sur le droit et s'appuie sur la force du droit. Il devient ainsi l'incarnation de la continuité de la constitution chez nous aussi bien qu'à l'Etranger. Luttant pour les droits et la vérité des nations sur des forum internationaux il prêche toujours que le droit et la vérité impliquent aussi le droit d'une nation à décider indépendamment et librement de son sort.

Le soleil du monde intellectuel d'Apponyi qui éclairait la durée et les buts de sa vie était le culte des idées. Qu'on ne mesure pas la grandeur du héros des idées d'après les résultats et les succès, mais d'après la sublimité de l'idée. Dans sa carrière politique Apponyi est toujours guidé par l'idée nationale. Dans son activité internationale il est aussi évident qu'il s'enthousiasme toujours pour de grandes idées et y puise son ardeur pour le travail. De tels lutteurs idéaux deviennent plus tard des idéals eux-mêmes, ce qui fut le sort et le gloir d'Apponyi dans sa patrie aussi bien que sur le forum des nations.

Prof. Emeric Lukinich : Etienne Báthory, Prince de Transylvanie et roi de Pologne. (1533—1586).

Hongrois et Polonais ont fêté cette année en de brillantes cérémonies le quatre centième anniversaire de la naissance d'Etienne Báthory. L'histoire polonaise voit en lui l'une de ses plus grandes figures, l'homme qui rétablit l'ordre dans la politique intérieure et qui en même temps résolut la question russe, qui mettait en péril l'intégrité territoriale de la Pologne. En tant que prince de Transylvanie il établit les principes fondamentaux de la politique transylvaine et détermina le caractère de la politique à venir de la Principauté. Le trait saillant de sa politique est de tendre à augmenter la force du peuple hongrois et sa capacité de résistance. Ses réformes, ses mesures administratives et militaires, de même que sa politique religieuse elle-même, sont au service de ce but. Au cours d'un règne relativement court, il réussit à mettre fin aux luttes des partis et aux tendances dissolvantes dans la vie intérieure de la Transylvanie et à faire de la Principauté, unifiée politiquement et socialement, l'un des principaux facteurs de l'Europe Orientale. Báthory connaissait bien les obstacles qui s'opposaient à ses visées politiques et à ses buts, et c'est justement pourquoi il sut choisir les moyens les plus propres à détourner ces obstacles. Il n'est pas jusqu'à sa politique religieuse catholique — qui d'ailleurs évitait le ton impérieux et la violence — qui ne lui servit à atteindre ce but. Cette politique fut d'ailleurs couronnée de succès, grâce, en grande partie, à l'Ordre des Jésuites qu'il appela en Transylvanie et qui comprit et appuya ses efforts. Báthory peut être considéré comme le fondateur de la politique transylvaine et comme le sauveur du catholicisme transylvain.

